

**ЕКОНОМСКАТА ТРАНЗИЦИЈА
ВО МАКЕДОНИЈА И БУГАРИЈА**

**ИКОНОМИЧЕСКИЯ ПРЕХОД
В МАКЕДОНИЈА И БЪЛГАРИЈА**

ISBN 9989-649-30-8

Уредувачки одбор
акад. Ксенте Богоев, акад. Никола Узунов
акад. Никола Кљусев

Организатор на Фондацијата
Миљинка Трајковска

Лектура и коректура
Роберта Николовска

Превод на англиски јазик
Нада Георгиева

Лектура на англиски јазик
Дмитри Тартаковски

Компјутерска обработка
Роберта Николовска

Печати
"АМК МАКДИЗАЈН" д.о.о. - Скопје

Тираж
500 примероци

CIP - Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека "Климент Охридски", Скопје

338.244.025.88(497.17)(082)
338.244.025.88(497.2)(082)

ЕКОНОМСКАТА транзиција во Македонија и Бугарија = Икономическия преход в Македония и България / [уредувачки одбор Ксенте Богоев, Никола Узунов, Никола Кљусев ; превод на англиски јазик Нада Георгиева]. - Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1997. - 233 стр.; 24 см.

Summaries.

ISBN 9989-649-30-8

а) Социјалистички економски системи - Приватизација - Зборници б)
Социјалистички економски системи - Приватизација - Бугарија - Зборници

Зборникот излегува со материјална поддршка на
Фондацијата Фридрих Еберт - Канцеларија Скопје

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ
ИКОНОМИЧЕСКИ ИНСТИТУТ
ФОНДАЦИЈА „ФРИДРИХ ЕБЕРТ“ – СКОПЈЕ

ЕКОНОМСКАТА ТРАНЗИЦИЈА
ВО МАКЕДОНИЈА И БУГАРИЈА

ИКОНОМИЧЕСКИЯ ПРЕХОД
В МАКЕДОНИЈА И БЪЛГАРИЈА

СКОПЈЕ, 1997

Ксеније БОГОЕВ

ПОСТИГНАТОТО И ПРЕТСТОЈНОТО ВО ТРАНЗИЦИЈАТА

Во изминатите неколку години земјите во транзиција со повеќе или помалку успех извршија значјани институционални, правни и структурни промени и создадоа основни претпоставки за спроведување на сопственичката и системската трансформација и за воспоставување слободни пазарни односи во стопанството.

Поширокиот процес на транзицијата, меѓутоа, инволвира и многу други меѓузависни промени коишто се остваруваат. Така на пр. во структурата на стопанството се вршат поместувања од индустријата кон услужните дејности и се менува нивното учество во вкупниот аутпут и во вработувањето; место доминација на големите претпријатија; се фаворизираат малите и средни претпријатија; се остварува постепенa преобразба од „пазар на продавачи“ (“sellers market”) во „пазар на купувачи“ (“bayers market”); се заменува прикриената со отворена невработеност; постепено се напуштаат постојните и се прифаќаат светските стандарди на пазарот; се десоцијализираат загубите на претпријатијата; се пренесуваат делови од социјалната заштита од претпријатијата на државата односно на системот за социјално осигурување и др.

Освен тоа, на глобален план постои неспорна интеракција меѓу макроекономските, институционалните и системските промени, од една страна, и политичкиот развој, од друга. Политичката нестабилност може да го доведе во прашање успехот на економските реформи. И обратно, макроекономската нерамнотежа (фискална криза, хиперинфлација, подлабок и пролонгиран дефицит во билансот на плаќањето и сл.) можат да ги еродираат и загрозат и политичката и економската реформа.

Едновремено со остварениот прогрес во воведувањето на демократски институции и во преобразбата на централно-планските во пазарни системи, треба со внимание да се согледуваат и импликациите на бројните неповолни ефекти со коишто се придружени процесите на овие трансфор-

мации. Денес може да се каже дека се широко прифатени констатациите на поголем број аналитичари, дека патот на преземените реформи е релативно долг и тежок и дека економските и социјалните трошоци за нивното спроведување се далеку поголеми од антиципираните. На тоа со право се надоврзува прашањето дали економските загуби мораа да достигнат такви размери и дали паѓањето на социјалниот стандард и благосостојба мораа да бидат толку драматични.

Ќе се задржиме поблиску на некои од овие актуелни проблеми на транзицијата.

1. Високите стапки на инфлацијата во почетниот период од транзицијата што се јавија кај сите земји, беа условени од кумулирањето на поголем број фактори, особено од ценовниот шок поради широката либерализација на цените, иницијалните девалвации во сите овие земји, присутната инерција на „меките буџетски ограничувања“ и на монетарната недисциплина, наследената висока парична понуда, фундаменталните промени во фискалниот систем и др.

Во такви услови воспоставувањето на основна макроекономска стабилизација беше прифатена како една од главните непосредни цели и предуслови за премин кон пазарни односи на стопанството. Доведувањето на инфлацијата под контрола и елиминирањето на основните инфлаторни жаришта останува кај поголем број земји во транзиција и денес актуелно, иако повеќето од нив успеаја да ги соборат високите стапки на инфлацијата уште во првата фаза на транзицијата, главно со примена на хетеродоксни стабилизациони програми, базирани на рестриktivни монетарни и фискални мерки, на контрола на платите и на регулиран девизен режим врз фиксен или раководен флексибилен курс на националната валута.

Сега, меѓутоа, станува проблем како натаму да се редуцира „умерената инфлација“ и да се консолидираат елузивните резултати на стабилизацијата, зашто до крајот на 1995 година само Чешка и Хрватска дојдоа до едноцифрена инфлација. Во другите успешни земји: Унгарија, Полска, Словенија и трите Балтички држави, годишните стапки на инфлацијата се уште се движат меѓу 20 и 30%. Во останатите држави распонот на инфлацијата достига од 40 до преку 100%. Таков е случајот со Русија, Украина, Белорусија, Бугарија, Романија, и др.

Се смета дека сега како извор на инфлацијата се јавува главно внатрешниот механизам: промените за приспособување на девизниот курс, особено во малите и високо-увозно зависните земји, потоа индексацијата на платите и пензиите, покачувањето на цените на некои чувствителни производи (електрична енергија, есенцијалните прехранбени производи, јавниот сообраќај, станарините и сл.) и др.

Запирањето на умерената инфлација, односно натамошна дезинфлација со стандардните инструменти на монетарна и фискална стега, се покажуваат недостатно ефикасни да ги потиснат елементите на трошков-

ната инфлација, инфлациските очекувања и инерциониот механизам на инфлацијата.

Во овој контекст треба посебно да се има предвид и појавата на рецесивна стабилизација која станува сè повеќе актуелна и загрижувачка, а во таква западнаа одделни земји во транзицијата со цврста примена на стандардната шема на нагласено рестриктивните стабилизациони мерки. Тоа се земји кои постигнале релативно успешни резултати во стабилизацијата, но во исто време пролонгирано се соочени со стагнација, односно со рецесија во стопанството.

Во повеќе земји се проблематизира прашањето на фискалните дефицити, кои се движат меѓу 5 и 10% од општествениот производ и се јавуваат како еден од изворите на инфлацијата. Причини за овие дефицити се најчесто ослабените фискални извори во земјите на транзиција, неефикасната наплата на даноците, особено од обврзниците во приватниот сектор, внесувањето во буџетот на бројни квази фискални дефицити по разграничувањето меѓу монетарниот и фискалниот сектор, потоа буџетското покривање на дефицитите во пензиското и здравственото осигурување, рехабилитацијата на банкарскиот сектор со преземањето на „лошите кредити“ и рекапитализацијата на комерцијалните банки и особено високите трансфери од буџетот за социјална помош на населението.

Поради нивните размери и реалните финансиски можности решавањето на проблемот на фискалните дефицити се согледува по правило во среднорочна перспектива.

Иако инфлацијата најчесто се должи на притисокот на вишокот на агрегатна побарувачка, во анализата и набројувањето на конкретните извори треба да се зема предвид и факторот на понудата, кој во многу случаи ја покренува трошковната инфлација. Имено, во земјите во транзиција на широк план доаѓа до остро намалување во користењето на капацитетите, до појавата на тесни грла поради недостиг на критични репроматеријали и опрема и до опаѓање на аутпутот што резултира со покачување на трошоците на работењето и инфлаторно формирање на цените.

Општа е оценката дека во земјите во транзиција и јавните расходи се релативно високи во кои околу 1/3 отпаѓа на субвенции и социјални трансфери. Поради тоа, во политиката за макроекономската стабилизација во одделни земји треба да се вбројат и мерките за смалување и рационализирање на јавните расходи и подобрување на нивната композиција.

Во високо задолжените земји износот на средствата за сервисирање на долгот спаѓа исто така меѓу компонентите што го зголемуваат фискалниот дефицит и ги прошируваат јавните расходи.

2. Резултатите од изминатите неколку години покажуваат дека приватизацијата претставува далеку посложен процес отколку што се мислеше во почетокот и дека таа бара повеќе време, особено ако таа треба да доведе до поефикасно работење и реструктурирање на стопанството.

Според официјалните статистички податоци учеството на недржавниот сектор во формирањето на општествениот производ во земјите во транзиција во 1995 година достигна во просек над 50 до 70%. Тоа е убедлив статистички индикатор, дека во овие земји се остварени фундаментални промени во сопственичката структура. Едновремено се остваруваат значајни доближувања до пазарниот модел на стопанството преку основањето на бројни пазарни институции, воведување на хартии од вредност, конституирање на берзи, како современи пазари на пари и на капитал, промени на банкарскиот систем, на надворешно-економскиот сектор и сл. Меѓутоа, без оглед дали за спроведување на приватизацијата е применет „ваучерскиот модел“, односно масовна дистрибуција на државната актива на широка публика или е одбран таканаречениот комерцијален метод и решавање „случај по случај“, суштинските проблеми на трансформацијата на внатрешните односи и на управувањето во претпријатијата допрва претстојат. За тоа се нужни радикални промени во односите и однесувањето на микро-економско ниво, посебно совладувањето на проблемот во раководењето – менаџментот и со акционерите кои сега се јавуваат во улога на дисперзирани и пасивни сопственици. Потребно е време за квалитативни промени и консолидирање на новиот статус на претпријатијата и на односите во него.

Едно од кардиналните прашања на постприватизационата фаза е обезбедувањето на потребни финансиски средства за економско и техничко-технолошко реструктурирање и подигање на ефикасноста на работењето и конкурентноста на претпријатијата. На тој план домашното штедење (акумулација) во најголемиот број земји во транзиција не ветува достатен и брз напредок. Билансот, пак, на надворешните директни инвестиции во изминатите пет-шест години е релативно скромно и е далеку под очекувањата и реалните потреби. Таквите инвестирања се распоредени во мал број земји во транзиција. Освен тоа, како што е познато, за директните инвестиции се избирани домашни компании со сигурни и најповолни изгледи за профит, или претпријатија со квази монополска положба и посебен статус во државата (енергетика, тутун) и оние со релативно висока царинска заштита.

Во врска со приватизацијата и реструктурирањето крајно актуелен е проблемот на оспособувањето на банкарскиот и финансискиот сектор. Во оваа фаза на транзицијата како сериозна пречка се јавуваат малиот кредитен потенцијал и непрочистените биланси, отсутството на финансиски фондови во земјата и отсутството на примарни и секундарни берзи во повеќето земји во транзиција. Не е извршено и доследно приспособување на банките кон современите стандарди („базелските стандарди“), а отсутствува и ефикасна супервизија и др. Во таква состојба банките не можат да дејствуваат како достатно активен и интегрален фактор во вкупниот трансформационен процес.

Поради тоа ефикасното довршување на приватизацијата и очекуваниот излез од рецесијата и стагнацијата на повеќе земји во транзиција, како и општото економско оживување и покренување на развоен тренд на потрајна основа се критично условени од оспособувањето на банкарскиот и целиот финансиски сектор и од адекватниот прилив на странски капитал.

3. Драматичното опаѓање на општествениот производ (во повеќе случаи и над 50%) во иницијалните години на транзицијата, поуспешните земји го запреа во 1994/5 година. Рецесијата која меѓутоа сè уште продолжува во поголем број земји во транзиција, всушност е резултат пред сè на неповолните движења на страната на понудата (опаѓање на производството и на општествениот производ), но и на страната на побарувачката (сnižување на платите и на животниот стандард). Според некои оценки ваквите неповолни резултати се должат, покрај другото, и на преострите рестриktivни стабилизациони програми. Во секој случај и оваа „транзициска рецесија“ се покажа подолготрајна од прогнозирањата на стратезите на транзицијата.

По неколку години опаѓање на општествениот производ и запирање на економскиот растеж, во повеќето земји во транзиција најниската точка на рецесијата е надмината и во нив веќе започна тренд на економско оживување и пораст на општествениот производ (Унгарија, Чешка, Словачка, Полска, Словенија, Хрватска, Балтичките држави, Романија).

Западните аналитичари овој позитивен пресврт го припишуваат најмногу на брзото и радикално спроведување на главните правци на стратегијата за трансформација, особено на брзата либерализација на цените и трговијата, на успехите во макроекономската стабилизација и на институционалните реформи и спроведените мерки за приватизација.

Освен тоа, некои од овие земји привлекоа и позначајни износи на странски директни инвестиции во текот на 1991–1995 (Унгарија – 6,8 милијарди САД долари, Полска – 3,2 милијарди, Чешка – 3 милијарди, Русија – 2,8 милијарди, Романија – 1,3 милијарди и др).

4. Во процесот на трансформацијата во повеќе земји дојде до драматично зголемување на невработеноста. При тоа, досега е извршено релативно мало отпуштање на вишокот вработени во стопанството и администрацијата во Полска, Унгарија, Бугарија, Русија, Украина и другите поранешни советски републики и во други земји.

По размерите во кои се јавува и по изгледите за решение, невработеноста има структурен карактер. Со неа земјите во транзиција ќе живеат повеќе години и во услови на заздравување и развој на стопанството, со сите негативни последици што секоја долгорочна и висока невработеност, оптоварена со голем број млад и школуван кадар, ги има по социјалната и политичка состојба и стабилност. Едновремено, во услови на продлабочени социјални и имотни разлики, во овие земји во пораст се сивата економија, шпекулативните трансакции и криминалот.

За најголемиот број земји, социјалната заштита на населението и невработеноста остануваат како најтешки проблеми во претстојните години. Во западната литература и веќе во практиката на некои земји во транзиција е прифатена концепцијата на таканаречената „мрежа на социјалната сигурност“ (“social safety net”) како основа за институционално и оперативно поставување на системот на социјалната заштита, со цел да се зголеми селективноста во врска со правата и намената на социјалните трансфери, што треба да доведе и до снижување на соодветните буџетски расходи и до напуштање на практиката за социјални давања со „широка рака“. Во исто време, шемата на „мрежата за социјална сигурност“ има за цел да ги ублажи и до некаде да ги неутрализира неповолните морални и политички ефекти од последиците на транзицијата на порастот на сиромаштијата кај широките слоеви на населението.

Ksente BOGOEV

WHAT HAS BEEN ACHIEVED AND WHAT IS FORTHCOMING IN TRANSITION

(S u m m a r y)

The paper in the first place emphasises that countries in transition have, with greater or lesser success, achieved significant institutional, normative and structural changes and have created the basic preconditions for a transformation of ownership and of the system and for the setting-up of market relations in the economy.

Shifts in the structure of the economy are being made away from industry and towards service activities; small and medium size enterprises are favoured; a gradual transformation from a sellers market to a buyers market is being undertaken; hidden unemployment is giving place to open unemployment; world standards in production and trade and commerce are gradually being adopted, and company losses being definitively desocialised, etc.

– In countries in transition the undeniable interaction between the macroeconomic, institutional and systemic changes on the one hand and the political circumstances and democratic development on the other is being confirmed. In several cases it has been shown that political instability brings into question the success of the economic reforms. And, *vice-versa*, macroeconomic imbalance (fiscal crisis, shocks to the banking system, hyperinflation, a prolonged deficit in the balance of payments, etc.) threatens political stability.

– Following the elimination of high inflation and the phenomenon of hyperinflation, as a result of harsh restrictive monetary and fiscal measures, with wage control and a regime of a fixed or managed flexible exchange rate of the national currency, in the majority of cases today the reduction of ‘moderate inflation’ and its confinement to a single-figure level has taken place. In this it has been demonstrated that the standard de-inflationary measures of monetary and fiscal controls are not sufficiently effective to put an end to cost push inflation, inflationary expect-

tations and the inertia mechanism of inflation. In this context, in certain countries, the phenomenon of 'recessive stabilisation' has become current, that is to say a prolonged economic stagnation or recession together with the existing macroeconomic stability. Some countries in transition have still serious problems with the inefficient collection of taxes from the private sector, the inclusion in the budget of the inherited quasi-fiscal deficits, budget coverage of the imbalance in pension and health insurance, budget expenditures for the rehabilitation of the banking sector and, particularly, large transfers from the budget for social assistance of the unemployed and impoverished population.

Although inflation is traditionally a result of a surplus of aggregate demand, in countries in transition its origins may also be sought in the supply factor which gives rise to consumer inflation (a reduced use of capacities, the phenomenon of bottlenecks, a critical lack of repro-materials and plant, etc.).

In heavily indebted countries the amount of funds for servicing the public debt can also be counted as one of the components which increase the fiscal deficit and expand public expenditure.

– The second field in which fundamental problems in the transformation process of countries in transition are to be encountered is that of the internal relations in the corporate governance of privatised companies, in particular the overcoming of the problem of management, the attitude of shareholders and their role in the new status of companies and generally in the consolidation of the post-privatisation qualitative changes and of the new status of companies after ownership transformation.

A particular problem is that of the timely provision of essential financial means for the technical and technological restructuring and the advancement of the efficiency and competitiveness of companies. In this respect the slow and more than merely modest flow of direct foreign investment is disappointing. To this has to be added the problem of rendering functional the banking system and, particularly, the effective functioning of primary and secondary stock exchanges, that is to say the fact that the financial sector is far from functioning as an active and integral part in the overall post-privatisation process.

– In several countries in transition unemployment and the impoverishment of large groups of the population have assumed the dimensions of a serious and long-term structural problem with all the negative effects on the social and political stability of the country which long-term unemployment, burdened with the relatively high number of young qualified staff, brings.

Александър ДИМИТРОВ

ВЪНШНОИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА НА ПРЕХОД

Едва през 1994 и 1995 година се наблюдаваха слаби симптоми в растежа на българската икономика – за първи път от началото на прехода през 1990 г. Заедно с това дойде и по-големия оптимизъм за следващите години, преди всичко породен за сметка на външния фактор, т.е. от търсенето на български стоки на външните пазари. Този извод беше прибързан и неоправдан. Икономиката през 1996 г. доказва това.

Съживяването на производството в България, за указаните две години (1994 и 1995), след колапса на съветския икономически модел в страната и след наблюдаваната няколкогодишна икономическа остра криза, почиваше на временни и нетрайни фактори. Това състояние не можеше да се приеме за стабилно и трябваше да се очакват съществени колебания и нови катастрофални, или по-малки спадания. В тази връзка стоеше въпроса за инструментите на икономическата политика, които могат да регулират и по най-благоприятен начин да изведат на устойчива траектория икономиката на страната от това състояние.

От значение обаче са не само факторите и инструментите за въздействие върху достигането на определено и „нормално“ равнище на производството, с тенденция на нарастване и възход, но – и разбирането за промените в структурата на производството. Последните се определят с оглед осигуряване на сравнителните икономически предимства на страната, определени от националните ресурси, историческият опит и традициите в производството и икономическите взаимоотношения с икономически ѝ партньори. Очак-

ванията, че всичко това в крайна сметка вероятно ще доведе до икономическо развитие и постигане равнище на живот, близо до това в напредналите страни от света, и България ще се нареди в групата на развитите в икономическо отношение страни, едва ли биха могли така бързо да се сбъднат.

Следователно очакваното нарастване на производството не трябва да се разглежда самоцелно, в смисъл на търсене на икономически подем на всяка цена и в кратки срокове. От друга страна обаче, без това условие е невъзможно да се решат текущите задачи и да се ликвидират натрупаните икономически и социални проблеми и диспропорции. При това е необходим, както поглед към по-близкия хоризонт, а така и поглед в по-отдалечената средносрочна и дългосрочна перспектива. Докато в близкия хоризонт нещата стоят много по-„земно“ и естествено е да се решават текущите задачи на деня, то в по-отдалечения хоризонт има сравнителна неопределеност и многовариантност на решенията, които задължително изискват стъпки и действия днес, за да може да се постигне желаното и необходимото утре. Това е смисълът на противоречието при взаимодействието между икономическите характеристики в различни времеви хоризонти.

1. В условията на икономическа криза, социални противоречия и нарастващо обедняване на голяма част от населението, при висок и увеличаващ се вътрешен и външен дълг, нещата в българското общество са поставени в крайно неблагоприятна светлина, както за момента, така и за в бъдеще. Единственият благоприятен изход е постигнато на стабилизация на икономиката, сравнително бърз растеж и бързо излизане от кризата, с цената на максимално използване на наличните ресурси, развитие на външноикономическото сътрудничество и провеждане на рационална инвестиционна политика.

Икономическото развитие на България винаги е било непосредствено свързано с външноикономическите отношения. Производството в страната се е развивало и колебало в непосредствена връзка с нейната външна търговия. От една страна то е определяло износа на произведени в страната стоки, след удовлетворяване на местните потребности, а от друга – вноса на ресурси е стимулирал производството и е удовлетворявал допълнителните потребности на страната.

Трудностите при осъществяването на външноикономическите отношения в страната по принцип винаги е влияло непосредствено върху състоянието на икономиката и върху вътрешноикономическа-

та конюнктура. Такъв резултат е напълно типичен и характерен за малки страни с отворена икономика. Без да се отива много назад, тук може само да се отбележи, че след Втората световна война, след нарушаване на регулярните и традиционни външнотърговски взаимоотношения, спагането на обема на външната търговия на България е непосредствено свързано с почти едновременното и значително спадане на производството в страната.

Аналогичен е случаят при взаимодействието между външната търговия и производството в края на 80-те години и в началото на 90-те, когато по-аналогичен начин нарушаването на връзката с традиционните външни пазари, производството, заедно с външната търговия, отново се оказва на ниско равнище. Спагането на производството, продължило последователно няколко години, директно зависеше от ограничените възможности за търсене на български стоки на външните пазари, а така също и от намалените ресурси и потребности от внос. Българската икономика няколко десетилетия бе изграждана на основата на принципа на външноикономическата кооперация. Прекъсването на търговските взаимоотношения в рамките на страните от бившия СИВ доведе до катастрофални последици – много по-трагични, в сравнение с останалите страни от групата, които имаха относително по-малък дял в рамките на външната търговия в тази общност.

През 1994 година физическият обем на износа нарастна с 9.8 на сто в сравнение с предшестващата 1993, а нарастването през 1995 г. бе с 2.4 на сто. Вносът съответно намаля с 2.1 на сто през 1994 и се увеличи с 9.1 на сто през 1995. За форсиране на износа през 1994 г. и 1995 г. определена стимулираща и положителна роля е играл валутният курс на лева. Загържането на вноса в значителна степен е повлияно от ограничената покупателна способност на страната и намалените вътрешни потребности за внос на стоки и услуги.

По-високите темпове на развитие на износа, в сравнение с вноса са предизвикали влошаване на ценовите условия и на индекса за условията на търговията, който през 1995 е 106.9 на сто, през 1994 г. е близо 100 (100.8 на сто), а за 1993 г. над 100 (108.8 на сто), в сравнение със съответните предшестващи години. На практика това означава, че форсирането на износа влече след себе си намаляване на ефективността на търговията, но от друга страна спомага за развитие на националното производство и за директно решаване на проблемите на външния дял. Наблюдаваната тенденция през миналата година в значителна степен се възпроизвежда и през текущата 1996 година.

2. Влошаването на икономическата конюнктура на страната най-ярко може да се покаже при развитието на производството и търговията на средства и предмети на труда, взети в натурално изражение. По този начин се елиминира влиянието на ценовия фактор и по-точно се проследява реалната им динамика. Общата тенденция до края на 1995 г. е към по-бързото намаляване на вноса, в сравнение с износа и производството. Най-значителния са спаданията, в сравнение с количествата от средата на 80-те години, като достигнатото равнище през 1995 г. е от порядъка на няколко пъти до десетки пъти. Спадането в средствата на труда е общо по-голямо без да се наблюдава особена диференциация. Това означава, че от една страна са намалели потребностите на страната, а от друга – има намалено търсене на такива стоки на външния пазар. Следователно, при търсенето на изход от икономическата криза в страната силно е ограничен вътрешния фактор за извършване на производствена инвестиционна дейност. Търсенето на външни инвестиционни блага в съществуващото финансово състояние на страната се оказва силно затруднено и почти невъзможно.

Аналогично стоят нещата при предметите на труда, въпреки че при производството и износа на метали и някои изделия на химическата промишленост спадането не е така рязко, даже през последните 1–2 години се наблюдава прираст, в сравнение с началото на 90-те години, но това е далеч от равнището през средата от 80-те години. Значително е намаляването на производството на предмети на труда от селскостопански произход, като кожи, прежди, масла. Вносът на суровини също така е намаляло чувствително, успоредно със спадането на производството, докато износът на някои суровини не се изменя толкова значително.

Обобщаващият извод е, че търговията със средства за производство е нерегулярна, случайна и няма траен и постоянен характер. Значителни са колебанията в зависимост от икономическата конюнктура и недостатъчно изяснените приоритети и насоки на развитие на структурата на българската икономика. В този смисъл е необходима яснота за бъдещата икономическа структура и съчетание на държавното и пазарно регулиране, с определяне на националните приоритети и икономическите предимства на страната.

Спадането при производството, износа и вноса на предметите за потребление не е така значително, както в предшестващата група на средствата за производство. Преди всичко тук са засегнати тези производства, които отиват за износ, а вносът на

някои предмети за потребление се задържа или спада в по-незначителна степен. Ограничаването на производството потребление и намаляването на вноса на средства за производство допринася за положителните промени в диверсификацията и количествата на вносените потребителски стоки. Разбира се в условията на ограничените ресурси на вътрешното потребление и необходимостта от съживяване на националното производство такава структура на външната търговия е нерационална.

Развиването на потребителски модел на българското общество дава твърде малки гаранции за чувствително и стабилно съживяване на националната икономика. Преимущественият износ на суровини лишава страната ни от тяхната многократна преработка, увеличаване на националния продукт, разкриване на нови работни места и намаляване на безработицата. Наред с това намаляват износните ресурси с по-добри икономически характеристики и възможностите за увеличаване на икономическата ефективност. Следователно, ограничено е увеличаването на качеството и диверсификацията на произвежданите предмети за потребление чрез които се осигурява, както удовлетворяване на вътрешните потребности на населението, така и намаляване на вноса и увеличаване на износните ресурси.

3. Анализът на промените в стоковата експортна структура през 1992–1995 г. позволява да се открият стоките със стабилно присъствие в експортната листа и на другите, чийто дял постепенно се свива¹. През последните години експортната листа на България съдържа над 4 хиляди стоки. Около 7 на сто от тях, т.е. първите 300 стоки, по относителен дял в общия износ на страната обаче определят експортната структура на България. Те формират приблизително 3/4 от общия износ. През 1992 г. техният дял възлиза на 79.6 на сто, през 1993 година – на 78.9 на сто, през 1994 г. – на 79.2 на сто и през 1995 г. – на 74 на сто.

Първите десет стоки за 1995 г. дават 20 на сто от общия износ докато същите стоки през 1992, 1993 и 1994 г. определят съответно около 19 на сто. С увеличаване броя на стоките се наблюдава по-бавно нарастване на техния дял. Половината от общия износ през 1995 година се формира от 80 стоки, които през миналите три години определят по-малък дял – съответно 42, 48 и 49 на сто. Разликата в относителните дялове през четирите години показват,

---

¹ Данните са публикувани във в-к „Български бизнес“ бр. 31/9–16.08.1996 г.

че е налице съществена промяна в стоковата експортна структура, т.е. през 1995 г. на по-предни позиции са излезли стоки, които през миналите години са били на по-задни места.

Таблица 1

Относителен дял на първите десет стоки (на база 1995 г.) в експортната структура на България през 1992–1995 г. (в проценти)

Стока	1992	1995
1. Цигари	5.25	4.73
2. Газъол	3.97	3.14
3. Аноди от мед за електролитно рафиниране	1.84	2.78
4. Карбамид	1.94	2.30
5. Бутилирани вина	1.18	1.69
6. Амониев нитрат	0.95	1.61
7. Катоди и секции от катоди	0.40	1.39
8. Калцинирана сода	1.28	1.26
9. Бензин за двигатели, вкл. авиационен	1.77	1.10
10. Плосковалц. продукти от желязо с шир. по-малка от 1250 мм и деб. по-голяма от 10 мм	0.14	1.03

Експортната структура на страната по стоки през отделните години е твърде разнообразна. Първите две стоки в нея заемат позициите си и през четирите години. Това са цигарите, заемащи първо място с намаляващ дял от 5.3 на сто през 1992 г. до 4.7 на сто през 1995 година, и на втора позиция се нарежда газът с колебаещ се дял от 4.0, 4.5, 4.2 и 3.1 на сто. След първите две стоки в експортната структура през 1995 г. се наблюдават значителни промени в сравнение с предходните години и особено спрямо структурата през 1992 г. През 1995 г. сред първите десет стоки попадат изделия, които през 1992 г. са били на много по-задни позиции – например катоди от мед, амониев нитрат, плосковалцови продукти, т.е. това са суровинни стоки. Калцинираната сода след отстъпването в структурата през 1993–1994 г. през 1995 г. възстановява позициите си от 1992 г.

Изменението на стоковата експортна структура през периода 1992–1995 г. се дължи на различната степен на нарастване на абсолютните обеми на износа на отделните стоки. Сред първите 100 стоки от експортната листа през 1995 г. за 16 стоки стойностният обем на износа нараства многократно – от 3 до 20 пъти в сравнение с обема им през 1992 г. Износът на две от тях пада за зъби и

рафинирано слънчогледово масло, се увеличава наг 11 пъти, на плосковалцовани продукти от желязо или от нелегирана стомана с широчина, по-малка от 1250 мм, и дебелина наг 10 мм – 9 пъти, на четири стоки – наг 5 пъти и на девет стоки – от 3.2 пъти до 4.3 пъти.

Таблица 2

*Динамика на нарастване на износа на някои стоки през 1992–1995 г.
(1992=100)*

Стока	1993	1995
1. Паста за зъби	1007.4	2058.4
2. Слънчогл. масло рафин.	351.5	1189.5
3. Плосковалцови продукти от желязо	443.6	937.1
4. Несмлян цимент „клаинкер“	139.2	686.3
5. Кетчуп от домати и плодове	311.8	533.6
6. Кораби цистерни	599.7	513.5
7. Смазочни масла	181.8	513.0
8. Катоди и секции от катоди	131.9	433.4
9. Нерафин. захар	112.8	416.3
10. Шампоани за коса	92.6	409.5
11. Мъжки сака от вълна	121.2	394.1

Чувствителното нарастване на абсолютния обем на износа на горепосочените стоки говеде съответно и до значително увеличаване на дела им в експортната структура. През 1995 г. сумарният дял на тези стоки се увеличава почти 5 пъти, достигайки 7.4 на сто спрямо 1.5 на сто през 1992 г. Сред стоките, чийто износ през 1995 година отбеляза по-съществено нарастване в сравнение с 1992 г. най-голям дял заема продукцията от разделите „Неблагозорни метали и изделия от тези метали“ и част от стоковите раздели, обхващащи аграрната продукция, следвани от представителите на „Продукти на химичната промишленост“ и „Машини, апарати и електрооборудване и части за тях“.

С наг 50 на сто се е съкратил износът през 1995 г. в сравнение с 1992 г. на редица стоки. Сред структуроопределящите стоки в износа особено впечатление прави свиването на износа на живите животни от рода на овците – със 75.1 на сто, на сиренето и кашкавала с 66.4 на сто, на пластмасовите кутии, каси и щайги – с 69.9 на сто, на някои модели на карите – с 56.6 на сто и др. Съкращаването на износа на тези стоки безспорно се отразява върху

тяхното присъствие в експортната структура, а от тук и на позициите им в нея. Сумарният дял на стоките от таблицата се е свил през 1995 г. почти 2 пъти, спадайки до 5.8 на сто, докато същият през 1992 г. възлиза на 11.3 на сто.

Таблица 3

*Динамика на намаляване на износа на някои стоки през 1992–1995 г.
(1992=100)*

Стока	1993	1995
1. Живи животни от рога на овцете	43.7	24.9
2. Пластмасови кутии, каси, щайги	30.0	30.1
3. Бяло саламурено сирене и кашкавал	72.2	33.6
4. Антибиотици – груги	95.9	38.0
5. Оловни ел. акумулатори	75.7	42.4
6. Карц, самопридвижващи се, с ел. двигатели	52.8	43.4
7. Други обувки с горна част от естествена кожа	82.3	45.8
8. Други спортни обувки	111.4	72.7
9. Бензин за двигатели	108.4	77.7

4. В регионалната стоково-експортна структура на равнище стоков раздел и група не се наблюдават съществени изменения, докато тенденцията в регионалната насоченост на конкретните стокови потоци е нестабилна. В износа на страните от Централна и Източна Европа, както и през предходните години доминира продукцията от стоковите раздели „Продукти на хранителната промишленост, напитки и тютюн“ – 72.4 на сто, „Мазнини и масла от животински или растителен произход“ – 53.9 на сто, „Дървесна маса или маса от груги влакнести материали“ – 52.8 на сто, „Пластмаси, каучук и изделия от тях“ – 47.7 на сто, и „Минерални продукти“ – 45.9 на сто.

На пазарите на страните от Европейския съюз (ЕС) България предлага предимно изделия от леката промишленост. Например делът на ЕС в общия износ на стоковата група „Произведения на изкуството, предмети за колекция или антични предмети“ достига 82.9 на сто, на „Обувки, гети и подобни артикули“ – 80.1 на сто, на текстилните групи „Дрехи и допълнения за дрехи от трикотаж“ – 83.3 на сто, „Дрехи и допълнения за дрехи, различни от трикотажните“ – 76 на сто. Значителен е делът на тази група страни и в износа на групите „Дървен материал и изделия от него, гървени въглища“ – 61.6 на сто. „Маслодайни семена и плодове“ – със стабилна

тенденция на нарастване от 44.1 на сто през 1992 г. до 87.6 на сто през 1995 г.

Делът на балканските страни е над 1/2 в износа на стоковете групи – „Минерални горива, масла и продукти от тяхната дестилация“ – 56.6 на сто, „Пластмаси и пластмасови изделия“ – 66.4 на сто, „Дървен материал и изделия от него, дървени въглища“ – 56.2 на сто и „Хартии и картони, изделия от целулозна маса“ – 59.6 на сто. За арабските страни е насочена известна част от стоковете потоци на групите: „Житни растения“ – 36.6 на сто, „Морско или речно корабоплаване“ – 24.8 на сто, „Минерални горива, масла и продукти от тяхната дестилация“ – 18.6 на сто, „Сол, сяра, камъни, гипс, вар и цимент“ – 17.5 на сто.

В условията на дълбока икономическа криза в България през настоящата година, която вероятно ще се запази и през следващите, почти невъзможно е да се очаква оптимистична тенденция в динамиката на външнотърговския стокообмен. Дори и да настъпят известни промени, те ще имат случаен, нестабилен характер.

От гледна точка на големината на износа, групи стоки от двузначния код с обем на износа над 5 млрд. лева (показан 214 млрд. лв. износ за 1994 г., при 225 млрд. отбелязан в официалния статистически справочник от 1995 г.) са следните:

Таблица 4

Износ за някои стокови групи през 1994 година

Стокови групи	Обем на износа (млрд. лв.)
72. Чугун, желязо и стомана	27
64. Обувки и др. подобни артикули	15
84. Ядрени реактори, котли, машини и др.	13
24. Пютюн и изделия	13
85. Електрически машини и апарати	10
74. Мед и медни изделия	10
22. Напитки – безалкохолни и алкохолни	9
29. Органични химични продукти	8
31. Торове	7
39. Пластмаси и пластмасови изделия	6
62. Дрехи и трикотажни изделия	6
30. Фармацевтични продукти	5
Всичко за показаните групи	116

Показаните 12 стокови групи обхващат повече от половината от износа, като само 20 на сто от тях са машини и съоръжения.

При вноса картината е аналогична. От 234 млрд. лв. внос за 1994 г., в стоковата структура е показан внос от 159 млрд., като е изключен преди всичко вноса на енергийни ресурси и руди:

Таблица 5

Внос за някои стокови групи през 1994 година

Стокови групи	Обем на вноса (млрд. лв.)
84. Ядрени реактори, котли, машини и гр.	23
87. Автомобили, трактори, мотоциклети и гр.	12
85. Електрически машини и апарати	11
29. Органични химични продукти	6
17. Захар и захарни изделия	6
39. Пластмаси и пластмасови изделия	6
48. Хартии и картони	6
55. Щапелни синтетични или изкуствени влакна	5
Всичко за показаните групи	75

Указаните 8 стокови групи включват 47 на сто от вноса.

България получава най-много валута от износ на стомана и желязо, сочат данни на Националния статистически институт. Само за второто тримесечие на 1996 г. приходите от износ на желязо са 35.17 млн. USD. На следващото място е експортът на карбамид и необработен цинк. 12.143 млн. USD е получила страната ни от експорт на вино през второто тримесечие. Така приходите от продажбите на този вид алкохол са четвъртото голямо перо от валутните постъпления. Най-много долари държавата харчи за внос на суров нефт. Само за второто тримесечие те са 25.461 млн. USD. За 16.536 млн. USD са внесени 25.3 хиляди автомобила от април до юни. Едва на трето и четвърто място се нарежда вносът на антрацит и захар. Само за второто тримесечие импортът на захар е 54.8 хиляди тона. Внимание заслужава таблицата на салдата. Ако пренебрегнем нетният внос на енергийни суровини, то две са групите, които имат положителен търговски баланс над 10 млрд. лв. и две са групите с аналогичен по обем отрицателен търговски баланс за 1994 г.

Положителното търговско салдо в големите групи се представлява от суровините на черната металургия и леката проми-

шленост, а отрицателното от енергийните и транспортни машини (леките автомобили са повече от половината).

Таблица 6

Търговско салдо за някои стокови групи през 1994 година

Стокови групи	Обем на салдото (млрд. лв.)
72. Чугун, желязо и стомана	+ 19
64. Обувки и др. подобни артикули	+ 13
84. Ядрени реактори, котли, машини и др.	- 10
87. Автомобили, трактори, мотоциклети и др.	- 10

5. Страновата структура на външната търговия на страната през указаните години не търпи съществени различия. След 1992 г. на първо място в търговията ни излиза Германия (1992 г. на първо място е Русия – тук също не са указани позициите на енергийните суровини, рудите и специалното производство). И през трите години вносът от Германия е най-голям, а износът ни в най-голямата си част е за Русия. Това, което особено прави впечатление е голямото разнообразие по страни, с които България има търговски връзки. Този брой е бил 196 страни за 1993 г., 188 страни за 1994 г. и 185 за 1995, от които 168 по износа и 158 по вноса (за 1991 г. броят на страните е 117). При износа за 1994 г. 12 са страните с износ над 5 млрд. лева, а при вноса страните са 10 броя. При тези страни за износа не се повтаря Австрия, а при вноса Турция, Югославия и Холандия. Две са съседните страни: Гърция и Македония с висок износ и внос, две са от бившия СССР – Русия и Украйна, без САЩ останалите са членки на ЕС.

Стокообменът ни през първите 6 месеци на 1996 (в млн. USD) е следният:²

Износ – FOB 1882.7 Внос – CIF 1820.1 Внос – FOB 1690.1

По предварителни данни от април до юни т.г. България е изнесла стоки за 767.2 млн. USD. Вносът е за 695.7 млн. USD. Териториалното разпределение на външнотърговския стокообмен запазва традициите от последните години. Най-активни са били търговските ни взаимоотношения със страните от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР). Изнесените стоки са за 390.2 млн. USD, а вносът е за 385.8 млн. USD. В тази група

² Данните са от в-к „КЕП“ бр. 36/12.09.1996 г.

най-значим е износа за Турция 69.8 млн. USD, а най-съществен е вносът от САЩ – 24.1 млн. USD. На второ място сред външно-търговските партньори на България са страните от ЕС. От април до юни износът за Западна Европа е за 295.3 млн. USD, а вносът – за 326.5 млн. USD. В тази група най-активен е експортът на български стоки за Италия (93.2 млн. USD), а най-голям е вносът от Германия (110.1 млн. USD). Търговията ни със страните от Централна и Източна Европа отстъпва на трето място. През второто тримесечие на годината вносът (278.8 млн. USD) превишава износа (233.7 млн. USD). Най-съществен е стокообменът със страните от ОНД. В тази група решаваща е търговията с Русия. Изнесени са стоки за 65.9 млн. USD, импортът е за 191.6 млн. USD и е най-голям по обем сред всички външнотърговски партньори на страната. Сред арабските партньори най-значим е експортът за Сирия и Египет, а най-сериозен е вносът от Йордания и Мароко.

Таблица 7

Внос и износ с някои страни през 1994 година

Страни	Обем на вноса (млрд. лв.)	Обем на износа (млрд. лв.)
Германия	31	19
Италия	13	26
Русия	12	29
Гърция	11	24
Австрия	7	–
Украйна	7	6
Франция	7	5
Великобритания	6	6
Македония	6	17
САЩ	5	11
Турция	–	9
Югославия	–	8
Холандия	–	5

Износът на чугун, желязо и стомана за 55.3 млн. USD заема първо място в експортната листа на страната за времето от април до юни т.г. На второ място се подреждат ядрените реактори, котли, машини, апарати, механизми и части за тях – 55.1 млн. USD. Следват износът на мед и медни изделия (54.3 млн. USD), на минерални горива и масла (40.3 млн. USD), на торове (39.8 млн. USD), на мляк (22.3 млн. USD). В стоковата структура на вноса през второто триме-

сечие на годината значителен е делът на автомобили, трактори, мотоциклети, велосипеди и резервни части за тях (38.1 млн. USD) и на хартии и картони (22.5 млн. USD).

Очевидни са страновите промени във външната търговия на България. Извършените промени обаче все още не се основават на рационална структура. Липсват страни с значителни пазари на готова продукция и суровини, с изключение на Русия и Украйна, но и техните икономики все още се намират в кризисна ситуация и едва ли в близките няколко години могат да се окажат партньори, които да оказват благотворно влияние върху нашата икономика.

Значителен беше ръста на търговията ни с Македония, но през последно време той спадна. Вероятно това е продиктувано от икономическото състояние на страната и от промените във външнотърговската политика на страната след премахване на ембаргото към СРЮ. Според последни данни на Македонския статистически институт дефицитът на Македония в търговията ѝ с чужбина достигна в края на юли 1996 г. рекордна сума от 380 млн. USD³. Вносът през първите седем месеца на тази година надхвърля износа с 57.9 на сто, а общият обем на търговския обмен с чужбина за същия период представлява 1.4 млрд. USD. За първите шест месеца на миналата година дефицитът е възлизал на 141 млн. USD.

Македонските специалисти и статистици обясняват тази негативна тенденция с рязкото намаляване на дела на страните от Централна и Източна Европа в стокообмена на Македония. Те посочват, че за първите шест месеца на тази година най-голямо е намаляването на износа за България – 88.6 на сто, и за Русия – с 54.9 на сто. Най-голям износ в същия период Македония е осъществила в СР Югославия – 359 на сто.

България и Италия са страните, от които Македония е направила най-много своя внос през първите девет месеца на тази година, а България, Унгария и Русия са гържавите, в които Македония е изнесла най-много за същия период, сочи съобщение на Статистическия институт⁴. През първите осем месеца на 1996 г. Македония е изнесла стоки с 29.1 на сто по-малко от същия период на 1995-а, а вносът е редуциран с 4.5 на сто. През това време износет на страната покрива вноса само с 56.8 на сто, което формира дефицит във външнотърговския баланс в размер на 443 млн. USD. Това е със 191 млн. USD повече от същия период на миналата година.

³ По данни на БТА-ИКОНОМИКА ЕКСПРЕС.

⁴ По данни на БТА-ИКОНОМИКА ЕКСПРЕС.

6. Политиката на вноса трябва да осигурява защита на националното производство и стимулиране на тези сектори и производство, за които страната разполага с достатъчно ресурси. Освен митническата политика, от важно значение днес са квотите и количествените ограничения, стимулиращи както вноса, така и износа. Не съществуват еднозначни икономически инструменти за стимулиране на външната търговия, но всеки един от тях има своето специфично място.

Това, което особено прави впечатление е, че сегашната митническа тарифа на страната е преди всичко ориентирана да опазва нискоэффективните производства и да дава път на вноса на преработени изделия и изделия, които съдържат съвременни технологии. Естествено е, че такива изделия трябва да произвежда България и затова е целесъобразно нашата митническа политика да ги стимулира. Разбира се митническата политика изпълнява и други функции, напр. фискални, но те не трябва да се превръщат в единствена цел.

На основата на базисните мита са пресметнати средните мита за основни стоки и стокови групи за 1994 г. За основните раздели на Митническата тарифа⁵ те са показани в Таблица 8.

При средно мито от около 15 на сто, групите стоки, включени в съответните раздели могат да се разграничат на три:

А. С мита пог 12 на сто: предимно суровини – гървен материал, минерални продукти, черни и цветни метали и измерителни уреди;

Б. С мита над 12 до 18 на сто: готови изделия, изделия на химическата промишленост, пластмаси и каучук, транспортни съоръжения, машини и апарати, гървесна маса, целулоза и хартия, растителни и животински мазнини и масла;

В. С мита над 18 на сто: изделия на хранително-вкусовата и на леката промишленост, живи животни и гр.

За да се защити нашето машиностроене е необходимо някои изделия от втората група (Б) да бъдат включени в третата (В), а живите животни и продуктите от животински произход от трета

---

⁵ Износът и вносът от началото на 1992 година у нас се структурира на базата на Хармонизираната система на стоките. На нейна основа е изградена Митническата тарифа и основният документ, който вече се прилага у нас – Митническата декларация. Митническата тарифа включва 21 раздела, в тях 97 глави и около 5 хил. стокови позиции, разпределени по страни.

Таблица 8

Средните мита по раздели на Митническата тарифа

Код	Наименование на раздела	Средни мита (проценти)
РАЗДЕЛ I (Om 1 go 5)	ЖИВИ ЖИВОТНИ И ПРОДУКТИ ОТ ЖИВОТИНСКИ ПРОИЗХОД	21.03
РАЗДЕЛ II (Om 6 go 14)	ПРОДУКТИ ОТ РАСТИТЕЛЕН ПРОИЗХОД	18.42
РАЗДЕЛ III (15 Глава)	МАЗНИНИ И МАСЛА ОТ ЖИВОТИНСКИ И РАСТИТЕЛЕН ПРОИЗХОД	13.77
РАЗДЕЛ IV (Om 16 go 24)	ПРОДУКТИ НА ХРАНИТЕЛНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ	18.87
РАЗДЕЛ V (Om 25 go 27)	МИНЕРАЛНИ ПРОДУКТИ (БЕЗ РУДИ И МИНЕРАЛНИ ГОРИВА)	9.49
РАЗДЕЛ VI (Om 28 go 38)	ПРОДУКТИ НА ХИМИЧНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ (БЕЗ ЕКСПА.)	12.32
РАЗДЕЛ VII (Om 39 go 40)	ПЛАСТМАСИ И КАУЧУК; ИЗДЕЛИЯ ОТ ТЯХ	15.66
РАЗДЕЛ VIII (Om 41 go 43)	КОЖИ, КОЖУХАРСКИ КОЖИ И ИЗДЕЛИЯ ОТ ТЯХ	20.13
РАЗДЕЛ IX (Om 44 go 46)	ДЪРВЕН МАТЕРИАЛ И ИЗДЕЛИЯ; ДЪРВЕНИ ВЪГЛИЩА И ДР.	9.13
РАЗДЕЛ X (Om 47 go 49)	ДЪРВЕСНА МАСА, ХАРТИЯ И ИЗДЕЛИЯ	15.05
РАЗДЕЛ XI (Om 50 go 63)	ТЕКСТИЛНИ МАТЕРИАЛИ И ИЗДЕЛИЯ ОТ ТЯХ	18.50
РАЗДЕЛ XII (Om 64 go 67)	ОБУВКИ, ШАПКИ, ЧАДЪРИ И ПЕРА, ИЗКУСТВУНИ ЦВЕТА И ДР.	25.23
РАЗДЕЛ XIII (Om 68 go 70)	ИЗДЕЛИЯ ОТ КАМЪНИ, ГИПС, ЦИМЕНТ, СЪКЛО И ИЗДЕЛИЯ	15.50
РАЗДЕЛ XV (Om 72 go 83)	НЕБААГОРОДНИ МЕТАЛИ (ЧЕРНИ И ЦВЕТНИ) И ИЗДЕЛИЯ ОТ ТЯХ	11.12
РАЗДЕЛ XVI (Om 84 go 85)	МАШИНИ И АПАРАТИ, ЕЛЕКТРИЧЕСКИ МАШИНИ	14.07
РАЗДЕЛ XVII (Om 86 go 89)	ТРАНСПОРТНИ СЪОРЪЖЕНИЯ (БЕЗ САМОЛЕТИ И КОРАБИ)	13.82
РАЗДЕЛ XVIII (Om 90 go 92)	ОПТИЧНИ, ФОТОГРАФСКИ, ИЗМЕРИТЕЛНИ, ИНСТРУМЕНТИ, АПАРАТИ, ЧАСОВНИЦИ	11.38
РАЗДЕЛ XX (Om 94 go 96)	РАЗЛИЧНИ СТОКИ И ПРОДУКТИ	19.54
Средно мито за наблюдаваните стоки		15.12

група (B) да бъдат обмитявани с по-ниски мита, което ще стимулира техния внос, за да се отговори на вътрешните потребности.

Ако се проследи зависимостта между митата и обема на вноса за всички наблюдавани стоки може да се констатира тенденцията на ограничаване на вноса с нарастване на митата. Това обаче не важи за всички включени в горната таблица раздели на Митническата тарифа.

Така например за разделите XVIII, XVI, IX, III и IV с увеличаването на митата намалява вноса, докато при останалите раздели такава тенденция не се проявява. Това означава, че митническата политика най-общо за тези раздели е средно неефикасна, не стимулира националното производство и не предпазва икономиката ни от внос. Разбира се не трябва да се абсолютизира стимулиращата функция на митата, но нейната роля има своето значение. Естествено в случая се резглеждат средни съотношения и общи тенденции, но те могат да послужат за извеждане на необходими изисквания и правила при митническата политика на страната.

Проблеми вероятно ще създаде отчитането на допълнителните митнически изисквания по отношение на вноса от страните на ЕС и ЕАСТ. Ясно е, че те в известен смисъл имат реципрочен характер по отношение на нашата търговия с тези страни, но при условие, че ние не можем да отговорим на предоставените ни квоти, защитата на нашето производство не е осигурена. Преференциалната търговия с определени страни и за определени стоки е нож с две остриета, който в повечето случаи е във вреда на слабо развитата икономика, каквато е нашата.

7. Стъпка напред в развитието на търговията между страните на Балканите е решението на Правителството на Република Македония да започне работа по изготвянето на договори за либерализиране на търговския режим с България и с Албания. Това според решението на правителството отговаря напълно на икономическата стратегия за сътрудничество и присъствие на македонската икономика на пазарите в чужбина. Затова Скопие ще предложи на всички свои съседи, а и на други държави от района на Балканския полуостров, да бъдат подписани двустранни договори за либерализиране на вносно-износния режим⁶. Интересите на България са в същата посока. Засега Македония има подписан подобен документ с правителството на Съюзна република Югославия, който беше ратифициран на последното заседание на парламента. Безмитническият

⁶ Според информация на БТА-ИКОНОМИКА ЕКСПРЕС.

режим с Белград започна да действа от 7 октомври т.г. и вече предизвиква предварителни противоречиви оценки за своята полезност. Според министъра на външните работи на Македония Любомир Фръчковски обаче създаването в бъдеще на зона за свободна търговия между балканските държави би увеличило рязко интереса за чуждестранни инвестиции в тази част на Европа. Такова е и нашето становище по този въпрос. Със споразумението за търговията между Македония и СР Югославия специалистите преценяват това като първа стъпка към създаването на регионален митнически съюз. Белград се надява, че това ще спомогне за преодоляването на международната изолация, в която изпадна по време на ембаргото. По силата на двустранното споразумение повече стоки, произведени от СР Югославия и Македония, няма да бъдат облагани с мита. Единствено земеделски продукти и живи животни от Югославия някои продукти на черната металургия, както и цигари, автобуси, хладилници и фризери от Македония ще се експортират по квомен режим.⁷

Всички мита за стоки, произведени от двете страни, са премахнати, като заедно с това са вдигнати и допълнителните митнически такси в размер на 7.5 на сто⁸. Занапред на границата търговците от двете държави ще плащат само 1 на сто манипулативни разходи. По такъв начин започва прилагането на споразумението за търговия. Споразумението предвижда постепенна либерализация на двустранния обмен с цел да се осигурят условия за въвеждане на зона за свободна търговия най-късно до 1 януари 1999 г. В търговския обмен между Македония и СРЮ засега остават все още някои политически ограничения, за които се смята, че ще бъдат в защита на стопанствата на двете страни. Количествени ограничения ще има за произведенията на македонската тютюнева промишленост, селскостопанските продукти, произведенията на черната металургия, производството на хладилници и автобуси, както и за нефтените деривати. С изискването са обхванати и износът на живи животни от СРЮ за Македония, както и суровини за производството на олио и захар, фуражи, сурова и преработена кожа. Според първите оценки стокообменът между двете страни до края на годината би могъл да надхвърли 1 млрд. USD, докато за първите шест месеца на тази година той е в размер на 201 млн. USD. През 1989 г. в рамките на бившата югославска федерация двустранният обмен е възлизал на около 2 млрд. USD.

⁷ Цитирано по в-к „Пари“ бр. 234/04.10.1996.

⁸ Цитирано по в-к „Пари“ бр. 237/08.10.1996 г.

8. Един от важните пътища за постигане на икономическа стабилизация, прогрес в икономиката и реализиране на поставените социално-икономически цели на страната, е развитието на регионалното икономическо сътрудничество и активното участие в регионалните пазари. Преди всичко това е пазарът на Балканите.

До сега все още този пазар не е получил необходимите мащаби на развитие. Съществуващите исторически и политически наслоения оказват отрицателно влияние. Независимо от това дълг на икономистите е да изучават този пазар и да търсят възможностите за неговото развитие. След като светът отива към икономическа регионална интеграция, в интерес на социалния и икономически прогрес на страните, като се правят усилия за пренебрегване на регионалните различия и влиянието на дезинтеграционните фактори, ще бъде погрешно да се поддържа дезинтеграцията и изолацията между страните. В тази насока има и исторически корени и традиции, които като че ли има интереси за някои те да бъдат забравяни.

Приобщаването на страните от региона към европейските и световни икономически структури, което е обективен но дълъг процес, вероятно трябва да мине през регионалното сътрудничество. Наличието на огромни потребности и ограничени ресурси (в смисъл на недостиг на капитали, на липса на съвременни технологии, на наличието на ниско качество на произвежданата продукция, на недостатъчни и ограничени външни пазари) поставя страните от региона в определени обективни трудности, които трудно ще се преодоляват. Липсата на доверие на чуждите партньори към нашите страни и в известна степен и между страните от региона трябва организирано и по най-бърз начин да се разсее. Стабилността на политическата и икономическата ситуация на Балканите е условия и залог за стабилизация и в Европа.

Съществуващата ситуация в по-голяма част от страните на Балканите е ситуация на икономическа криза в период на преход към пазарно функциониране на техните икономики и осигуряване на политическа свобода и демокрация, ето определя допълнителни трудности. Модернизирането на обществата от региона и създаването на съвременна политическа, социална и икономическа структура е дълъг процес, който напредналите страни са изминали за няколко столетия. Пред нас стои този шанс, но това трябва да се преодолее за кратък период. За случая е нужна външна помощ и взаимно сътрудничество в значителна степен. Последното зависи от волята и действията на управляващите, тъй като интересите на хората не могат да бъдат и никога не са били други.

Оценяването на приоритета на научното и икономическото сътрудничество между страните и осигуряването на условия за тяхното развитие е пътят за постигане на политическите и социални цели на народите от региона. Тази възможност не трябва да бъде пропускана, тъй като това е нашата отговорност пред поколенията.

Alexander DIMITROV

BULGARIA'S FOREIGN ECONOMIC POLICY DURING THE TRANSITION PERIOD

(S u m m a r y)

Bulgaria's economic development has always been closely connected with its foreign economic relations. Production in the country has been developing and hesitating in direct relation to its foreign trade balance. On the one hand, this has determined the export of goods produced in the country, upon satisfying the domestic demand and, on the other hand, the import of resources has stimulated production, thus answering the country's additional needs.

The drop in production which has been ongoing for several years now depended directly on the restricted demand for Bulgarian goods on the foreign markets, as well as on the decrease in resources and necessity for imports. The ceasing of the trade relations between the ex-CMEA countries brought disastrous consequences.

The general conclusion emerges that trade with investment goods is carried out on a non-regular basis, which is done occasionally and is of no permanent or steady nature. Considerable variations occur depending on the economic circumstances and the vaguely defined priorities and trends of structural development of the Bulgarian economy. However, the drop in production, exports and imports of consumer goods is not so substantial.

Under the conditions of a deep economic crisis in Bulgaria, it is almost impossible to expect optimistic development in the dynamics of the country's foreign trade of goods. Even if certain changes occur, these would be of a rather occasional and unstable character.

Obvious changes have taken place in respect to the countries with which Bulgaria has foreign trade relations. These changes, however, are not yet based on a rational structure. Lack of contacts is evident with countries which offer large markets for ready products and raw materials, except for Russian and Ukraine, although their economies are still in a state of crisis.

Considerable growth has been noted in Bulgaria's trade with Macedonia, although recently that has not been the case. This is probably conditioned by the country's economic state, as well as by the changes in its foreign economic policy after the waiving of the Yugoslav embargo.

Import policy should provide for the protection of national production and for stimulation of those sectors and industries for which the country avails itself of sufficient resources. What is particularly obvious now is the fact that the current customs tariff does not

favour the import of recycled goods and products made through modern technologies. If one traces the dependence between duties and the amount of imports for all goods under observation, a tendency of constraining imports by raising the duty taxes can be seen. At present, apart from duty tax policy, the quotas and amount restrictions which stimulate both imports and exports are also of special significance.

Among the important ways of achieving economic stability, progress of the economy and the carrying through of the country's socio-economic tasks, are the development of regional economic co-operation and the active presence on the regional markets. This, above all, is the Balkan market. So far it has not gained the necessary scope for its development. The existing historic and political convictions exert their negative influence. The integration of the countries from that region into the European and world economic structures is an objectively time-consuming process which would probably have to pass through regional co-operation first. The huge demand and scarce resources (including insufficient capital, lack of modern technologies, low quality of the products, few and restricted foreign markets) presents the countries from that region with certain objective difficulties which would be hard to overcome.

The modern tendencies of development within the societies from the region, as well as the establishing of a contemporary political, social and economic structure is a long process which has taken a couple of centuries in the developed countries. We are facing that phenomenon, only the difficulties have to be overcome in a much shorter time. The way to achieve the political and social goals of the peoples of the region starts with the assertion of the priority task for the scientific and economic co-operation between the countries and the provision of the conditions necessary for their development.

Аријон ЖИКОВ
Владимир КАНДИКЈАН

НАДВОРЕШНО-ЕКОНОМСКИТЕ ОДНОСИ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ТРАНЗИЦИОНИОТ ПЕРИОД

1. Преминот од самоуправно кон пазарно стопанство во Република Македонија, освен што се судрува со сите генерални пречки што им стојат на патот и на другите земји во транзиција, ја исправува и пред други специфични пречки што мора паралелно да ги совладува за да може успешно да ја преброди оваа развојна фаза. Тие специфики се разнородни и произлегуваат од општествените, економските политичките и стратешките кон siderации, како внатре во земјата така и во нејзиното опкружување. Да спомнеме некои од поважните.

2. Распаѓањето на СФРЈ и создавањето повеќе суверени земји на нејзиното тло воедно значи и стеснување на внатрешниот пазар за сметка на надворешниот. Дојде до нагло редуцирање или прекинување на сите стопански текови меѓу поранешните републики (промет на стоки и услуги, платен промет, производствена кооперација), а ако се додадат и воените судири, најнапред во Словенија, потоа во Хрватска, а најмногу во Босна и Херцеговина, тогаш станува јасно пред каква тешка задача се најде македонското стопанство – да ја одржува во живот економската соработка со поранешните републики на СФРЈ или пак да се преориентира кон нови дотогаш неиспитани странски пазари.

3. Санкциите на Советот за безбедност на ООН кон СР Југославија индиректно ги погоди и економските интереси на Македонија. Тие не само што ја прекинаа економската соработка на Македонија со северниот сосед, туку ја отежнаа соработката и со дотогаш традиционалните партнери од Средна и Западна Европа, или пак, предизвикаа зголемување на транспортните ризици и возарината, поради потребата да се заобиколува „санитарниот кордон“ пропишан со санкциите. Предвидените компензации на загубите поради спроведувањето на санкциите никогаш не се реализираа.

4. Економското ембарго што го заведе Република Грција на границата со Македонија дополнително ја попречи нејзината и онака редуцирана економска соработка со странство. Затворањето на солунското пристаниште за македонскиот извоз и увоз (проценка е дека преку него во нормални прилики преминува околу половина од вкупниот извоз и увоз) предизвика мошне големи економски штети и губење на партнерите, што по принципот на мултипликација на ефекти штетно се одразуваше и врз другите стопански подрачја. За среќа, ова ембарго е симнато, како што се симнати и санкциите кон СР Југославија, па се отвораат можности негативните економски последици од нив брзо да се санираат и да се пристапи кон засилен подем на економската соработка на Македонија со соседите и со другите надворешни партнери.

5. Поради распаѓањето на СФРЈ сите договорнички односи со меѓународните организации и институции беа замрзнати. Најголем број од нив предвидоа дека новосоздадените држави на тлото на поранешна Југославија треба да започнат постапка за ново зачленување или стапување во договорнички односи. Македонија вложи напори и овие пречки да ги совлада, така што денес е веќе членка на повеќе меѓународни институции и организации. Посебен проблем претставува уште зачленувањето во Светската трговска организација и потпишување на договор за трговија и соработка со Европската унија.

6. Осамостојувањето на Македонија предизвика и вакуум во правната регулатива во економската соработка со странство, бидејќи до тогаш таа беше во рамките на сојузната регулатива. Она што можеше да се примени од поранешното законодавство во Македонија и натаму се применуваше, но имајќи предвид дека влијанието на Македонија во општата регулатива на Југославија беше мала, постојат многу определби кои не соодветствуваат на интересите на Македонија како суверена и самостојна држава. На тој план се преземани многу активности и состојбите се подобрени, но претстои уште многу работа за да може да се каже дека Македонија изгради сосема самостоен систем на регулирање на економските односи со странство прилагоден на нејзините можности и потреби.

Надворешној трговски промет

7. Надворешнотрговскиот промет на Македонија по нејзиното осамостојување се остварува во услови на висок степен на негова либерализација. Причините може да се бараат во некритичкото прифаќање на пазарниот механизам во меѓународната економска соработка, од социјални потреби (обезбедување на вработување, снабдување на населението со дефицитарни производи) и од притисокот на меѓународната заедница, која ја промовира конкуренцијата како единствен регулатор за обезбедување на место под сонцето на земјите во меѓународната поделба на трудот.

8. Стоковната размена на Македонија со странство, остварувајќи се во отежнати услови, не ја претставува нејзината реална сила и потреба. Големiot трговски дефицит и ниската покриеност на увозот со извоз (види Табела 1) се резултат на специфичностите што понапред ги спомнавме, но во исто време и резултат на неповолната стопанска структура што е изградена во едно друго време и за поинакви потреби.

Табела 1

Извоз и увоз на стоки во периодот 1992–1995

во илјада САД \$

	1992	1993	1994	I–IX 1995
Извоз на стоки FOB	1.198.626	1.055.298	1.086.343	916.135
Увоз на стоки CIF	1.206.105	1.199.351	1.484.092	1.187.388
Биланс на размена	- 7.479	- 444.053	-397.749	- 271.203
Покриеност на увоз со извоз	99,4%	88,0%	73,2%	77,2%
Годишна стапка на промена на извоз на стоки	- 5,4%	- 0,6%	23,4%	-
Годишна стапка на промена на увоз на стоки	9,4%	- 12,0%	2,9%	-

9. Остварениот надворешнотрговски промет на Македонија по нејзиното осамостојување не е поволен и од аспект на неговата структура (види Табела 2 и 3). Кај извозот и увозот по намена доминираат производите за репродукција (од една половина до две третини и повеќе), средствата за работа се на обете страни со најмало учество, а средствата за широка потрошувачка на страната на извозот се со поголемо учество отколку кај увозот, но имаат обратна тенденција. Имено, тоа учество кај извозот од 1992 година опаѓа, а кај увозот се зголемува. И структурата според степенот на обработка не е поволна. На прв поглед од табелата може да се забележи дека ваква структура може да има само високо развиена индустриска земја, но ако се анализираат одделните производи во извозната група на производи со обична и со висока преработка ќе се забележи дека методологијата на собирање на податоците прави привид на извоз од индустриска земја, иако тоа не е така. Ни страната на структурата не е поволна затоа што и во групата производи со висока преработка не влегуваат опрема и инсталации за поттикнување на ново производство или барем реновирање на постојното, туку тоа се претежно трајно потрошни добра кои не влијаат врз зголемувањето на производството и создавање поголеми производни вишоци за извоз.

10. Регионалната насоченост (види Табела 4) укажува на традиционалните македонски трговски партнери кои се концентрирани во регионите

Табела 2

Структура на извозот и увозот по намена

во %

	Извоз						Увоз					
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Матер. за репродук.	59,0	58,0	43,4	47,4	50,0	54,2	68,6	70,0	68,6	62,4	54,7	57,6
Сред. за работа	4,7	6,2	3,2	6,9	5,1	4,2	6,4	9,5	7,0	11,0	13,1	10,7
Стока за широка потрошувачка	36,3	35,8	50,8	40,4	40,6	37,0	25,0	20,5	23,7	25,8	31,6	37,7

Напомена: Разликата до 100% се неопределени стоки.

Табела 3

Структура на извоз и увоз по степен на обработка

во %

	Извоз						Увоз					
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Необработени производи	5,0	10,0	12,1	10,4	9,6	11,5	24,6	21,1	15,6	19,6	9,1	9,3
Произ. со обична преработка	43,1	42,1	30,6	31,3	35,0	35,1	18,6	22,5	24,9	24,4	28,3	28,4
Произ. со висока преработка	51,9	47,9	54,7	53,0	51,6	48,7	56,8	56,4	58,8	55,1	61,0	61,3

Напомена: Разликата до 100% се неопределени стоки.

на источноевропските земји (порано СЕВ) и развиените индустриски земји (пред сè Европската унија), додека земјите во развој имаат мошне мало учество и во извозот и во увозот. Поранешните југословенски републики драстично го намалија учеството, и во извозот и во увозот, но тоа е резултат на промената на политичките и општествените односи. Во догледно време тие ќе добијат поголемо учество имајќи предвид дека стопанските структури на овие поранешни републики, а сега суверени држави, им се мошне комплементарни и меѓузависни.

Табела 4

Структура на регионалната насоченост на извозот и увозот

во %

	Извоз		Увоз	
	1994	1995	1994	1995
Развиени индустриски земји	42,7	43,4	51,4	49,8
– Европска унија	30,5	33,7	37,8	40,2
– ЕФТА	5,6	3,1	4,5	1,2
Источноевропски земји	40,6	37,0	25,0	25,4
Земји во развој	4,0	3,7	5,2	5,4
Поранешни републики на СФРЈ	12,7	15,0	18,4	19,5
Вкупно	100,0	100,0	100,0	100,0

11. Ако се анализираат земјите, најголеми надворешнотрговски партнери на Македонија (види Табела 5), ќе се забележи дека само Словенија, од поранешните републики, и уште четири-пет други земји имаат позабележително учество и во извозот и во увозот. Тоа се таканаречени стратешки партнери, чие влијание може да има силни (негативни или позитивни) последици врз македонското стопанство. Затоа е потребно во блиска иднина бројот на стратешките партнери да се зголеми на 10–15, а за една деценија на 25, со што ќе се изврши дисперзија на ризикот од неповолни влијанија врз македонското стопанство.

12. Растреситоста и капиларноста на македонскиот извоз и увоз има и своја добра но и лоша страна. Растреситоста, под кој поим треба да се разбере широк асортиман на извозни и увозни производи во мали количини, ги квалификува македонските надворешнотрговски претпријатија како маргинални партнери кои не можат да имаат никакво влијание врз формирањето на условите на некој странски пазар, туку мора да се прилагодуваат на веќе создадените услови, независно дали се тие поволни или не. Капиларноста, под која теба да се разбере мало учество на македонскиот извоз во увозот на нејзините најважни надворешнотрговски партнери, исто така ја маргинализира улогата на македонското стопанство во стоковната размена со странство.

Табела 5

Структура на најголеми земји-партнери

во %

	Извоз		Увоз	
	1994	1995	1994	1995
Бугарија	25,4	21,2	15,7	14,9
Италија	10,5	9,8	11,3	10,4
Германија	12,6	12,7	16,8	16,5
Руска Федерација	6,4	7,2	2,7	3,6
САД	3,2	2,5	3,5	3,6
Турција	3,4	3,2	3,3	3,2
СР Југославија	–	7,0	–	9,4
Словенија	6,6	6,0	10,9	6,8
Хрватска	2,8	2,6	4,0	3,3
Австрија	1,8	2,5	2,9	2,6
Вкупно	72,7	74,7	71,1	74,3

13. Неорганизираниот настап на македонските надворешнотрговски претпријатија на странските пазари предизвика мошне големи штети за нашето стопанство. Појавата на голем број мали надворешнотрговски претпријатија на странските пазари, кои меѓу себе се конкурираат, овозможува странските партнери да им диктираат услови на купопродажба, па затоа при купувањето во странство нашите претпријатија остваруваат најнеповолни услови (пред сè високи цени), а при продажбата, исто така, најнеповолни услови (пред сè ниски цени).

14. Сивата економија и шверцот придонесоа да се руинира и онака слабата економија на Македонија. Туристичките патувања во странство, со цел да се набават стоки за препродажба, злоупотребата на слободните царински продавници и контрабандата преку границата одвојува еден голем дел од извозот и увозот од редовните канали на дистрибуција, со што се намалуваат приходите во Буџетот и се отежнува водењето на развојната стопанска политика и во тие рамки и на политиката на поинтензивен развој на меѓународната економска соработка. Освен тоа, сивата економија и шверцот имаат некритичен однос кон квалитетот на стоката или еколошките норми што треба таа да ги исполнува, со што се нанесува двојна штета на националната економија.

15. Извозните претпријатија се препуштени сами на себе. Мала е помошта што државата им ја дава на извозниците. Банките не се способни да финансираат дел од стоките што се произведени и наменети за извоз. Уште полошо е што сè уште (иако Македонија разменува со светот две третини од својот општествен производ) не е основана една специјализирана финансиска институција, какви што постојат во развиениот свет, што ќе го поттикнува и осигурува македонскиот извоз.

Платнобилансни движења и ирисјособување

16. Перформансите на македонското стопанство во периодот на транзиција, од една страна, на сублимиран начин се рефлектираат во состојбите на платниот биланс, а, од друга страна, хроничните дефицити во трговскиот биланс и во тековната сметка на платниот биланс се јавуваат како најсериозно ограничување за оживување, односно за димензионирање на економскиот растеж. Иако персистичкиот платнобилансен дефицит е вообичаена појава за една земја во развој, уште повеќе во транзиција, неговите димензии нужно го наметнуваат прашањето за неговото постепено намалување, со цел во еден разумен среднорочен период да се постигне урамнотежување на тековната сметка на платниот биланс.

17. Основната карактеристика на платниот биланс во изминатите пет-шест транзициони години, покрај дефицитарноста на трговскиот биланс и на тековната сметка, беше и нивното нагласено флукутирање. Така на пример, дефицитот во трговскиот биланс осцилираше од 418 милиони \$ во 1990, преку 7 милиони \$ во 1992 година, 441 милион \$ во 1994 година, до 220 милиони \$ во 1995 година. Нерамнотежата во тековната сметка, од своја страна, во 1990 година изнесуваше 409 милиони \$, во 1992 година 19 милиони \$, а во 1995 година 216 милиони \$ (види Табела 6). Нагласените осцилации во одделните платнобилансни позиции и салдата на различните аналитички концепти во најголема мера беа одраз на многубројните неповолни движења кои доаѓаа од екстерното опкружување, и кои значително го отежнуваа водењето на соодветна платнобилансна политика.

18. Најновите податоци за движењето во платниот биланс во првите шест месеци од тековната година укажуваат на сериозно влошување на платнобилансната нерамнотежа предизвикана пред сè од драстичното зголемување на трговскиот дефицит кој кумулативно, за периодот јануари-јуни 1996 година, изнесува 220 милиони \$, наспроти 15 милиони \$ во истиот период минатата година. Истовремено, покриепоста на увозот со извоз падна на алармантни 59%. Од аспект на формулирањето на платнобилансната стратегија и политика, од особено значење е да се утврди дали ваквите неповолни движења, предизвикани од нормализацијата на политичките и економските односи во регионот, се од времен карактер или пак станува збор за појава од структурна природа.

19. Покривањето на платнобилансниот дефицит во изминативе неколку години се спроведуваше првенствено преку неговото финансирање. Имајќи го предвид карактерот на нерамнотежата и силното влијание на екстерните фактори во нејзиното генерирање, потпирањето врз финансирањето во голема мера беше и оправдана ориентација, особено со цел да се избегнат енормните трошоци предизвикани од премногу наглото и брзо приспособување во мошне кус рок. Меѓутоа, денес, силното намалување на дејството на егзогените фактори на нерамнотежата, и зголемувањето на надворешната задолженост на земјата, нагласката во миксот меѓу финан-

сирањето и приспособувањето неопходно е да се стави врз втората алтернатива.

Табела 6

Плајен биланс на Македонија, 1990–1995

	ВО МИЛИОНИ \$					
	1990	1991	1992	1993	1994	1995*
Тековни трансакции – салдо	- 409	- 259	- 19	- 36	- 192	- 216
Извоз на стоки	1113	1150	1199	1055	1086	1204
Увоз на стоки	1531	1375	1206	1227	1527	1424
Трговски биланс	- 418	- 255	- 7	- 172	- 441	- 220
Услуги: прилив	79	50	61	122	265	185
Услуги: одлив	154	56	103	133	200	385
Салдо на услугите	- 75	- 6	- 42	- 11	65	- 200
Официјални трансфери – нето				28	43	27
Приватни трансфери – нето	84	- 28	30	119	141	206
Трансфери нето	84	- 28	30	147	184	233
Финанс. и капит. транс. – салдо	- 51	- 206	- 162	- 62	- 66	206
Капитални трансфери					30	н.р.
Директни инвестиции					5	9
Среднорочен и долгор. капитал	- 61	- 107	- 96	- 79	- 107	н.р.
Краткорочен капитал	10	- 99	- 66	17	6	н.р.
Грешки и пропусти	444	424	87	33	189	10
Вкупен биланс	- 16	- 41	- 94	- 65	- 31	н.р.
Промени во девизните резерви			- 61	- 66	- 31	- 100
Промени во вк. неизмир. обвр.	16	41	155	131	100	н.р.

Извор: Народна банка на РМ, Билтен, 3/1995.

* за 1995 година, Материјали на Министерството за развој, 1996 година.

20. Што се однесува до суштината и инструментите на политиката на платнобилансното приспособување, таа треба да ги комбинира елементите како од политиката на редуцирање на издатоците (expenditure-reducing

policies) така и од политиката на пренасочување на издатоците (expenditure-switching policies). Со оглед на повеќегодишниот пад на производството и опасноста од запаѓање во длабока репресија, веројатно во блиска иднина, може да се очекува одредено релаксирање на рестриктивната монетарна и фискална политика. Притоа, треба да се внимава олабавувањето на монетарните стеги да не биде пренагласено, бидејќи тоа би можело да ги компромитира постигнувањата на планот на стабилизацијата на стопанството.

21. Постојат повеќе индикатори (почнувајќи од паритетот на куповните сили па сè до показателите за кумулативните релативни стапки на инфлацијата и номиналниот износ на девизниот курс коишто укажуваат на значителна, и на подолг рок, неодржлива преценетост на курсот на денарот. Оттаму, неопходно е соодветна корекција на курсот и водење на политика на реален, па дури и на благо потценет курс. Реалноста на девизниот курс, покрај од платнобилансни кон siderации, е значајна и од развоен аспект, бидејќи единствено при постоење на правилни ценовни сигнали може да се остварува рационална алокација и реалокација на ресурсите на домашната економија. Во спротивно, во случај на преценетост на националната валута доаѓа до сериозни дисторзии во производната и извозно-увозната структура (т.н. холандска болест и сл.).

22. Во рамките на стратегиите на платнобилансното приспособување свое значајно место заслужуваат и мерките на зголемување на приливот по основ на дознаки од нашите вработени во странство. Имено, во 1990 година дознаките изнесувале 170 милиони \$, за следната година да се намалат на само 17 милиони \$. За остварување на прилив со троцифрен број во милиони \$ неопходно е да се обезбеди враќање на загубената доверба во македонскиот банкарски систем, воведување на стимулативни камати на депозитите по основ на дознаките, ослободување од данок на остварената камата и сл.

Динамизирање и ѝерсѝектѝиви на задолженосѝа

23. Надворешниот долг на Република Македонија со состојба на 30. IV 1996 година изнесуваше 1.454.092 илјади \$ (види Табела 7). Имајќи ги предвид вообичаените индикатори според кои се оценува задолженоста на една земја, Република Македонија се вбројува во групата средно задолжени земји. Така, службата на долгот апсорбира околу 10% од девизниот прилив, а вкупниот долг изнесува околу 100% од извозот на стоки во 1995 година. Релативно поволен е и индикаторот кој го покажува соодносот меѓу надворешниот долг и општествениот производ, а кој за Република Македонија во 1995 година изнесува околу 40%.

24. Имајќи го предвид нивото на долгот, од една страна, и развојните потреби и кон siderации на македонското стопанство, од друга страна, реално е и во наредните неколку години да се очекува натамошно задолжу-

Табела 7

Надворешен долг на Македонија

во 000 \$ на 30. IV 1996

	Глав- нина	Довта- сана камата	Оцен. задоц. кам. до 31. V	Состојба на долг	Недо- втасана камата
	1	2	3	4=1+2+3	5
1. Официјални кредитори	760.980	20.532	8.898	790.410	366.899
1.1. Мултилатерални кредитори	369.862	18.416	7.179	395.457	152.946
1.2. Билатерални кредитори	391.118	2.116	1.719	394.953	213.953
2. Приватни кредитори	435.178	166.694	61.809	663.681	180.149
2.1. Комерцијални банки	417.695	165.401	59.054	642.149	179.651
2.2. Останати	17.483	1.293	2.755	21.532	498
3. Вкупно	1.196.158	187.226	70.708	1.454.092	547.047

Извор: Народна банка на РМ.

вање на Македонија во странство. При утврдувањето на поволниот годишен прилив на странски финансиски средства во наредниот период треба да се настојува евентуалното зголемување на надворешниот долг во апсолутен износ да биде проследен со задржување на поволни индикатори за релативната задолженост на земјата. Со други зборови, стратегијата на задолжувањето во странство, во иднина, во најголема мера би требало да биде определена од способноста на македонското стопанство да генерира доволни девизни средства по основ на извоз на стоки и услуги, но и по основ на привлекување на едностранни трансфери.

25. Што се однесува до структурата на финансиските средства од екстерно потекло, како многубројните теоретски аргументи, така и емпириските искуства од успешните земји во развој и во транзиција упатуваат на потребата од поместување на релативното учество меѓу кредитите и директните и портфолио инвестициите во полза на овие вторите. Учеството на директните и портфолио инвестициите во Македонија изминатите пет-шест години беше незначително. И додека, во минатото причините за тоа можеа да се објаснат со големиот политички ризик во регионот, во иднина

приливот на странски капитал по овие два основа ќе зависи пред сè од перформансите на домашната економија, од адекватноста на правната регулатива, како и од постоењето конкретни, доволно атрактивни проекти, кои би ги привлечле странските инвеститори да вложуваат во нашата земја.

Заклучок

Надворешнотрговската размена на Македонија е *spiritus movens* за нејзиниот стопански и севкупен раст и развој. Распаѓањето на Југославија предизвика мошне големи негативни последици врз овој стопански сектор. Затоа во наредниот период сите сили треба да се насочат да се остварат неколку клучни стратешки цели:

- во наредните пет години дефицитот на трговскиот биланс да се стабилизира на околу 200 милиони \$, а подоцна да се оствари и урамно-тежување;

- да се подобри структурата на извозот и увозот, и според намената и според степенот на обработка, а исто така да се изврши и регионална преориентација на размената;

- асортиманот и количеството на извоз перманентно да се зголемува, односно да се намалува неговата капиларност и растреситост, а бројот на стратешките странски партнери и носечки извозни производи постојано да се зголемуваат;

- да се приопштат стандардите за квалитет на стоките и нивна примена со цел да се олесни пристапот на македонските стоки на светскиот пазар;

- да се прошири листата на извори на странска акумулација за потребите на стопанството (странски кредити, директни и портфолио инвестиции, депозити од нашите работници вработени во странство);

- трговскиот и платниот дефицит, кој во последниве години се финансираше, во наредните години треба да добие основна ориентација кон стратегија на платнобилансно приспособување;

- платнобилансното приспособување да се темели врз комбинирана употреба на мерките на политиката на редуцирање и пренасочување на издатоците;

- политиката на реален девизен курс, а во извесна мерка и политика на благо депрецирање, ќе создадат подобар амбиент за заживување на стопанството;

- поради понатамошната потреба од странска акумулација, стратегијата на раководење со долгот би требало да биде формулирана на начин кој би овозможил понатамошно зголемување на долгот во апсолутен износ, при едновремено подобрување на сите релевантни индикатори на долгот (во однос на општествениот производ, во однос на вкупниот девизен прилив од извозот и во поглед на службата на долгот).

Ariton ŽIKOV
Vladimir KANDIKJAN

FOREIGN ECONOMIC RELATIONS OF MACEDONIA IN THE PERIOD OF TRANSITION

(S u m m a r y)

During the transition from self-managed to market economy, the Republic of Macedonia, in addition to the problems with which were confronted in the other transitional countries, had to overcome some other specific obstacles. These obstacles were different and were stemming from the social, economic, political and strategic considerations within the country and in its environment. Just to mention a few: the dissolution of SFRY and the transformation of greater part of the market from internal to external, the sanctions of the Security Council against FRY, the economic embargo of Greece against us, our excommunication of many international organizations and institutions, the freezing of many international agreements, etc.

Foreign trade of Macedonia in the period of transition is characterized with greater liberalization, which had detrimental effects on the economy since there was no mechanism for protection from bad quality and ecologically inadequate commodities. There is a deficit in the trade balance and the coverage ratio of imports with exports is rather low. Both the export and the import structure, from the point of view of the degree of processing and their purpose, are not favourable for revitalization of economic activity. The regional orientation of exports was towards the internal market (the ex-Yugoslav republics) and towards the eastern European countries. The unorganized approach of the Macedonian exports had and still has very negative effects for the whole economy. The hidden economy that was flourishing during this period, although helped to reduce the social tensions, created social problems of different kind.

During the transition period the balance of payment was not only in deficit but also showed wide fluctuations due to the different shocks coming from the unfavourable external environment. The chronic trade balance and current account deficits are the most serious constraint for recovery and acceleration of economic growth. That is why the persistent balance of payments deficit should be gradually reduced in order to achieve a foreign economic equilibrium in the medium term.

In the last few years the balance-of-payments deficit was mainly covered through its financing. Having in view its origin and the great influence of external factors the financing was a normal solution. Nevertheless, today, because of the reduced influence of external factors, and having in mind the increased foreign indebtedness of the country the emphasis in the financing adjustment mix should be put on the latter in the future.

Никола УЗУНОВ

ПРЕСТРУКТУРИРАЊЕТО НА СТОПАНСТВОТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ НА ЕКОНОМСКАТА ТРАНЗИЦИЈА

Сеопфатниот процес на економската транзиција во Република Македонија започна во 1989 година, особено се забрза по прогласувањето на целосната државна независност, т.е. од есента на 1991 година, и досега, т.е. до крајот на 1996 година измина голем дел од патот со спроведувањето на бројни реформи. Веројатно не ќе биде грешка ако се каже дека ќе поминат уште десетина години додека тој, во глобални црти, да се смета за завршен.

Сегашниот момент може, во некоја смисла, да се смета и како извесен *пресврт*. Пресвртот се гледа во следниве појави:

а) Глобално посматрано, досега се намалуваше вкупната стопанска активност, а од оваа (1996) година почна да расте. Посебно во индустријата, градежништвото, надворешната трговија и во други области.

б) Приватизацијата на капиталот, како најзначајна реформа на транзицијата, во случајот на Македонија е насекаде при крајот и сега започна вистинското реструктурирање на претпријатијата, што ќе претставува најзначајна реформа во периодот што следува.

в) Во изминатите пет-шест години водечка сила во стопанството беше брзиот растеж на самородниот приватен сектор на малото стопанство. Сега водечката улога ја презема секторот на приватизираните средни и големи претпријатија.

г) Досега надворешната трговија беше торможена од разни надворешни неекономски проблеми, а сега овие услови почнаа да се нормализираат.

Транзиција на економскиот систем во многу сложени услови

Во некои написи и изјави по тематиката на транзицијата, особено од некои новинари, политичари па и од некои експерти на „запад“, групата на сите „источни“ земји се посматра како единствена, т.е. како да нема разлики меѓу овие држави, поаѓајќи само од карактеристиката што до овој сегашен период сите тие биле социјалистички. Меѓутоа, ако макар малку се навлезе во анализа и споредба веднаш произлегува заклучокот дека постојат значителни разлики; дека секоја земја е случај по себе. До ваков коригиран пристап стигна и економската наука по светот во поново време.

Република Македонија денес има белези како и сите „источни“ земји од самиот факт што речиси половина век беше со социјалистички општествен поредок и со монистички политички систем. Освен тоа, ги има и посебните карактеристики на централноевропските земји, и уште повеќе на групата што ја сочинуваат Југоисточна Европа, т.е. Балканот. Треба да се додадат и посебните белези кои произлегоа од самоуправниот систем на поранешната Југославија. Тоа значи дека во сегашната транзиција и тука се одвиваат процеси какви што ги има како општи во секоја од овие групи земји. Следејќи го овој пристап се стигнува и до специфичните појави во самата Република Македонија определени од нејзиното историско наследство, од географската положба и др.

Резимирано може да се каже дека транзицијата на економскиот систем во Република Македонија *се врши во многу сложени услови*. Од таквата ситуација досега произлегуваа не само опаѓањето на стопанската активност; не само релативно бавниот тек на процесите; и не само дестурбациите при спроведувањето на бројните реформи; туку и влошувањето на материјалните услови во животот на голем дел од населението, т.е. опаѓањето на нивната лична потрошувачка, на социјалната положба како и на другите основи од кои зависи човековиот развој.

Ако се направи поконкретен осврт врз сложените услови во кои тука се врши транзицијата, поединечно ќе бидат наброени, макар и не според важноста, туку по еден логичен (и временски) редослед, следниве такви услови:

1. *Нискојто ниво на развиеноста*. При таквото ниво преобразбата тече побавно, што произлегува речиси како законитост (според меѓународните компарации), макар што има и исклучоци.

2. *Трендојќи на стагнација, економска криза, па и опаѓање на социјалниот дел*, пренесен од претходниот десетгодишен период, т.е. од 1980-те години. Во таквата ситуација, следејќи ги движењата, долго време се очекуваше „да се допре дното при тонењето“ па да се земе залет за нагорен тренд; односно „да се излезе од тунелот“ на да се видат перспективите. Но, трендот продолжи уште цели шест години во 1990-те, па и со несигурни иатамошни движења.

3. *Наследена голема задолженост*. Земјата и стопанството во периодот на транзицијата наследија од порано долгови во странски банки и држави. Голем дел од овие долгови произлегоа од кредити добиени уште во 1970-те години. Со текот на времето тие беа делумно исплатувани, но нови кредити се склучени сега во 1990-те години, така што вкупната задолженост спрема странство остана како товар кој го запира и темпото на транзицијата.

4. *Изградба на нова самостојна држава*. Република Македонија како федерална единица во составот на поранешната Југославија, имаше висок степен на своја државност, но сепак не беше посебна држава. Целосна државност, самостојност и сувереност постигна по распаѓањето на претходната федерација. Така, изградбата на новата самостојна држава, т.е. дефинитивната реализација на националните стремежи, во практиката на сегашниот период се јави како уште еден услов што ја отежнува економската транзиција, макар што отежнувањето е само во практична смисла и не претставува некаква сопирачка.

Така, една ваква манифестација е големата свртеност на државните органи кон изградувањето на надворешните политички односи – со сите меѓународни организации, институции и здруженија; кон воспоставувањето на дипломатски односи и на сите видови политички комуникации со голем број држави по светот; кон нормализирање на политичките меѓудржавни односи, посебно со соседните земји; итн.

Други вакви ангажираности се: преуредувањето на внатрешните органи на власта – на сите нивоа; ново устројување на целокупната легислатива – од уставот до сите закони, уредби, тарифи и др.; воспоставување на своја одбранбена организација – армија; одржување на сожителството во меѓунационалните односи во земјата; итн.

Сите овие акции не претставуваат дел од економската транзиција. Тие ќе ги имаше и ако не се вршеше таква економска преобразба. Но факт е дека тие ја усложнуваат оваа акција со ангажирањето на државните органи и на политичките институции. Тие го свртуваат вниманието и апсорбираат голем дел од расположливото време.

5. *Непогодни услови во ојкружувањето на земјата*. Дали како случајност или како „нормална“ појава на Балканот – сепак се случи економската транзиција во Република Македонија да биде запирана, или, така да се каже – малтретирана, од ситуацијата и збиднувањата во соседните земји.

Војната и економските санкции на север од земјата – ги запреа и сообраќајот и трговијата и другите нормални економски односи во насоката каде биле упатени во претходните седумдесет години. На крајот на 1996 година овие односи се обновени, но не и сосема нормализирани. Слична беше ситуацијата и во правецот кон југ, макар што таму немаше војна. На запад од Република Македонија сообраќајната инфраструктура не е обновена, а и целата соседна земја е економски уште помалку развиена. На

исток транзиционите проблеми не се помали одошто во Република Македонија.

За влијанието на овие услови се изнесуваа поплаки во текот на целиот овој период, но со недоволни резултати, бидејќи тие не зависат од волјата, ниту од желбите на македонската „страна“.

6. *Оптежнатите се деловните комуникации со развиените земји во светот* како резултат на сите тука наброени сложени и непогодни услови. А овие комуникации се неопходни како за трговската размена така и за прилив на капитал, за трансфер на новата технологија и за други потреби на стопанството.

Економската транзиција се судрува и со проблеми кои се составен дел на самата економика, што се јавија, или се јавуваат, внатре во неа со процесите на промените во економскиот систем на земјата. Овие не се специфични само за Република Македонија, туку ги има речиси во сите „источни“ земји. Но останува неопходноста секоја земја кај себе да настојува за нивно пребродување сè до дефинитивно решавање.

Некоординираност на реструктурирањето на претпријатијата со приватизацијата на социјалноста

Приватизацијата и реструктурирањето се две многу значајни реформи во составот на транзицијата – и треба да се вршат координирано.

„Реструктурирањето на претпријатијата може да се дефинира како обезбедување на потенцијално успешните претпријатија со потребните финансиски средства и со управувачките способности да преживеат и да се развијат во новиот, отворен конкурентски амбиент. Ваквото реструктурирање ги вклучува како активата така и пасивата.“ (D'Amico, 1994)

Во процесите на транзицијата се јави дилемата: реструктурирање *при* приватизацијата или *по* приватизацијата? Прашањето се поврзува со неопходноста од програмирање на транзицијата. Така секое одделно претпријатие за себе треба да состави своја програма за активностите и мерките на своето реструктурирање. За програмирањето аналитичкиот пристап разликува краткорочно реструктурирање истовремено со приватизацијата и долгорочно реструктурирање по приватизацијата.

„Краткорочното реструктурирање се концентрира врз финансиската реорганизација на долговите и побарувањата, компонирање на активата на компанијата, правни промени, нус-производи и дезинвестирање во погоните кои стратешки не се важни... Долгорочното реструктурирање се ориентира на нови производи и пазари, инвестирање на капитал во софистицирани производствени и продажни процеси и системи. Тоа изискува специфични активности, каде резултати можат само постепено да се постигнуваат.“ (Bohm and Korže, 1994)

И така, за процесот на реструктурирањето можат да се разликуваат: (1) мерки што се преземаат внатре во одделните претпријатија и (2) мерки што ги преземаат владите на земјите во транзиција.

Сумирано изнесено, мерките на ирестријатијата треба да се сведат, во прв ред, на следново:

- промена на управувањето со премин од административно, односно од самоуправање, на претприемачко и менаџерско;
- промена на организационата шема на претпријатието за да се адаптираат разните одделенија кон новото управување;
- реорганизација на погоните и на другите деловни единици;
- модернизација на производствената програма со нов асортиман, флексибилни серии и сл.;
- заострување на контролата во производствените процеси, врз квалитетот на производите, при користењето на работното време и др.;
- ослободување од вишоците на работна сила и организирање на интерен пазар на работната сила во претпријатието;
- настапување на пазарот со маркетиншки истражувања и акции, и создавање на сопствена дистрибутивна мрежа;
- техничко-технолошка обнова, реконструкција, ревитализација и модернизација на погоните и на истражувачката служба;
- вклучување во финансискиот пазар, во земјата и во странство.

На ист начин, мерките на владите за иреструктурирање на ирестријатијата треба да вклучат:

- престанување на политичките (партиските) интервенции и врски во претпријатијата;
- престанување на државните субвенции (буџетски и други) за одделни претпријатија;
- внесување на стечајот како нормална правна постапка во законодавството и во практиката;
- настапување со државна програма и со дефинитивни решенија за државните претпријатија кои долго време работеле со големи загуби;
- обезбедување на нови инвестициони вложувања (од странски извори) преку посредување со меѓународни банки;
- обезбедување на разни видови техничка помош од меѓународни организации;
- репрограмирање на големите (стари) долгови на одделни претпријатија;
- реструктурирање на поранешните државни банки за да станат вистински деловни во односите со претпријатијата;
- обезбедување социјална заштита за стечајните работници и за предвремено пензионираните лица.

Во практиката на транзицијата во Република Македонија тежината на проблемот произлезе оттаму што речиси во сите претпријатија *сосема се раздвоија мерките (процесите) на приватизацијата и на реструктурирањето*. Претпријатијата се сконцентрираа целосно врз изведувањето на приватизацијата занемарувајќи ги нужните мерки на реструктурирањето. Во практиката моделот стана: прво приватизација и потоа реструктурирање. Така изостанаа очекуваните ефекти од приватизацијата како поттик за поголема економска ефикасност. Дури обратно – приватизацијата ја намали и стопанската активност и рентабилноста. Притоа ги влоши и социјалните услови на вработените, а уште повеќе на отпуштените од работа.

Појавата не е специфичност за Македонија. Еве што вели за ова еден добро информиран аналитичар: „Повеќето од западните стопанственици веруваат дека приватизацијата е клучот за спасувањето на државните претпријатија во Источна Европа и во поранешниот Советски Сојуз. Според ова мнение, приватизацијата бездруго ги унапредува управувањето, раководењето и резултатите. Моето искуство со голем број источно-европски компании, повеќето од овие во Полска, ме убеди дека тоа не е целосната вистина и затоа, слично на некоја патека која сепак не води до излезот, тоа верување е многу опасно... Инвеститорите можат да имаат корист само кога тие самите додаваат вредност во форма на водење во деловните системи, искуство и насочување. Позитивните ефекти од приватизацијата се далеку од тоа да доаѓаат автоматски.“ (McDonald, 1993)

Ако се посматра оптимистички може да се очекува дека сега веќе ќе почне реструктурирањето како масовен процес во веќе приватизираните претпријатија од што ќе се добиваат и очекуваните деловни ефекти. Дури може да се каже дека овој процес започна од 1996 кај претпријатијата кои својата приватизација ја имаа завршено во претходните години.

Мерките на државата за реструктурирањето почнале од пред една-две години, а прилично време се потроши за правното (законското) оформување на овие мерки. Економските и социјалните ефекти ќе можат да се очекуват по две-три години. „Институционалните промени, како во самото претпријатие така и во стопанската, финансиската, правната и социјалната структура, потпирајќи ги другите процеси што се случуваат во претпријатието и на пазарот, лежат во срцето на транзицијата. Дека овие институционални промени бараат време беше клучната порака во Извештајот (на Европската банка) за 1994 година и сега се јавува пак со сета своја важност. Но констатацијата дека оваа промена бара време, се разбира, не значи дека процесот треба да се одлага или да се поддржува со помали напори. Бидејќи, податоците навистина покажуваат дека тие што навлегоа во овој процес рано и порешително, почетокот на растежот го доживеаја порано од другите и при пониска социјална и економска цена.“ (EBRD: Transition report 1995)

Карактеристичен е примерот на Унгарија – водечката земја во процесот на економската транзиција. Од реструктурирањето на претпри-

јатијата, т.е. од реорганизацјата, претприемништвото и менаџментот, таму се очекуваат барем толку резултати колку и од самата приватизација. „Претпријатијата, се вели во една научна публикација, мора да бидат влечени од потрошувачката, а не од производствената ориентација ако сакаат да бидат конкурентни во пазарната економија. На приватизацијата се гледа како на клучен чекор во овој процес, и доколку таа ги преместува претпријатијата од положбата на презафатеност со производството, тоа е неопходен чекор. Но потрошувачката ориентација бара два елемента – претпријатијата треба да произведуваат со најмали трошоци, и тие треба да произведуваат тоа што го бараат потрошувачите. Притисоци за снижување на трошоците и за зголемување на производствената ефикасност можат да дојдат од пазарот на производите, ако претпријатието се соочува со ефикасни конкуренти, или дома, или во странство, или од тие кои допрва ќе влезат во пазарот. Тие можат да дојдат од пазарот на капитал ако сопствениците или кредиторите можат да вршат притисок врз управата, и на крајот да можат да ја заменат управата со една задоволувачка алтернатива.“ (Székely and Newbery, 1993)

Секторите на стопанството

Во периодот на приспособувањето на стопанството на Македонија кон новиот стопански систем се оформуваат следниве сектори на стопанството:

- сектор на приватни земјоделски домаќинства,
- сектор на мало приватно стопанство,
- сектор на средно и крупно приватно стопанство,
- сектор на јавна сопственост.

Редоследот на горе означените сектори не е според важноста, туку според традициите и според сегашните промени. Ако се тргне стриктно според видот на институциите (стопанските субјекти), би можеле да се разликуваат уште поголем број сектори; на пример, посебно сектор на средно и сектор на крупно приватно стопанство. Исто така, ако би се пресликала стопанската структура на развиените западноевропски земји бројот и видот на секторите би бил нешто поинаков. Но се чини дека во случајот на Република Македонија во наредните една-две децении структурата ќе се оформува токму во склопот на обележените сектори, макар што и новата стандардизирана статистичка евиденција ќе биде нешто поразлична од оваа. Но значајно е тоа што уште од сега, т.е. од фазата на приспособувањето, на сопственичката трансформација и на брзото реструктурирање треба да се разликуваат секторите според посочената логика и според неа да почне да се устројува законодавната регулатива. Веројатно не ќе биде претерано ако тука се предложи дека и самата регистрација на стопанските субјекти би можела така да се насочува, бидејќи, уште еднаш, таа најмногу би одговарала на условите на Република Македонија во наредниот период.

Сегашното реструктурирање на стопанството е толку брзо и темелно што статистиката засега успева да го евидентира само бројот на претпријатијата според разните форми на сопственост. Допрва ќе треба да се обезбеди евиденција според капиталот, работната сила, производството и доходот, па дури тогаш ќе можат да се прават поточни квантитативни анализи за структурата и структурните промени според секторите. Споредбата на табелите 1 и 2 покажува колку големи промени настанале од крајот на 1989 до крајот на 1996 година.

Табела 1

Видови организации и претпријатија

Положба на 31. XII 1989	
Претпријатија	1.142
Основни организации на здружен труд (ООЗТ)	284
Работни организации без ООЗТ	907
Работни организации со ООЗТ	51
Сложени организации на здружен труд (ОЗТ)	15
Работни заедници на ОЗТ	57
Основни организации на кооперанти	3
Земјоделски задруги	254
Основни задружни организации	5
Занаетчиски задруги	180
Други задруги	96
Договорни организации	47
Основни банки	4
Заедници за осигурување имот и лица	8
Други финансиски организации	7
Вкупно организации и претпријатија	2.960
Приватни земјоделски домаќинства	176.460

Извор: Статистички годишник на СР Македонија, 1990.

Интересна е и сегашната структура на претпријатијата според стандардните дејности. Трговијата е доминантна, но само со бројот на претпријатијата, бидејќи се основани голем број мали фирми-продавници. Но претпријатија од разна големина има и во сите други дејности. Сега, само врз овие статистички податоци со кои се располага, не може да се суди по прашањето дали оваа структура ги задоволува потребите. Но може да се каже дека во стратегијата на развитокот веќе нема да се расудува како досега. Нема да се смета дека производството е значајно, а дека прометот е споредна работа. Со приспособувањето на стопанството кон новите услови стопанствениците на претпријатијата од сите сектори и сите дејности ќе сметаат дека секоја дејност е добра ако носи добар доход и добра добивка. А макроекономската политика ќе смета дека секоја дејност е корисна за

прибавување на производи и услуги со кои ќе се задоволува потрошувачката на населението. Пазарниот организам ќе ја покажува важноста на сите дејности, гранки и групации.

Табела 2

Видови претпријатија

Положба на 31. VIII 1996	
1. Јавни	85
2. Општествени	496
3. Приватни	52.718
4. Договорни	24
5. Задружни	69
6. Претпријатија за вработување инвалиди	215
7. Заеднички финансиски организации	6
8. Сложени облици на здружување	1
9. Акционерски друштва	644
10. Друштва со ограничена одговорност	34.717
11. Командитни друштва	7
12. Друштва со неограничена одговорност	3
13. Дукани	47
14. Земјоделски стопанства	1
15. Задруги	931
16. Други форми	25
Вкупно претпријатија	89.989
Приватни земјоделски домаќинства	178.087 (1994 г.)

Извор: Соопштение на ЗС на РМ бр.149, година XXXIV, 4. IX 1996.

Сопственичкото реструктурирање на стопанството донесува и промена на управувањето. Начините на управување, и теоретски и практично, произлегуваат од видовите на сопственоста. Така и при сегашното стопанско реструктурирање во Република Македонија со трансформацијата на општествената сопственост настанува и трансформација на управувањето. И, бидејќи во економијата можат да се разликуваат неколку видови субјекти кај приватната сопственост, така можат да се разликуваат и неколку начини на управување. Всушност, за секој сектор на стопанството, како што се тука обележени, може да се разликува посебен начин на управување.

Со процесот на преобразбата во текот на првата половина на 90-те години произлегоа и значајни промени во структурата на стопанството. Некои од овие промени се јавија спонтано и бурно а други се иницирани и преземувани од страна на државата со економските реформи и со мерките на макроекономската политика. Промените продолжуваат и во втората половина на деценијата и многу се значајни за ефикасноста на економијата.

Но тие имаат голем одраз и врз положбата на луѓето ангажирани во стопанството, што значи и за развојот на човекот. Како најзначајни сектори во структурата на стопанството на Република Македонија (при сегашната положба) можат да се посочат:

1. *Самородниот приватен сектор во малото сѐкојанство.* Тој е создаден спонтано по оригинерниот метод со самоиницијативата на одделни граѓани кои формираа мали фирми, вложувајќи ги своите парични заштеди, својот приватен имот и своите претприемнички способности. До крајот на 1996 година така се оформени и регистрирани околу 90.000 мали фирми.

До 1997 година од страна на државата не беа преземени речиси никакви мерки во макроекономската политика за поттикнување на овој процес. Но беше доволно да се симнат поранешните законски и идеолошки бариери (што беше сторено во 1990 и 1991 година) и самородниот приватен сектор во малото стопанство да земе голем замав и да биде водечки во економскиот развиток сè до 1996 година. Стимулирачки мерки на економската политика (кредитирање, со помош на заеми од Меѓународната банка, и сл.) започнаа од 1997 година.

Овој сектор пружа добри шанси на луѓето за самоиздигнување. Тие стануваат не само сопственици на фирми туку и самостојни газди (макар и мали), независни од социјалните фондови, а обезбедуваат егзистенција и вработување и за членовите на нивните семејства. Тие изнајмуваат работна сила и на други граѓани, кои немаат можности да станат такви претприемачи, но, мора да се признае, дека положбата на овие изнајмени работници (плата, работно време, сигурност) е полоша одошто на вработените во јавниот сектор. Во наемен однос во овој сектор се вработени околу 50.000 лица.

2. *Приватизираноот сектор на средно и крујно сѐкојанство.* Тој е создаден во целост со мерките на макроекономската политика која врши приватизација на претпријатијата од поранешната општествена сопственост. Приватизацијата беше започната во 1989 година, а се засили и забрза со новиот Закон за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, донесен од Парламентот на Република Македонија во 1993 година. До крајот на 1996 година се приватизирани 914 претпријатија со вкупно 144.000 вработени. Значи, тоа се претпријатија со просечно 157 вработени лица, а меѓу овие има и крупни со по неколку илјади работници. Процесот продолжува и сега, во 1997 година, во општествена сопственост се наоѓаат околу 300 претпријатија чија приватизација претстои.

Во Република Македонија приватизацијата се врши со главна цел да се постигне поголема деловна ефикасност во работењето. На населението не му се поделени никакви ваучери или купони. Сопственици стануваат, најчесто, менаџерите кои на аукција ги откупуваат претпријатијата по бенефицирани услови и на отплата во наредните години. Во многу случаи акционери стануваат и работниците во одделни претпријатија кои добиваат

акции пак по бенефицирани услови. До крајот на 1996 година такви работници-акционери има повеќе од 100.000 лица.

Оценета од аспект на тезата за човековиот развој мора да се каже дека приватизацијата претставува макотрпна акција на макроекономската политика. Таа носи целосно задоволство само на новите сопственици-менадери, а не и на работниците, дури и кога стануваат акционери, бидејќи од акциите немаат корист. Досега примиле дивиденди во мали износи, а тие повеќе би сакале овие износи да ги примаат во составот на нивните месечни плати. Освен тоа, тие се незадоволни со нивната нова положба во работните односи на наемни работници, и без сигурност во работните места. Затоа се чести и штрајковите.

Уште полоша е судбината на голем број работници кои во процесот на транзицијата, т.е. со приватизацијата и реорганизациската, се нашле во положба на „технолошки вишок“ па се отпуштени од работа и станале невработени, или се пензионирани предвременно, т.е. пред достигнување на пропишаната старост или на полниот работен стаж. Понатаму, уште потежок е случајот во претпријатијата наречени „загубари“ кои, паралелно со процесот на приватизацијата, паднале под стечај поради поранешните загуби и долгови. Од овие претпријатија, исто така, се отпуштени голем број работници кои се нашле во масата на невработените. Во категориите на технолошки вишок, предвременно пензионирани и стечајци се нашле, вкупно, околу 150.000 работници. За нив се преземаат некои мерки во рамките на социјалната политика – но незадоволителни. Исто така, некои успеваат да најдат своја егзистенција во неформалната (сивата) економија, со вработување „на црно“, т.е. без регистрирање и без осигурување, итн.

3. *Секторот на јавна сојственост*. Во Република Македонија денес овој сектор го сочинуваат споменатите околу 300 досега неприватизирани претпријатија од разни стопански гранки, кои се регистрирани како „општествени“, и 85 претпријатија регистрирани како „јавни“ – според стандардното поимање. Како и во другите земји со пазарно стопанство, јавните претпријатија се во јавна сопственост, но уште позначајна е нивната карактеристика да се грижат повеќе за јавниот интерес на населението, а не толку за својот профит – бидејќи нивната економска состојба ја гарантира државата со своите инвестиции и со мерките на макроекономската политика.

Приватизацијата (промена на сопственоста и на управувањето) на класичните јавни претпријатија започна во 1996 година, во гранката на телекомуникациите, ќе продолжи и во други гранки, но ќе тече селективно, делумно и бавно.

Положбата на вработените во јавниот сектор е релативно најповолна, но со приватизацијата и тука ќе станува несигурна – како и во секторот на средното и крупното стопанство.

4. *Секторот на приватни земјоделски домаќинства*. По своите карактеристики овој сектор е различен од другите, па и од секторот на малото стопанство. Сопственоста е приватна по начинот на стопанисување е поинаков. (Земјоделските домаќинства во Република Македонија денес се различни и од приватните фарми во Западна Европа, САД или други земји, бидејќи историски заостанале во својата деловна преобразба.)

Земјоделските домаќинства се традиционален сектор на стопанството, со многу мал имот од просечно 2,7 хектари обработлива земја и 2 условни грла добиток на едно домаќинство, со заостаната технологија и без редовни контакти со пазарот – макар што има и сосема модернизирани.

Овие домаќинства во Република Македонија (како и во другите републики на поранешна Југославија) не биле национализирани ниту колективизирани (освен во краткиот период 1948–1953 година), така што сега не се зафатени во процесите на промената на сопственоста. Тие се зафатени со деловната и технолошката модернизација. Меѓутоа, и сега овој процес тече бавно и спонтано, т.е. без мерки на економската политика.

Со пописот во 1994 година беше констатирано дека во Република Македонија постојат 178.000 приватни земјоделски домаќинства. Членовите на овие семејства имаат најсигурен статус во поглед на општествените и политичките промени, па и во врска со економската транзиција. Меѓутоа, нивната социјална положба не е подобра од положбата на граѓаните кои егзистираат од претходно наведените три сектори на стопанството. Приходите на домаќинствата не се доволни, поради малиот обем на имотите, а не се ни стабилни, поради пазарните и временските флукуации. Честа е појавата барем еден возрасен член на овие семејства да е вработен во другите сектори, или во странство.

Според податоците на Заводот за платен промет на Република Македонија, во првото полугодие на 1996 година во вкупниот приход на земјата учествувале:

- претпријатијата со општествена (јавна) сопственост 35,5%,
- фирмите од самородниот приватен сектор на малото стопанство 34,7%,
- приватизираните претпријатија од секторот на средно и крупно стопанство 29,8%.

Значи, во сегашната ситуација овие три сектори претставуваат по 1/3 од вкупното стопанство. Но во овие податоци не е вклучен секторот на приватните земјоделски домаќинства, бидејќи овие не поднесуваат извештаи за своите приходи во Заводот. Ако се вклучи во пресметката и овој сектор – со голема веројатност ќе може да се претпостави дека во 1997 година четирите сектори реализирале по околу 1/4 од вкупниот приход на стопанството во земјата.

Трендовите се, најмногу, во корист на приватизираниот сектор на средно и крупно стопанство. Едно, поради тоа што со натамошниот процес

расте бројот на приватизираните претпријатија (а се намалува кај јавниот сектор), и второ, што со реструктурирањето на приватизираните претпријатија нивната деловна активност ќе расте побрзо отколку во претпријатијата, фирмите и домаќинствата на другите сектори. Така може да се очекува дека во наредната деценија приватниот сектор на средно и крупно стопанство ќе реализира повеќе од 1/2 од вкупниот приход. Истовремено, овој сектор ќе пружа вработување и посигурен статус на работниците.

ЛИТЕРАТУРА

1. D'Amico Armando, *The Special Restructuring Programme of the European Bank for Reconstruction and Development*, Central and Eastern European Privatization Network, Ljubljana, 1994.
2. Bohm Andreja and Korže Uroš, *Privatization through Restructuring*, Central and Eastern European Privatization Network, Ljubljana, 1994.
3. Kevin R. McDonald, *Why Privatization is Not Enough*, „Harvard Business Review“, May–June 1993.
4. Székely P. István and Newbery M. G. David (ed.), *Hungary: An Economy in Transition*, Centre for Economic Policy Research. „Cambridge University Press“, 1993.
5. The World Bank, *From Plan to Market, World Development Report 1996*.
6. European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report 1995*.
6. Македонска академија на науките и уметностите, *Економска транзиција. Сосијална, проблеми, перспективи*, Скопје, 1994.
7. Никола Узунув, *Трансформацијата на економските системи*, „Нова Македонија“, Скопје, 1995.

Nikola UZUNOV

RESTRUCTURING OF THE ECONOMY IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA DURING THE TRANSITION PERIOD

(S u m m a r y)

Having in mind the specific conditions of the Republic of Macedonia, the author of this paper points out, in the first place, the burdens that are keeping back the process of economic transition. They are: (1) the relatively low level of growth. Macedonia is still an underdeveloped country; (2) the trend of recession in the 80's, i.e. a decade before the start of transition; (3) a high level of indebtedness inherited from the 80's; (4) the efforts of „building“ a new

independent state, as a historical event for Macedonia; (5) unfavorable conditions and attitudes of the four neighboring countries; (6) business relations with the highly developed countries became less efficient.

So, the total performance of the economy was declining till the year 1995. There are hopes that the year 1996 might be a turning point on that matter, because: (1) the rate of growth became positive; (2) the trouble some process of privatization has come almost to an end; (3) the leading role in the economy is now by the privatized big and medium size companies; (4) foreign trade has become more normal, i.e. not so much of the „black economy“ type.

The author's main point is that by the year 1996 the most important reform in the broad process of economic transition has come to be the restructuring of the privatized enterprises. This means: entrepreneurial initiatives, managerial type of decisions, a new mode of conduct in business, reorganizing departments and work-shops, modernization of production programmes, reconstruction of production processes, marketing research, new financial relations, export-oriented trade, implementation of new labor relations, etc.

The reform of restructuring is even more important compared to privatization. Successful restructuring is the key for a successful transition. For this reform to be carried out there are important measures to be taken by the Government, too.

In the macroeconomics sense, restructuring means important changes in various sectors of the economy. In the case of the Republic of Macedonia they are: (1) a fast growth of the sector of small private firms that have come out spontaneously by the efforts of small private businessmen. This has been the main event in the economy so far during the 90's; (2) privatization of the big and the medium size enterprises that has come to be a sector of its own. Restructuring within these enterprises is the new reform that has started recently; (3) the sector of public utilities is now under way to start its restructuring in ownership as well as in management; (4) the traditional sector of small private households in agriculture, which has always been, and still is, very important in Macedonia, has not undergone important changes, so far. Its future is to become a sector of farms (as business undertakings) instead of the traditional type of households.

Никола КЉУСЕВ

СТРУКТУРНИ И РАЗВОЈНИ АСПЕКТИ НА ТРАНЗИЦИЈАТА ВО МАКЕДОНИЈА

Структурните и развојни проблеми по својата природа долгорочно се ефектуираат. Тие ја сочинуваат најсуптилната сфера на општествено-економскиот развој. Нивното истражување поттикнува посебен интерес денес во периодот на транзицијата, односно при преминот од еден политички и економски нефункционален систем кој се напушта, кон изградување на нов систем на отворено пазарно стопанство во услови на дејствување на економски законитости и плуралистички интереси.

Ефектите од структурните промени претпоставуваат креативна инвентивност на носителите на самите промени во утврдување на стратешките цели во значајните сегменти на развојот, почитувајќи го притоа дејството на временскиот фактор.

Тука станува збор, пред сè, за истражување на следниве домени во кои најеклатантно се искажуваат структурно-развојните промени:

- 1) карактерот и носителите на сопственичката структура;
  - 2) динамиката на општествената структура во развојот (стопански дејности и дејностите на државниот – јавен сектор);
  - 3) квалитетот на развојот што се манифестира во стопанската структура по области, гранки и дејности
  - 4) улогата и функцијата на средствата за производство (основен и обртен капитал);
  - 5) техничката структура на основните фондови;
  - 6) обемот (големината) на претпријатијата и сл.;
- додека во доменот на чисто развојните проблеми би дошле:

- 1) инвентивно-креативни потфати;
- 2) инвестиционо претприемнички иницијативи;
- 3) организација и реализација на инвестиционите проекти (инвестиционен менаџмент);

4) финансирање на развојните проекти во стопанството и јавниот (државен) сектор и сл.

Во нашата оценка ќе го задржиме вниманието само на некои аспекти во процесот на транзицијата кај нас, и тоа повеќе како повод за дискусија.

Карактеристики и носители на сопственичката структура

Во транзиторниот период 1991–1996 година во Република Македонија значајно внимание му е посветено на сопственичкото реструктурирање на стопанството. Синтагмата „општествена сопственост“ како рецидив од стариот систем, под што се подразбираше едно утопистичко толкување на сечија и ничија сопственост без јасно определен правен титулар, требаше брзо да се трансформира во други видови на сопственост (приватна, акционерска, државна и др.).

За остварување на овој процес се изградија нови институционални – системски основи. Имено, во периодот 1991–1992 година се изработија студии за избор на моделот и инструментите на приватизацијата во Македонија со помош на странски експерти, со предлог на Закон за приватизација. Врз таа основа, кон крајот на јуни 1993 година е донесен и стапи во сила Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал. Потоа се донесени и нужните подзаконски акти, а за практично спроведување на Законот формирана е посебна институција – Агенција на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал.

На тој начин, од 1992 година до денес настанаа значајни промени во сопственичката структура кај нас. Така на пример, од 34.138 приватни претпријатија во 1992 година, нивниот број во 1996 (состојба 31 мај) порасна на 85.332. Тој пораст е пред сè во трговијата, а потоа во индустријата (види Табела 1).

Табела 1

	1992			1996		
	Вкупно	индустр.	трговија	Вкупно	индустр.	трговија
Вкупно	37.232	3.612	23.706	88.963	8.549	54.859
општествени	1.224	224	386	1.214	224	368
приватни	34.138	3.095	22.812	85.332	7.987	53.839
– задружни	795	5	80	1.014	12	90
– мешовити	1.073	268	428	1.377	321	562
Вкупно (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
приватни (%)	91,2	85,7	96,2	95,9	93,6	98,1

Учеството на општествениот производ од приватниот сектор во општествениот производ на Републиката е зголемен од 15% во 1990 година на 28,5% во 1994 година (по цени од 1972 год.). Слична е тенденцијата и на вработеноста во приватниот сектор.

Во првата фаза предмет на Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал беа околу 1.216 претпријатија, главно од индустрискиот сектор, и тоа: 113 големи, 273 средни и 830 мали претпријатија.

Со овој Закон за приватизација во испитуваниот период не се опфатени: јавните претпријатија, банките и другите финансиски организации (заводи за осигурување, реосигурување и сл); задруги и организации кои стопанисуваат со водите, шумите, земјиштето и другите јавни добра, со становите и деловниот простор, организации со игри на среќа, како и претпријатија кои согласно Законот имаат монополска положба.

Процесот на сопственичката трансформација е вршен во исклучително неповолни услови и со бројни проблеми и ограничувања и значителни отстапувања од првичните определби, со епизодно учество на странски партнери.

Заклучно со крајот на 1995 година се приватизирани 604 претпријатија, а во процес на трансформација се наоѓаат уште 396 фирми.

Процесот на приватизацијата во досегашната фаза не обезбеди значаен прилив на реален капитал кој може да стане иницијален поттикнувач на нов инвестиционен циклус. Така, приватизацијата во Р. Македонија се одвиваше, пред сè, со интерни акции и отстапено право на управување на менаџерски тимови, со ниско учество на реален – ефективен капитал.

Со цел да се пребродат одредени тешкотии во сопственичкото реструктурирање кај одредени големи претпријатија кои во подолг период покажуваа негативни резултати (загуби), државата прифати програма за интервенција со посебни критериуми. Така, овие претпријатија (околу дваесет и четири), поминаа низ процес на „дефанзивно“ реструктурирање пред самата приватизација. Овие претпријатија, врз изработени сопствени програми, бараа решение за обезбедување на средства од деловните банки или од Буџетот на државата за оживување на процесот на производството; потоа, бараа отстранување на ценовните диспаритети на производи кои се под режим на контрола на цените; како и помали зафати во технолошко-производниот процес, во маркетиншката мрежа, во реорганизацијата на менаџерските тимови и намалување на бројот на превработените и сл., со цел поуспешно да се изврши процесот на реструктурирањето на истите. Блиската практика ќе покаже колку тој напор бил рационален и ефективен. Првичните резултати кај некои од нив, покажуваат тенденција на зголемено производство, зголемен извоз, намалени трошоци и загуби.

Квалитетот на стопанската структура

Долг период македонската стопанска структура беше условена од карактерот и природата на југословенските развојни пропорции и како таква имаше сателитска улога како суровински и пазарен репер во економскиот развој на Југославија. Главно доминираа традиционалните гранки и дејности; аграрното производство, рударството со екстративната индустрија, текстилната, тутунската и прехранбената индустрија. Гранките носители на техничкиот прогрес: електрониката, електроиндустријата, машинската индустрија и сл., високо заостануваа.

Во периодот 1991–1995 година, карактеристичен по разорното кризно дејство, настапи поместување на стопанската структура. Најголемо поместување се забележува во индустријата која го намали своето учество во вкупниот општествен производ од 53,7% во 1990 година на 42,1% во 1995 година. Во истиот период се зголеми учеството на земјоделството во општествениот производ за 10,8%. Останатите дејности се движат со незначителни промени во структурата (види Табела 2).

Табела 2

Структура на општиествениот производ по стопански области

(цени 1992)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	(оцена)
Вкупно стопанство	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	
Индустрија	53,7	49,8	48,0	48,2	45,9	42,1	
Земјоделство	16,3	21,3	24,4	22,8	25,1	27,1	
Трговија	11,6	11,1	10,1	10,5	10,2	11,1	

Во структурата на индустриското производство во 1995 година, значајно место има индустријата за преработка на земјоделски производи, текстилната и кожарската индустрија и енергетиката. На овие три комплекса отпаѓа близу 60% од индустриското производство. Позначајно е учеството на производството на метали и неметали. Исто така, во овој период отпочна процесот на диверзификација на производството со тенденција на остварување на широк асортиман, со кој континуирано се збогатува пазарот со нови производи.

Во земјоделското производство се присутни позитивни промени со зголемување на учеството на сточарството, но и понатаму доминантно е полјоделството.

Во трговијата и другите сервисни капацитети, со развој на приватната иницијатива и проширување на продажниот и работен простор, е остварен побрз развој на прометот и сервисните услуги.

Во градежништвото се умртвени низа градежни капацитети со ниско тековно одржување. Во овој сектор единствено благо е ангажирана високо градбата и нискоградбата.

Општ заклучок би бил дека сè уште нема квалитетни промени во стопанската структура на земјата, од причина што нема нов инвестиционен циклус кој ќе покрене претприемнички иницијативи во стопанството. Да се надеваме на позитивни очекувања во наредниот период.

Технолошко организационо и реструктурирање

Постојната состојба укажува дека не може да се постигне профитабилно стопанство без значајни поместувања во технолошко-организационата структура на претпријатијата. Станува збор за формирање на нов тип на мали и средни претпријатија со современа организациона структура и технолошко информатичка опременост, високо продуктивни и пазарно флексибилни претпријатија, кооперативни со субконтрактни партнерства со големите базни претпријатија за финализација на разни обеми (серии) на производи. Имено, претпријатија кои ќе можат брзо да усвојуваат нови асортимани способни за успешна пазарна конкуренција.

Овој тип на мали и средни претпријатија е мошне карактеристичен во современиот развој, посебно во дејностите на металопреработувачката, електрониката и електроиндустријата, специјализирани за одделни производи, полуфабрикати, резервни делови, сервисни дејности и сл. Овој тип на претпријатија ќе се зголеми во процесот на трансформацијата на големите металуршки и металопреработувачки претпријатија, динамизирајќи го процесот на иновациите и модернизацијата во вклучениот индустриски сектор.

За успешно одвивање на овој процес ќе треба да се изградат институционални мерки и инструменти за поддршка и помош на развојот на мали и средни претпријатија, со цел побрзо да се реализираат претприемничките потфати и креации на низа поединци и тимови, чии програми ќе го динамизираат и модернизираат стопанскиот развој на земјата.

Притоа, посебно треба да бидат поддржани оние иницијативи околу формирање на организации за истражување на нови технологии и методи на производство за нови видови на производи; истражувањето на пазарот на стоки, капитал, работна сила; истражувањето на развојни програми, инвестициони идеи, подготовка на фејзибилити студии и инвестиционо-техничка документација; истражувањето на ризиците: инвестициони, еколошки, технолошко-производни, финансиско-пазарни и сл.; истражувањето и користењето на информациите како развоен ресурс, информатичко поврзување на фирмите со нови софтверски програми итн.

Производно-пазарно и финансиско-банкарско пресструктурирање

Основната цел на транзицијата во нашите услови е да се изгради систем на отворено пазарно стопанство при слободно дејствување на економските законитости. Во таа смисла се бара брзо пазарно приспособување на претпријатијата, а, пред сè, организирање на нови кооперативски односи со домашни и странски партнери за снабдување со сировини, репроматеријали, резервни делови; организирање на заеднички пазари; приспособување на производствените програми за пазарни потреби, со нагласена извозна ориентација, почитувајќи ги стандардите и квалитетите на странскиот пазар.

Мошне е значајно денес стопанството да се оспособи за нови инвестициони вложувања. Тоа бара подготвување и организирање на инвестициони програми, атрактивни за привлекување на заеднички вложувања со странски партнери.

За таа цел државата треба да изгради стимулативни регулативни мерки, разни форми на концесии за отворање простор за директни инвестиции (акционерски капитал) во нашите претпријатија. Таквата политика бара реструктурирање на финансиско-банкарскиот систем кај нас, прво, со санирање на големите банки, и второ, отворање простор за формирање на приватни и мешовите банки кои врз база на пазарни критериуми и работен механизам на гаранции и ризици ќе привлекува и пласира свеж капитал за инвестирање.

Основниот критериум за реструктурирањето на стопанството е подигање на ефикасноста на основните производствени фондови и зголемување на продуктивноста на трудот. Само на тој начин ќе може да се подигне профитабилноста на претпријатијата. Рационалниот однос кон фиксните производствени фондови и ангажираниот труд ќе овозможи да се постигнат посакуваните ефекти без дополнително инвестирање и ново задолжување.

Тоа воедно ќе значи и позначајно користење на некои ефтини расположиви фактори на развојот во нашата земја, и тоа:

- разните профили на образовани стручни кадри и обемната квалификувана работна сила, кои се невработени;

- изградената иницијална индустриска основа со низок степен на искористеност на капацитетите (од 20% до максимум 50%), посебно во текстилната и прехранбено-преработувачката индустрија;

- расположивите градежни и сервисно-монтажерски капацитети со квалификуван технички кадар и со богато искуство на квалификувана работна сила;

- расположивите природни ресурси од метално, а посебно од неметално природно богатство;

- високата мобилност на населението и отвореност кон странство, со кумулирано пазарно искуство;
- брзиот раст на малите и средни претпријатија искажува способност за приспособување на новонастанатите пазарни услови;
- развиената мрежа на образовни и научни институции за формирање на кадри и истражувачки трудови, и на крајот,
- во државата започна процес на поинтензивна изградба на информационен и телекомуникационен систем на поврзување на Македонија со светот што создава објективна основа за поефикасно сервисирање со економиите на другите земји.

Ограничувачки фактори на развојот

Подолу ќе укажеме на некои од факторите кои го лимитираат развојот во нашето стопанство.

1. Ниско ниво на економска развиеност

Нашето стопанство се карактеризира со извонредно опаѓачки тренд на општествениот производ пер capita, условено од тенденциски продолжено негативни стапки на развој. Така на пример, од 1.260 долари по жител во 1989 година опадна на 600 долари во 1992 год., 700 долари во 1993 год., 790 долари во 1994 и околу 800 долари во 1995 година. Има разни оценки, но во основа општествениот производ пер capita се движи на горе изнесеното ниво.

Од друга страна, речиси веќе деценија и половина постојано опаѓа стапката на развојот во македонското стопанство. Така на пример, годишното опаѓање во периодот 1990–1995 година просечно изнесува 8,5%, а во индустријата во истиот период просечната годишна стапка на опаѓање изнесува речиси 13%. Единствено земјоделството покажува позитивни стапки, и тоа: 8% во 1994 година и 5% во 1995 година.

Високата ерозија која настана со постојаното опаѓање на растот во стопанството ќе остави долгорочно негативни последици во сите сегменти на општествениот развој и неговото опоравување ќе бара долг рок со значајни вложувања за технолошко и економско оживување.

2. Ниска акумулативност на капиталот

Во нашето стопанство пресушија изворите за финансирање на развојот од сопствената акумулација. Стопанството остварува сосема ниска нето добивка, таа учествува само со 3% во општествениот производ (1995 година). Инвестициите опаѓаат секоја година, односно во периодот 1991–1995 година нивното опаѓање изнесува просечно 11% годишно. Ниското учество на стопанските инвестиции во општествениот производ создаде

силна ерозија со појава на феноменот на дезинвестиции, што се гледа од следниве податоци:

Година	1993	1994	1995
– стапка на стопански инвестиции во општествениот производ	7,8	8,4	10,1
– учество на амортизацијата во О.П. во %	12,1	11,0	10,4
– дезинвестиции во %	– 5,7	– 7,4	– (+0,4)

Со појавата на дезинвестиции не е обезбедено финансирањето ниту на простата репродукција, што значи дека е нагризена суштанцата на постојните основни производни фондови.

Посебно индустријата се карактеризира со процес на висока технолошка депресијација. Повеќе од една деценија нема иновациони процеси, а продолжува процесот на дезинвестирање.

Ова зборува за неможност за финансирање на нов инвестиционен циклус од сопствени средства за инвестиции и за потребата од градење на стратегија за привлекување на странски капитал за оживување на процесот на репродукцијата кај нас.

3. Високи загуби посебно во индустријата

Индустријата тоне во високи загуби. Загубите се трипати поголеми од националната акумулација. Главни загубари се големите претпријатија од кои дваесетина до скоро беа под ингеренција на државата. Во последните неколку години сè повеќе се зголемува бројот на стопански организации кои работат со загуби или се наоѓаат под граничната ефикасност на капиталот. Порастот на загубарите во индустрискиот сектор притискаат врз зголемената побарувачка за финансиски средства за покривање на истите. Само во 1994 година стопанските претпријатија остварија тековни загуби од 23,5 милј. денари, односно 18,5% од општествениот производ, што е далеку повеќе од стапката што се издвојува за инвестиции.

Во исто време побарувањата на деловните банки врз основа на пресметана а ненаплатена камата изнесува 29.900 милј. денари, што изнесува 23,6% од општествениот производ во Р. Македонија во 1994 година.

Овој огромен товар на загубите нашиот индустриски сектор и стопанството во целина не можат да го поднесат. Колапсот ги разорува столбовите на репродукцијата и нужно се бараат темелни решенија за излез од тешката состојба.

4. Висока надворешна и домашна девизна задолженост на стопанството

Девизниот долг спрема странство изнесува повеќе од 42% од општествениот производ на Република Македонија, а долгот спрема приходите од

извоз е речиси еквивалентен (100%), односно годишната отплата на долгот изнесува 11–14% од општествениот производ во периодот 1991–1995 година.

Се оценува дека тоа учество во 2000 година ќе опадне на 4,5 до 5%.

Задолженоста на Република Македонија изнесува 737,11 милиони долари главнина и 428,09 милиони долари камата. Притоа, стасаните а ненаплатени обврски по главнината до 1994 година ја зголемуваат главницата на долгот (со затезните камати, од 737,11 мил. долари на 916,98 мил. долари, и со каматата од 428,09 мил. долари, вкупниот долг го качува на 1.345,07 мил. долари). Притоа, во овој износ на долгот не се вклучени корисници од Република Македонија чии долгови во висина од 139,47 мил. дол. и 56,47 мил. дол. камати, или вкупно 195,94 мил. долари ги презеде СР Југославија. Исто така не е земен предвид нелоцираниот дел од долгот на поранешна Југославија, кој (врз стапка од 5,7%) изнесува 139,59 мил. долари и 66,8 мил. дол. камата, или вкупно 205,77 мил. долари.

Ако ги вклучиме овие два износи на обврски на Република Македонија, тогаш вкупниот девизен долг спрема странство ќе изнесува: 1.345,07 + 195,94 + 205,77 или вкупно 1.746,78 милиони долари.

Притоа, не треба да се заборава девизниот (замрзнат) долг спрема населението кој денес изнесува околу 1.300.000.000 долари.

5. Технолошка (морална) застареност на сивојансивојто

Технолошки нашето стопанство касни за две до три генерации на технолошки иновации. Притоа, технолошката инфериорност ги зафати главно носечките гранки во нашето стопанство кои требаше да бидат носители на технолошкиот прогрес. Иако нашата технологија пред сè е од увозно потекло, сепак, во последната деценија, поради отсуството на иновации и модернизации, таа стана високо инфериорна спрема новите вградени конкурентни технологии. Тој неповолен фактор ќе се одрази врз продуктивноста и ефикасноста на работењето на нашите фирми. Притоа, потребно е да се каже дека нашето стопанство е високо увозно зависно, и тоа не само технолошки туку и во однос на репроматеријали, резервни делови, суровини и поголем број енергетски компоненти (нафта, гас, сув јаглен).

6. Висока невработеност

Во периодот 1991–1996 година вработеноста вртоглаво опаѓа со стапка од 7%, или во апсолутни бројки од 516.500 во 1989 година во 1995 година вработеноста опаднала за 160.000. Тој процес во другите земји на транзиција е поблаг и се движи од 2% во Русија до 5% во балтичките земји. Нашата невработеност се движи од 35–40% во однос на вработените што е денес највисока во Европа.

Во таа смисла, високата невработеност се јавува како лимитирачки фактор на внесување на нова технологија. Ефтината цена на работната сила кај нас го срозува не само стандардот на вработените туку и технолошкото ниво во стопанството со сите непожелни последици.

7. Ниско користиње на капацитетите

На крајот да укажеме на уште еден неповолен фактор карактеристичен во нашето стопанство. Тоа е недоволното користење на капацитетите. Тие денес во индустријата се користат помеѓу 20% и 30% и најповеќе до 50%. Така на пример, металопреработувачката индустрија ги користи капацитетите околу 40%, машиноградбата од 10 до 30% и сл. Притоа, голем број фирми го прекинаа производството и потполно се умртвени.

Општи насоки за идниот развој

1. Изградување на отворено стопанство

Би сакал да укажам на некои можни насоки на нашиот иден развој и тоа колку што може во глобални црти. На ова укажувам од причина што се наоѓаме во непосреден тек на работа околу изработката на националната стратегија на развојот.

Стратегијата на отворено стопанство поаѓа од премисата на приспособување на нашето стопанство кон извозна ориентација, од една страна, и настојување кон супституција на увозните елементи (репроматеријали, суровини, резервни делови, потрошни стоки и сл.), од друга страна.

Тоа претпоставува висок степен на дерегулација и изградување на стимулативни инструменти за извоз, со јасна стратегија на заштита на нашето стопанство за производите од клучно значење, овозможувајќи притоа максимална афирмација на пазарните законитости.

2. Пораст на стапката на развој

Целото наше внимание во иднина треба да се насочи кон зголемување на стапката на развојот во виталните сектори на стопанството, посебно во индустријата.

Според некои сценарија, стапката на развојот во стопанството на Македонија ќе се движи:

период	сценарија		пер capita		О.П.
	А	Б	А	Б	
1996–1997	3%	2%	1.770	1.501	
1998–2002	6%	5%	2.288	–	
2003–2010	8%	7,5%	3.971	3.055	
2010–2020	6%	6%	6.565	5.814	

3. Градење нова стопанска структура

Сиот напор денес треба да се насочи кон градење на визија за реализирање на нова стопанска структура во нашето стопанство, иманентна на сопствените можности и потреби.

Во таа смисла, треба да се настојува кон отстранување на дефектите во постојната структура на стопанството, било во доменот на сопственичките односи, било во гранската структура.

Од тој аспект се цени дека до крајот на овој век ќе се заврши процесот на сопственичкото реструктурирање. Понатамошниот напор треба да се насочи кон давање на понагласена ориентација на преработувачките дејности и гранки со примена на современа информатичка технологија во комбинација со трудоинтензивни дејности за зголемување на вработеноста. Станува збор за следниве гранки и дејности: електрониката, сервисните служби, металопреработувачките капацитети со модернизација на постојната текстилна, хемиско-фармацевтската и електроиндустријата, како и подинамичен развој на агроиндустрискиот сектор врз чија основа прехранбената индустрија ќе овозможи производство на здрава храна, почитувајќи ги европските стандарди на квалитет.

Така насочената гранска структура треба да се потпре на формирање на мали и средни претпријатија, посебно такви кои ќе вршат супституција на увозни компоненти и стоки.

Од друга страна, треба да се одржува производството на обоените метали и врз база на нив да се отвори простор за изградба на преработувачки капацитети со цел да се оствари производно-технолошко заокружување врз нашиот ресурсно-метален комплекс.

Таквата идна диверзификувана структура ќе помести некои монополски гранки и дејности кон поефикасна и пофлексибилна стопанска структура. За таа потреба е нужна поддршка од монетарни и фискални мерки.

4. Економско и финансиско поврзување

Нашите организации треба да настојуваат да воспоставуваат партнерски односи со странски фирми, посебно во доменот на финансиското и комерцијално работење, со цел да се овозможат заеднички вложувања.

5. Почитување на индивидуалната иницијатива.

Новиот стопански систем што тежнееме што побрзо да се изгради, претпоставува максимална слобода на инвестиционата и претприемничка иницијатива. За таа цел треба да се прилагодат сите придружни институции како би се забрзал процесот на сервисирањето околу реализацијата на таквите иницијативи. Тоа бара да се стави крај на бирократското малтретирање на овој домен.

Nikola KLJUSEV

STRUCTURAL AND DEVELOPMENTAL ASPECTS OF THE TRANSITION OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

(S u m m a r y)

The structural and developmental problems make up the most subtle sphere of socio-economical development. Their research arouses a special interest in the current period of transition, that is, the crossing over from one politically and economically non-functional system, which has been abandoned, to the building of a new system with a free-market economy under the influence of economic laws and pluralistic interests.

This paper investigates some domains which express most strikingly the structural and developmental changes in the economy of the Republic of Macedonia in the transitional period from 1990 onwards.

The following issues are especially worked out:

1. The character and the bearers of economic structure, which tends to a decrease sharply through the enterprises with public property and a rapid growth of the private firms in all economic areas, particularly in trade and services sectors.
2. The dynamics of the social structure of development where the economic activities and the activities of the state (public) sector are analysed;
3. A development quality which is expressed in the economic structure by fields, branches and sectors;
4. The role and the function of production devices and the technological and organizational restructuring of the economy;
5. The investment and creative enterprises, and entrepreneurial initiatives in conditions of the restructuring of markets and banks.

The paper pays particular attention to the examination of the effects of limiting developmental factors such as: the level of economic development and insufficient accumulation capacity of the Macedonian economy; the high losses in industry, and high outstanding foreign and domestic debts of the economy; obsolete technology and insufficient utilization of capacities; and above all, the high rate of unemployment in the Republic of Macedonia.

In conclusion some proposals and suggestions for the future development of the Republic of Macedonia are made. In that sense, it is pointed out to the necessity of building up a development strategy for the free market economy which will affirm individual freedoms and private entrepreneurial initiatives.

Асен КОВАЧЕВ

ИНДУСТРИАЛНО-РЕГУЛАТИВНАТА ПОЛИТИКА ПО ПРЕСТРУКТУРИРАНЕТО НА ИКОНОМИКАТА

Радикалните промени в политическата и икономическата система в България през последните години, набиращата ускорение реформа по пазарно-институционалното реструктуриране, както и поетите ангажменти за приемането на страната ни в Европейския съюз, налагат разработването на комплексна стратегия за структурното преустройство на българската икономика през следващите години в контекста на нейната интеграция в този съюз.

Обект на реструктуриране следва да са: институционалните, производствено-технологичните, екологичните, ценовите и външноикономическите характеристики на икономиката – на макроикономическо, отраслово и подотраслово и на регионално равнище. Това реструктуриране да се насочи към достигането на социално-икономическите, екологическите и институционалните стандарти за пълноправното членство на страната в Европейския съюз. То ще се извършва в по-нататъшния ход на пазарната реформа, максимално приспособено към конкретните условия на страната, към структурните приоритети на вътрешния и международния пазар; при съчетаването и взаимодопълването на саморегулационните механизми на конкуренцията и на държавното регулиране – известно под името индустриална политика на държавата. Тази политика успешно се прилага в следвоенния период в страните с развита пазарна икономика.

При разработването и прилагането на индустриалната политика на Правителството по развитието и реструктурирането на икономиката следва да се имат предвид:

а) Съдържанието, обхвата, конкретните форми и групи особености на тази политика на правителствата в следвоенното развитие на западноевропейските страни-членки на Европейския съюз.

Опитът на тези страни в провеждането на индустриалната политика в годините след войната може да бъде много полезен за конкретизиране на политиката на Правителството за развитието на икономиката – в контекста на нейната интеграция в Европейския съюз. В това отношение ще бъде от полза описаната същност на практически реализираната индустриално-регулативна политика на гържавата и нейната конкретизация по насоки и етапи на прилагане.

б) Специално внимание заслужават конкретните национално-исторически, структурно-конюнктурни, социално-икономически, институционални и групи особености, влияещи върху индустриалната политика в отделните страни, както и особеностите на различните етапи на следвоенното им развитие. Полезни са също и конкретните икономически ситуации, върху чието желателно изменение са били насочени въздействията на гържавата в нейната индустриална политика. Използването на метода на аналогията от позициите на системния подход може да се окаже полезно при конкретизацията на стратегията и на политиката за структурното преустройство на българската икономика през следващите години.

в) Най-важно значение обаче за разработването и успешното прилагане на индустриалната политика по развитието и реструктурирането на отраслите и подотраслите през следващите години има:

– Критичният анализ на развитието, структурните промени и ефективността на отраслите и подотраслите в досегашния ход на икономическата реформа, в т.ч. и на политиката на Правителството.

– Създаването на системно-обвързана, адекватно приспособяваща се индустриално-регулативна политика, осигуряваща целенасоченото и високоефективно развитие и реструктуриране на националната икономика с оглед на пълноправното ѝ интегриране в Европейския съюз.

Според характера и обхвата на решаваните проблеми в индустриално-регулативната политика се включват следните три форми: макроикономическа политика и индустриални връзки; конкуренция и търговска политика и селективна индустриална политика¹.

¹ Managing Structural change in Western Europe, London, New York, 1987, p. 171.

„Правителствата участват в индустриалната политика поради следните основания: тяхната централна роля в поощряване на институционалното развитие, на образованието и изследванията например, развитието на корпоративни форми на икономическите организации, вкл. на синдикати, големи фирми (поради нарастване на технологичната комплементарност или капиталоемкост и на плановите хоризонти) и на противоречията и противоборствата при разпределението на доходите в национален и международен мащаб.“²

В посочения широк спектър от области и проблеми за правителствената индустриално-регулативна политика има твърде много да се прави през следващите години.

Такъв възлов проблем в областта на институционалното реструктуриране е приватизацията на държавната собственост. Предвид закъснението, както и поставените условия от международните финансови организации за ускоряване на приватизацията, има опасност последната да се извърши кампанийно с недостатъчна ефективност. На приватизацията следва да се гледа предимно като на средство, а не като на цел в развитието на пазарната реформа и то с акцент върху решаването главно на структурните, а не на конюнктурните проблеми. И затова ефективността следва да бъде основен критерий за нейното извършване. Бедата при сегашната организация на процеса на приватизация вероятно ще бъде резултат от предимно политическото, а не от обективното професионално третиране на този основен проблем на институционално-структурната реформа.

Един от приоритетите на приватизацията следва да бъде създаването на икономически ефективни бизнес организации – като основни субекти във формиращата се пазарна икономика.

„Историята показва, че движеща сила за успешното капиталистическо развитие не е усъвършенстването на пазарния механизъм, а изграждането на организационните способности.“³ „Основният резон за заместването на пазарите по отношение развитието на капитализма е нарастващата организационна и технологична сложност, от задълбочаващата се специализация и разделение на труда във връзка с развитието и използването на нови продукти и процеси.“⁴

² Вж. цитираната публикация, с. 2.

³ William Lazonick, *Business Organisation and Myth of the Market Economy*, Cambridge University Press, 1991, p. 10–11.

⁴ Пак там, с. 13.

„Организациите в нарастваща степен заместват пазарите във връзката между производители и потребители, а вътрешните икономии (от специализацията, кооперирането и нарастването на мащаба на производството) в нарастваща степен заместват външните икономии (от намаляване на разходите по покупко-продажбите на стоките) по отношение на намаляването на разходите.“⁵

Отправна позиция при институционалното и производствено-реализационното реструктуриране на икономиката следва да бъде максимизирането на нейната макроикономическа ефективност – най-вече в средносрочна и по-далечна перспектива. Това налага да се отчитат:

- Съотношението между пазарна координация на икономическите процеси и тяхната координация – в рамките на контрактно-кооперативните връзки в и между бизнес организациите през следващите години.

- Поддържането на структурообразуващите ядра в индустриалната структура на националното производство, респ. икономическата и държавната сигурност на страната.

- Различната функционална роля на отраслите и подотраслите и на образуващите ги предприятия в развитието на националното производство с оглед на:

а) Развитието на първичното структуроопределящо за националната икономика търсене на вътрешния и международния пазар на продукцията за крайно потребление, осигурявана предимно от третоешелонните отрасли и подотрасли. То следва да се подкрепя чрез целенасочено регулиране на пазарната координация на икономическите процеси.

б) Развитието на организационните и технологическите възможности на първо и второешелонните отрасли и подотрасли за повишаване на тяхната продуктивност, респ. за нарастване на вътрешните им икономии от намаляване на техните разходи – чрез разширяване и нарастване на ефективността предимно на контрактно-кооперативните форми на координация на процесите по текущото функциониране и инвестиционното им развитие.

Реализирането на изискванията в т. а) и т. б) следва да става на базата на диференциалните предимства и конкурентоспособността на отраслите, подотраслите и видовете производства в националната икономика и подкрепящата ги система от държавно-регулативни стимули и ограничения.

⁵ Пак там, с. 109.

Взаимодействието между институционалните структури има решаващо значение за успеха на индустриалната политика. Положението у нас обаче е далеч от европейските стандарти. В частност, опитът от работата на Съвета за тристранно сътрудничество с неговите интереси и задачи – изключително в социалната област, не дава основание за оптимизъм. Фрагментарността на институционалните структури, свързани с развитието на пазарните процеси, липсата на необходимото взаимодействие между тях, осигуряващо баланс между корпоративно-груповите и общонационалните интереси, обуславят твърде сложен комплекс от проблеми, които спъват икономическата реформа. Тук следва да се отбележат: липсата на политически консенсус по решаването на проблемите с подчертано общонационален, стратегически характер; нарастващият егоистично насочен лобизъм; слабата спекулативно деформирана информираност на купувачите и на държавните финансови органи; увеличаващият се дял от националната икономика в сянка и др.п. Поради това са нужни кардинални промени в уредбата за функционирането и взаимодействието на институционалните структури, в изграждането на институционалната среда на пазарната икономика. Последната представлява „комплекс от фундаментални политически, социални и основни законови правила, установяващи базата за производството, размяната и разпределението“⁶, които нацията има намерение да следва⁶.

Съществен проблем за ефективността на индустриално-регулативната политика на Правителството е съотношение на акцентите в тази политика по отношение на текущото функциониране и средносрочното развитие на икономиката, тъй като формите и средствата за това са различни. Затрудненията за конкретното решаване на този проблем произтичат, от една страна – от ограничения период за действие на Правителството и неговите органи в рамките на четиригодишния им мандат. И от друга – от липсата на категорични оценки за резултатите от това коя от двете политики следва да доминира – конюнктурно-регулативната в текущите периоди от време или тази, ориентирана към регулиране на процесите на развитие в средносрочна и по-дългосрочна перспектива. „Не е ясно дали да се върнем към капиталистическите ценности от средата на 80-те години, придружени с по-добро разбиране на средносрочните последици в индустриалното развитие или да възпроизведем целите на краткосрочните печалби от периодите на икономически бум,

---

⁶ Davis L., D. Hort, *Institutional Change and American Economic Growth*, Cambridge University Press, 1971, p. 10, 11, 12.

следвани обаче от деструктивни реакции (инфлация и безработица).⁷ „Отделните министерства пренебрегват дългосрочните мерки, които имат слабо влияние и се концентрират върху незабавните резултати.“⁸

Излизането от кризисното състояние, интензифицирането на икономическия растеж и целесъобразното реструктуриране на икономиката налагат добро съчетаване между мерките за умерен протекционизъм и тези за укрепването на предпоставките за разширяване на възможностите на конкурентния саморегулативен пазарен механизъм – като две взаимодопълващи се части в индустриалната политика.

Особено важно е конкретно разработената селективна политика да подкрепя индустриалният растеж – на базата на диференциалните макроикономически предимства на отраслите, подотраслите и тясно свързаните производствено-технологични вериги. „Индустриалната политика се свързва с поддържането на индустриалния растеж и ефективност и с адаптирането на индустриалните структури към икономическите, технологическите и социалните изменения. Тя има отношение към предлагането (на стоки и услуги) и нейните главни инструменти са: субсидиите (или данъчни облекчения), държавните покупки, национализацията (или приватизацията) на фирмите, търговските протекции, конкурентната политика и регулирането на пазарите.“⁹

Ненадеждността на ценовата информация и това, че тя се отнася за предходното развитие, а за управленско-регулативните решения по-съществено е предстоящото развитие (особено когато то е с нестационарен, структурно-неустойчив характер), налага тези решения да се вземат според трайно установилите се продуктови, подотраслови и отраслови диференциални предимства – в замисимост от тяхната макроикономическа ефективност. Разбира се, селективните решения в тази област следва да са в рамките на обективно обусловената производствено-технологична комплементарност на националната икономика, в т.ч. осигурявана и чрез икономически изгодното за страната допълване по линия на вноса и износа.

Радикалното решаване на този проблем обаче от методическа гледна точка може да се постигне чрез използването на вече до-

---

⁷ Managing Structural change..., p. 17.

⁸ Пак там, с. 103.

⁹ Managing Structural change..., p. 40.

казалия своята пригодност метод на системно-структурното вместо изолираното екстраполагационно прогнозиране на развитието.

В регулативната политика на Правителството по реализиране на развитието и реструктурирането на икономиката и по-нататъшното провеждане на икономическата реформа следва да се отчитат основните принципи на съвременната пазарна икономика:

а) Поддържането на стабилно динамично стоково-ценово и парично-кредитно равновесие и осигуряване на потенциалния БВП – общо и по отделни райони.

б) Приоритетното реализиране на диференциалните предимства на отраслите, подотраслите и районите.

в) Поддържане на рационални съотношения между текущо потребление и инвестиции в бъдещето.

г) Осигуряване на благоприятни условия на търговията и валутен курс на лева.

Това налага управленско-регулативните от икономически тип въздействия да се извършват взаимосъгласувано на следните равнища:

1. На равнище видове производства и групи от взаимодопълващи се и взаимозаменящи се при производството и потреблението междинни и крайни стоки и услуги. Като начало това могат да бъдат сегашните наблюдавани от Правителството стоки и услуги. Става дума за структурообразуващи стоки и услуги – обект на текущата регулативна политика на Правителството и неговите органи:

а) Стоки и услуги, формиращи преобладаващата част от разходите в рамките на основните производствено-технологични вериги. Пример за такива стоки и услуги са: електроенергия и топлинна енергия, петролни продукти, въглища, газ, основни видове метали, дървесина, зърно, текстилни влакна, слънчогледово семе, захарно цвекло и гр.п.

б) Стоки и услуги, фокусиращи първичното търсене на продукти и услуги за нуждите на крайното потребление. Пример за това са: хляб, мляко и млечни произведения, растително масло, захар и гр.п.

2. На равнище подотрасли, където се затварят производствено-технологичните връзки и преминават границите между производственото и непроизводственото (крайното) потребление, респ. границите между разходите и резултатите в рамките на националното производство – обект на инвестиционно-регулатив-

ната дейност на Правителството. Именно тук може да се определят диференциалните предимства и да се оцени макроикономическата ефективност на националното производство, както и на износа и вноса – в качеството им на икономически изгоден за страната допълнение към националната икономика.

3. На равнище отрасли – в рамките на сега действащите министерства и комитети, където се формират приходно-разходните елементи на гържавния бюджет (в качеството му на годишен финансов план на Правителството) и се синтезира текущата фискално-регулативна политика на Правителството – макроикономическа с проекции в микроикономическата политика.

Asen KOVACHEV

THE INDUSTRIAL-REGULATIVE POLICY ON THE RESTRUCTURING OF THE ECONOMY

(S u m m a r y)

This paper discusses the institutional and production-realization restructuring of the national economy. The meaning of the concept industrial-regulative policy covers that of the term *industrial policy* and its practical application in the Western European countries after World War II. That policy is considered in the context of the market transformation of Bulgaria's economy and its integration into the European Union which involves: macroeconomic policy and industrial relations, competition and trade policy, as well as selective industrial policy.

In both cases, the economy's restructuring emphasis is laid on the following:

- Building the institutional environment of the modern market economy in Bulgaria as a complex of fundamental, political, social and basic legislative rules which would define the basis for production, exchange and distribution.

- Economic use of product, subsectoral and sectoral production-realization differential advantages, paying attention to the multiplied-accelerated effects of the interindustry relations and influences.

- Differentiation of the trends of the policy carried out by the executive authorities along the lines of: preserving dynamic goods-prices and money-crediting equilibria; priority stimulation of the realization of the differential advantages in the separate sectors of economy; provision of favourable conditions for foreign trade, etc.

Илия ГЕОРГИЕВ

ДЪРЖАВАТА И УПРАВЛЕНИЕТО НА ПУБЛИЧНИЯ НЕФИНАНСОВ СЕКТОР ПРИ ПРЕХОДА КЪМ ПАЗАРНО СТОПАНСТВО

България, както и другите страни от Централна и Източна Европа, наследи система за управление на нефинансовия публичен сектор, която бе изцяло непригодна за условията на пазарна икономика. Затова преустройството на организационната структура и системата от инструменти за управление на този сектор, който бе и остава изключително голям по своя размер, е един от централните въпроси на процеса на трансформация.

Процесът на формиране на организационната структура и система от инструменти за управление на публичния нефинансов сектор започва с приемането на Търговския закон от 18.06.1991 г. Законът предостави права на едноличния собственик на капитала т.е. на правителството да управлява и представлява предприятията с над 50% държавно участие лично или чрез определен от него управител. Компетенциите на едноличния собственик се ограничават до решаване на въпросите от компетентността на общото събрание на акционерите.

С излизането на Закона за преобразуване и приватизация на държавните и общински предприятия (ЗПДОП) от 07.05.1992 г. бе създадена правната основа за преобразуване на държавните предприятия в търговски дружества – еднолични акционерни дружества (ЕАД) и еднолични дружества с ограничена отговорност (ЕООД).

Министерският съвет използва правото, дадено му Конституцията, да делегира на други органи своите права на едноличен собственик на капитала на държавните предприятия. С ПМС

265/28.12.1992 г. и ПМС 7 от 25.01.1994 г. Министерския съвет възложи на отрасловите министри и председатели на комитети да упражняват правата на собственост на държавата върху дялове и акции на еднoличните търговски дружества, както и на непреобразуваните в търговски дружества предприятия. С това беше нормативно регламентирана системата от инструменти за управление на публичния нефинансов сектор. Тази система не влиза в противоречие с принципите на функционирането им, определени с Търговския закон от 18.06.1991 г.

Със ЗППДОП през 1992 г. бе създадена Агенция за приватизация, като държавен орган към Министерския съвет за организиране и контрол на приватизацията на държавните предприятия.

В началото на 1995 г. със закон бе създадено Министерство на икономическото развитие като разработващ орган на Министерския съвет. С ПМС 54 от 02.03.1995 г. към това министерство са прехвърлени Агенцията за програмиране и развитие и Агенцията за чуждестранните инвестиции и се определят неговите основни функции – да разработва и осъществява макроикономическата политика и да координира дейността на отрасловите министерства и финансовите институции.

Без съмнение *формирането на ефикасно функционираща система за управление на публичния нефинансов сектор в прехода към пазарно стопанство*, особено при силна доминация на този сектор, е *труден и сложен процес*. Макар в изгражданата система за управление на този сектор да са заимствани редица елементи от системата за управление на публичния нефинансов сектор от страни на Европейския съюз, предимно от Франция и Испания, *тази система не функционира ефикасно* в условията на нашата страна, което е причина за натрупване на редица отрицателни резултати.

Кои са основните причини за неефикасното функциониране на системата за управление на публичния нефинансов сектор?

Първо. Цялостната дейност по управление на публичния нефинансов сектор се осъществява от министерствата. В тях са съсредоточени четири вида функции: формиране и контрол на осъществяването на държавната политика, собственически права върху акциите и дяловете на еднoличните търговски дружества; контрол на държавното участие в предприятията; реструктуриране и приватизиране на държавните предприятия. В резултат на това те са загубили своето естествено съдържание – орган за държавна политика. С изключение на няколко секторни управленски холдинга с ограничено

пространство, формирани през последните 1–2 години, няма междинни и помощни организационни структури, които да поемат и осъществяват тази дейност. А тя е огромно при извънредно голямата численост на държавните предприятия. Фактически няма създадени организационни условия за ефикасен контрол на държавното участие в предприятията. В много от случаите този контрол е и не може да не бъде формален.

Второ. Отговорността по носенето на остатъчен риск се прехвърля от правителството върху министерствата, а те от своя страна върху контролиращите и управляващите предприятия чрез размествания и замяната им с други – и така отговорността по носенето на остатъчен риск постепенно и все повече се размива и в последна сметка се разпределя между населението.

Трето. В България няма големи предприятия, които да играят важна роля в международната икономика. А съществуващите икономически групировки са от особен тип и нямат значението и националната отговорност на големите икономически групировки в страните с развита пазарна икономика. Икономическите групировки в България градят своята мощ преди всичко върху основата на търговската си дейност. Те заедно със силовите групировки са на входа и на изхода на държавните предприятия и по същество нарушават принципите на свободната конкуренция с всичките отрицателни последици от това.

Четвърто. В България няма достатъчно съвременни мениджърски кадри, които да осъществяват друг стил на управление на предприятията с държавно участие. При това техният избор е идеологизиран и политизиран в твърде съществена степен, поради което при всяка смяна на правителствата, се сменят и голяма част от мениджърските кадри. Освен това множество от мениджърските кадри на държавни предприятия, при това с най-голяма пригодност да работят в условията на пазарна икономика, преминаха в частния сектор, където си осигуряват много по-високи доходи.

Пето. Системата за управление функционира в полупазарни условия. Отсъстват присъщите за всяко нормално пазарно стопанство трудов пазар на мениджърите и капиталов пазар. Това не дава практическа възможност за:

– конкуренция и обективна оценка на професионалните качества и равнището на компенсации на мениджърските кадри;

– мотивиране на мениджърските кадри да следват победение, което да повишава на пазара стойността на тяхната мениджърски услуга.

Шесто. Мениджърските компенсации не са достатъчно силна мотивация за привличане на професионално добре подготвени управленски кадри в държавните предприятия и развиване от тях на предприемаческа дейност, близка до тази на частните фирми. По голямата част от мениджърските кадри получават сравнително ниски доходи. Вместо за просперитет на предприятието, което управляват, реално те са мотивирани към неговото икономическо обезценяване с цел извличане на лична или групова изгода при неговото последващо приватизиране.

Седмо. Договорите за управление и договорите за контрол и определяната с тях бизнес задача практически не изпълняват пълноценно тази своя роля. Причините се коренят в нарушената връзка между „национално равнище – отраслово равнище – секторно равнище – равнище на предприятията“. Практически съществува пълен формализъм при тяхното определяне, възлагане и контрол.

Осмо. Институционалният финансов контрол на публичния нефинансов сектор е неефикасен, поради което съществува чувство за безнаказаност и се шири корупция и на равнище министерства, и на равнищ предприятия. Практически не се осъществяват ответни управленски въздействия при влошаване на финансовото състояние на предприятията.

Девето. Решението за приватизация, преговорите с потенциалните купувачи и осъществяването на продажбите са разпръснати между различни организационни структури. Липсва необходимата координация между тях, което води до несъгласуваност в действията на отделните органи, осъществяващи този процес. От друга страна основния държавния орган за приватизация – Агенцията за приватизация няма собственически права върху капитала на предприятията преди откриване на процедура за приватизация. Тя няма предоставени функции и естествено няма изградени организационни структури за реструктуриране и подготовка за приватизация на предприятията. Такива функции имат да изпълняват министерствата, но те губят интерес към предприятията, които са включени в националния план за приватизация. Създава се реална възможност в периода на приватизационните очаквания победението на предприятията да бъде насочено към задоволяване на групови интереси, в ущърб на държавните.

Следователно повече от очевидно е, че *системата за управление на публичния нефинансов сектор се нуждае от съществено развитие за да може ефективно да функционира.*

Според нас е *целесъобразно това развитие на системата да бъде осъществено върху на следните основни принципи:*

* Изборът на една ли друга система за управление на публичния нефинансов сектор е въпрос на целесъобразност, а не на идеология.

* Системата за управление се прилага в условията на полупазарно стопанство, поради което не е целесъобразно просто адаптиране на добре функциониращ модел от страна с развита пазарна икономика.

* Специфичните особености на националното стопанство не допускат точното копиране на модел на организационна структура и система на управленски инструменти за контрол на държавното участие от страни в преход към пазарно стопанство.

* Системата за управление трябва да съдържа възможности за решаване триединна задача: първо, бързо реструктуриране на публичния нефинансов сектор и създаване на жизнеспособна смесена икономика, второ, ефективно управление на държавното участие в предприятията, и трето, качествени промени в публичния нефинансов сектор с оглед създаване на необходимите условия за интеграция на българската икономика с обединения европейски пазар.

* Административната намеса на държавата във функционирането на предприятията с държавно участие, под каквато и да е форма, е недопустима. Те са автономни и се управляват в съответствие с принципите за функциониране на търговските дружества, определени от Търговския закон.

* Националните и отрасловите цели, приоритети и стратегии се съгласуват с фирмените цели, приоритети и стратегии без да се нарушава автономността на управление на предприятията с държавно участие т.е. в рамките на правилата, определени от правно-нормативната уредба за управление на правата на собственост на държавата в тези предприятия.

* Пълен приоритет на пазарните механизми в предприятията с държавно участие от конкурентния сектор и пазарен характер на предлаганите „обществени услуги“ от предприятията с монополен характер, респективно от неконкурентния сектор.

* Осигуряване на ефикасно взаимодействие между предприятията с държавно участие и предприятията от частния, кооперативния и комуналния сектор.

Считаме, че изходна точка и едновременно с това главна предпоставка за ефикасно управление на публичния нефинансов сектор в България е създаването на специален орган за владене на капитала, координация и контрол на държавното участие в предприятията. С оглед на това е целесъобразно:

– да бъде създадено *Министерство на приватизацията и държавното имущество*, което да изпълнява три вида функции: владене и разпореждане със собствеността; реструктуриране и приватизация на държавните предприятия и контрол на държавното участие. Освен това то следва да обединява функциите на всички структури, които понастоящем се занимават с приватизация на държавното участие. Между него и предприятията с държавно участие се създава междинна организационна структура – *секторни холдинги*, които имат чисто управленски характер – управляват предприятията, функциониращи на чисто пазарен принцип и предстои да бъдат приватизирани.

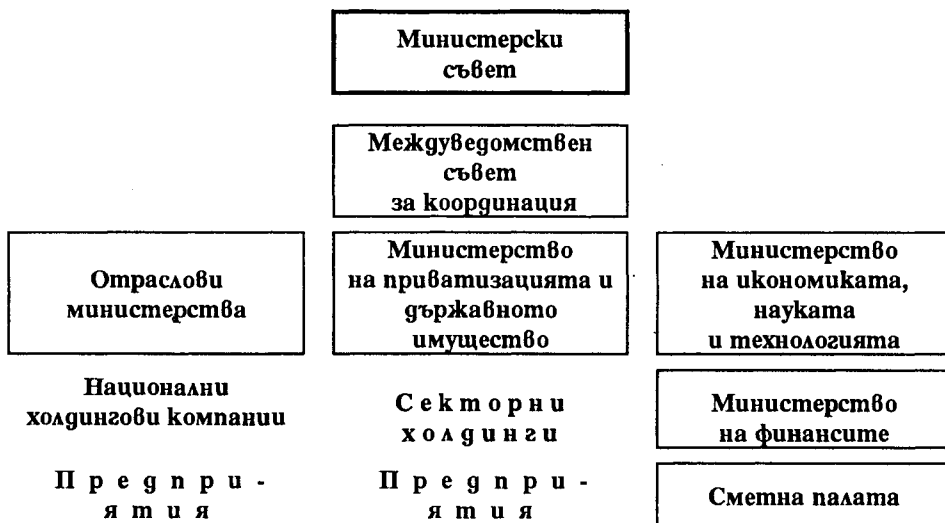
– да бъдат формирани *национални акционерни холдингови компании*, които да обединят в себе си еднородните по дейност еднородните търговски гружества с монополен характер и/или изпълняват мисия на „обществени услуги“.

– *отрасловите министерства да се превърнат в органи за държавно управление*, които формират държавната политика за всички форми на собственост. Известен компромисен вариант може да бъде някои от тях да изпълняват собственически функции за предприятията с държавно участие, които имат монополен характер.

– да бъде създаден *Междуведомствен съвет за координация* основна функция да координира дейността по формирането и осъществяването на икономическата, технологическата и научната политика на държавата.

– *Министерството на икономическото развитие* остава орган на Министерския съвет за разработване и осъществяване на макроикономическата, стопанската, структурната, технологическата и инвестиционната политика на националното стопанство (държавни, частни и смесени предприятия).

Следователно един целесъобразен вариант на модел на организационна структура за управление може да бъде:

Този модел има редица предимства, но не е лишен и от недостатъци, които тук не коментираме поради ограничеността на експозето.

Освен съществени промени в организационната структура, са необходими и радикални промени в съдържанието на системата от управленски инструменти за контрол на гържавното участие в предприятията. Това би могло да бъде направено в следните основни насоки:

Първо. Незабавен и бърз преход от „управление на чиновници“ към „управление на професионалисти“. Практическото ѝ осъществяване зависи от решаването на четири групи от основни въпроси, а именно:

- назначаването на мениджърските кадри на секторните холдинги и националните холдингови компании;
- избора и отговорността на мениджърските кадри на предприятията;
- управлението на човешките ресурси и връзката и взаимоотношенията със синдикатите;
- развитие на мениджърските умения за работа в условията на пазарна икономика.

Второ. Въвеждане на мениджърски компенсации, които да стимулират за предприемаческа дейност. За целта е необходимо да

бъде изградена съответната система, която да съдържа както заплащането, така и оценката на работата на мениджърите.

Трето. Създаване на реални предпоставки за „управление по цели“ на предприятията с държавно участие.

Системата „управление по цели“ изисква да се *формира йерархията на целите за всички равнища*, след което да се обединят усилията на отделните организационни структури, в съответствие с техните функции, за практическото осъществяване на тези цели.

Въздействието на програмните инструменти на национално и отраслово равнище се базира на система от следните договори:

* *Договор за управление.* Обект на Договора за управление са всички предприятия с държавно участие, функциониращи на пазарен принцип.

* *Договор за обществена услуга.* Този вид договор е нов инструмент за практиката на контрол на държавното участие в предприятията на България. Обект на договора са предприятията с монополно положение и/или предприятията, изпълняващи мисия на „обществена услуга“.

* *Договор за държавна поръчка.* Обект на този вид договор е производството на продукция или извършването на услуги, представляващи специален интерес за правителството с оглед задоволяването на определени обществени интереси, свързани с националната сигурност, социалната политика, развитието и приложението на технологическите иновации, международните икономически връзки на страната и други.

* С намаляването на държавния сектор, регулирането на бюджетния дефицит и финансовото укрепване на държавата, държавните поръчки ще бъдат заместени от *договори за държавни покупки*. Тези покупки се правят от държавата както от държавни, така и от частни фирми, но практиката на развитите пазарни страни, показва, че те са преди всичко инструмент за държавно регулиране на частния сектор. Системата от държавни покупки засягат държавните предприятия до степенята, до която те участват в отбранителната промишленост и по-важните направления на индустриалната политика и новите технологии. Държавни покупки се използват и като инструмент на социалната и аграрната политика.

* *Определяне на тарифите.* Тарифите, чието равнище и растеж ще се регулират, следва да бъдат включени като клауза в договорите за държавна поръчка или договорите за обществена услуга. Във всички останали случаи намесата в тарифната политика

на държавните предприятия следва да става чрез разширяване правомощията на борда на директорите на съответното предприятие. Обикновено областите, в които се намира за целесъобразно да се определят тарифите са: електро- и топлоенергия, водоснабдяване, течни горива и възлицата за битови нужди, телефонни и пощенски услуги, железопътен транспорт.

Четвърто. Изграждане на по-ефикасно функционираща система за финансов контрол върху дейността на предприятията. Това би могло да се постигне чрез:

- * Създаване на система терминали от мрежа, действаща в реално време.

- * Усъвършенстване на системата за изготвянето и приемането на годишните доклади за финансово-икономическите резултати на предприятието.

- * Създаване на система за вътрешен финансов контрол на предприятията.

- * Включване в борда на директорите на представител на основната банка-кредитор.

Пето. Формиране и функциониране на трудов пазар на мениджърите и капиталов пазар. Този пазар ще внесе съществени корекции в поведението на мениджърските кадри в посока на неговото ориентиране към целите на собствениците (акционерите). Ако те не следват поведението, което да повишава стойността на тяхната управленска услуга, не само могат да загубят своето място в предприятието, но ще подкопаят доверието към тях, а следователно и възможността за повишаване на доходите им в бъдеще.

В *заключение* е необходимо да се подчертае, че проблемът за формиране на ефикасно функционираща система за управление на публичния нефинансов сектор е многоаспектен и сложен. Не случайно се наблюдава толкова богато многообразие от решения на този проблем и в страните с развита пазарна икономика от Европейския съюз, и в страните в преход към пазарна икономика от Централна и Източна Европа. Ето защо в настоящето експозе е маркиран един от възможните варианти за решение на този проблем. Възможни са още редица алтернативни решения, които са обосновани в Изследователски проект на автора, посветен на развитието на системата за управление публичния нефинансов сектор на България, завършен и приет преди няколко месеца.

Iliya GEORGIEV

**THE STATE AND THE ADMINISTRATION OF THE PUBLIC
NON-FINANCIAL SECTOR UNDER THE TRANSITION
TOWARDS A MARKET ECONOMY IN BULGARIA**

(S u m m a r y)

The system of administration of the public non-financial sector calls for substantial development in order to function efficiently.

A starting point and, at the same time, the main prerequisite for the efficient administration of the public non-financial sector in Bulgaria is the establishing of a specialized body for capital ownership, coordination and control over the state participation in the enterprises. In view of this, it is advisable:

– To establish a *Ministry of Privatization and State Property* which is to execute three types of functions: governance and disposal of property; restructuring and privatization of the state-owned enterprises; control over the state shares. Intermediate organizational structures are to be established between that Ministry and the enterprise with state participation – the *sectoral holdings* which are of a purely managerial type.

– To establish *national shareholding companies* which would integrate limited liability trade companies with related activities which are of a monopolistic type or perform “social services”.

– The *sectoral ministries* should be transformed into organs of the state administration which are to determine the state policy for all types of ownership.

– An *Interinstitutional Coordination Council* is to be established to coordinate the activities related to the formation and implementation of the country’s economic, technological and scientific policy.

Apart from significant changes in the organizational structure, radical changes are also needed in the content of the system of administrative instruments for control of the state participation in enterprises.

Таки ФИТИ
Љубомир КЕКЕНОВСКИ

ДРЖАВАТА И ЈАВНИОТ СЕКТОР ВО ТРАНЗИЦИЈАТА
ОД ДРЖАВЕН ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ
КОН ДРЖАВНА РЕГУЛАЦИЈА И ДЕРЕГУЛАЦИЈА

Вовед

Почнувајќи од Големата светска економска криза па сè до средината на седумдесеттите години државните интервенции во стопанскиот живот на земјите со пазарна економија силно се зголемиле. Иако нивниот опфат и интензитет е различен од земја до земја, па и во иста земја во различни периоди, во зависност, во прв ред, од политичката и економската филозофија на партиите на власт и економската состојба на земјата, факт е дека тие остануваат значаен коректив на пазарот и пазарното разместување на ресурсите. Впрочем во современата економска литература потребата од државното мешање во стопанскиот живот во земјите со пазарна економија се изведува и оправдува со т.н. *неуспех на пазарот* – *market failure*. Имено во определени домени на стопанскиот живот и во определени специфични економски состојби пазарот не е во можност да изврши рационална алокација, разместување на ресурсите, и да понуди соодветно разрешување на проблемите, поради што државната интервенција во стопанскиот живот е неизбежна. Тие домени се: постоењето на монополи, нерамномерната и социјално неприфатлива распределба на доходот, макроекономската нестабилност, екстерналиите, посебно т.н. негативни екстерналии – загадување на водите, воздухот, почвата и сл. и обезбедувањето на т.н. јавни добра – народната одбрана, уличните светла, јавните паркови и т.н. (Harison, Smith, Davies, 1992). Врз оваа основа се изведуваат и четирите главни функции на владите во модерните пазарни економии: утврдување на законската рамка на пазарните стопанства, влијание врз алокацијата на ресурсите, прераспределба на доходот и стабилизација на стопанството, во прв ред низ користењето на монетарната и фискалната политика (Samuelson, Nordhaus, 1992).

Меѓутоа, останува фактот дека кејнзијанизмот и неокејнзијанизмот профилираа во земјите со развиена пазарна економија државен интервенционизам од широк опфат. Тој водеше кон прераспределба на значаен дел од општествениот производ со силни повратни ефекти врз ефективната побарувачка, толерирајќи истовремено политика на ефтини пари и буџетски дефицити. Мерките и инструментите на економската политика од неокејнзијанска провиниенција функционираа и даваа резултати скоро во сите земји со пазарна економија во периодот по Втората светска војна. Но првиот нафтен шок и рецесијата од 1974 година покажаа дека дојде до промена на феноменологијата на економските циклуси. *Сџајфлацијата* поприми широки размери, односно дојде до полн израз токму за време на рецесијата од 1973/74 година. Стапките на пораст на општествениот производ во развиените земји се одржуваа на ниско ниво, и истовремено беа проследени со евидентни инфлаторни тенденции и со релативно високи стапки на невработеност. Набрзо стана јасно дека со мерките и инструментите фундирани врз неокејнзијанската економска филозофија стагфлацијата не само што не се спречува туку, напротив, се потенцира. *Овој моменѝ имаше клучно значење за промена на парадигмиѝ во светскаѝа економска теорија – дошгоаш доминантниѝ неокејнзијанизам, соочен со проблемѝ на сџајфлацијата, мораше да се вовлече пред расшечкиѝ неолиберализам.* Конзервативната економика филозофија (монетаристите, претставниците на новата класична макроекономија и теоретичарите на економиката на понудата) стана доминантна парадигма и по 1978 година, со победата на конзервативните политички партии, во прв ред во Велика Британија и САД, доби шанса да ги примени и испроба во реалниот економски живот мерките на економската политика што ги заговараше (Begg, Fischer, Dornbusch и др., 1992). Уследи потоа период на реафирмација на *пазарнаѝа парадигма – вербаѝа во пазарѝа како најефикасен алокаѝор на реѝкиѝе ресурси со ориенѝација кон демонѝирање на функциѝе на гломазниѝ државен интервенционизам, односно неѝова трансформација кон државна реѝулација и дереѝулација односно ререѝулација.*

По падот на административно-централистичките системи на управување со стопанството земјите во транзиција почнаа да имплементираат радикални економски и политички мерки. Приватизацијата, без оглед на избраниот модел, либерализацијата на цените на домашниот пазар, либерализацијата на надворешно-трговските режими, структурните реформи (во секторот на претпријатијата и во финансискиот сектор) станаа нивна реалност. Во вакви услови прашањето за улогата на државата во стопанскиот живот на земјите во транзиција се покажа како извонредно релевантно, но и контроверзно. Контроверзно заради повеќе причини: *прво*, во земјите во транзиција државата е онаа реална сила којашто треба да ги иницира и поддржува пазарните реформи. Меѓутоа, таква каква што е организирана (посебно од аспект на карактерот на државниот интервенционизам што порано го спроведуваше), таа мора да се „тргне“ од економската сцена;

вџоро, сите земји во транзиција мораат истовремено да спроведуваат и политика на макроекономска стабилизација и политика на структурни реформи, што само по себе говори за потребата од понагласена улога на државата во стопанскиот живот; **трејшо**, домените на пазарниот неуспех (посебно макроекономската нестабилност, монополистичката структура на стопанството, неправедната распределба на националниот доход и негативните екстерналии) не само што се присутни, туку имаат и тенденција на натамошно потенцирање.

Јасно е дека сѐ ова бара понагласено присуство на државата во стопанскиот живот, меѓутоа во време, кога во светски размери доаѓа до реафирмација на пазарот, приватизација и дерегулација и кога државните интервенции во економијата, генерално гледано, намалуваат. Во вакви услови испитувањето на искуствата на земјите со развиено пазарно стопанство во доменот на регулацијата и дерегулацијата и поуките што од тоа можат да се извлечат се покажуваат како особено корисни и драгоцени.

Регулација на стопанските сектори

Потребата од државна регулација на одредени стопански сектори економската наука традиционално ја објаснува и оправдува со несовршеноста на пазарот, односно со постоењето на домени и состојби на т.н. пазарен неуспех. Од таму е и логично да се разбере зошто регулацијата е најприсутна токму во тие сектори. Во продолжение посебно ќе се задржиме на регулацијата на монополиите и заздувањето на монополската моќ и на државната регулација во доменот на екстерналиитите.

Во современата економска литература, како што веќе споменавме, *природниот монопол* се дефинира како стопански сектор во кој обавувањето на економската активност бара вложување на голем капитал, поради што законот за економиите од обемот не дозволува таа дејност да ја обавуваат голем број на претпријатија. Типичен пример се инфраструктурните дејности – железницата, производството и дистрибуцијата на електрична енергија, телефонската мрежа, водостопанските системи, гасоводите итн. Од аспект на алокацијата на ресурсите и воопшто од општествен аспект би било сосема нерационално во една земја овие дејности да ги обавуваат голем број на претпријатија – тоа би значело недозволена дултирање на капацитетите, проследено со големи општествени трошоци. Затоа државата во вакви случаи дава ексклузивно право дејноста да ја обавува едно единствено јавно претпријатие, со што фактички настанува потполн природен монопол. Меѓутоа вака настанатиот природен монопол мора да биде предмет на државна регулација. „Зошто владите ги регулираат природните монополи? Тие тоа го прават затоа што природниот монополист – кој има голема трошошна предност во однос на своите конкуренти, а побарувачката за неговите производи е ценовно нееластична – може постојано да ја зголемува

цената, да си обезбеди огромен монополистички профит и да создаде голема економска неефикасност“ (Samuelson, Nordhaus, 1992). Всушност можно е монополот да ги зголемува цените без притоа да понуди и соодветно зголемување на обемот и квалитетот на производите и услугите. Екстремниот и крајно нерационален случај, присутен, како што ќе видиме подоцна, и во некои сектори на нашето стопанство, оди до таму што цените на услугите на природниот монопол перманентно растат со истовремено влошување на нивниот квалитет. Затоа државата мора да ги заштити потрошувачите – граѓаните, кои се заинтересирани за квалитетни производи и услуги по разумни цени. Регулацијата овде државата често ја реализира со т.н. *економски ѝројиси*, односно со владини одлуки и со закони со помош на кои се врши: контрола на цените на производите и услугите, пропишување на условите за влез, односно излез од пазарот, пропишување на стандардите за квалитетот на производите и услугите, сигурноста и здравјето на вработените, сигурноста и здравјето на потрошувачите итн. Најтипични примери се прописите врзани за електричната енергија, водата, телефоните, радиото и телевизиската, прописите за транспортот, финансиите и сл. Во поново време се јавија и низа нови методи за регулација на природните монополи, меѓу кои позначајни се: т.н. потенцијална конкуренција (со укинување на бариерите за влез во дејноста, под одредени услови, се смета дека конкуренцијата може да се обезбеди во секој момент); конкуренција за монопол (државата по пат на конкурс го избира претпријатието на коешто му го доделува ексклузивното право за вршење на дејноста, водејќи при тоа сметка за условите што ќе бидат понудени – цените, квалитетот на услугите, зачувувањето на стандардите и сл.); регулација на профитната стапка на монополот; максимизирање на цената на монополите преку т.н. RPI-X формула и др. (Славески, 1993).

Се разбира дека државната регулатива во земјите со пазарно стопанство не е лоцирана само во сферата на природните монополи. Напротив, нејзиниот опфат е многу поширок. Имено, таа е присутна и во бројни други стопански сектори со олигополна пазарна структура – сектори во кои на страната на повудата се јавуваат неколку големи претпријатија. За да ја заузда нивната пазарна моќ и да одржи задоволителен степен на конкуренција државата се користи со *антимонополската*, *антиѝрусѝовската* и *ѝолиѝката*. Таа, во земјите со развиена пазарна економија, врши неколку основни функции: *ѝрво*, забранува формирање на картели (здружување на претпријатијата заради покачување на цените, поделба на производните квоти и поделба на пазарите); *вѝоро*, ги забранува т.н. илегални постапки (врзана трговија, дискриминација на цените, одржување на малопродажните цени итн.); и *ѝреѝо*, ги контролира и забранува фузивите, спојувањата на претпријатијата доколку се насочени кон обезбедување на доминантна положба на пазарот. Спроведувањето на антимонополската политика во развиените земји им е препуштено на независни државни *комисии* (Federal Trade Commission во САД), *совеѝи* (Conseil de la concurrence во Франција),

уреди (Bundestkartellamt во Германија) итн., а непридржувањето кон антимонополските прописи е строго санкционирано – од големи парични казни, до распуштање на делови на претпријатијата кои не се придржуваат на анти-трустовските прописи, па сè до казни затвор. Државната регулатива денес е присутна и во гранки на производството кои по својата природа се многу поблиски до состојбата на совршена конкуренција или пак некаде на средина помеѓу совршената и монополската конкуренција. Примерот што го даваме во прилог, а се однесува на САД, земја со нагласено слободно претприемништво, тоа недвосмислено го потврдува.

*Степен на природен монопол во различни гранки
и интвензиите на државната регулатива*

Гранка	Пазарна состојба
Земјоделство	Совршена конкуренција
Нафта и рударство	
Текстил	
Камионски превоз	
Челик	
Авио превоз	
Банкарство	
Патишта	
Телефони	
Електрична енергија	Природен монопол

Засенчените гранки во табелата ги означуваат домените во кои државната регулатива традиционално е силно присутна. Паѓа во очи нагласената државна регулатива во земјоделството и во авионскиот сообраќај. Заради специфичностите на земјоделското производство (несовпаѓање на процесот на трудот со времето на производство, односно сезонскиот карактер на земјоделството, значењето на земјоделската површина како неоповлив природен ресурс, присуството на феноменот на т.н. пајакова мрежа и сл.), државната регулатива овде претпоставува, меѓу другото, и комплексна откупна политика. Оваа пак, покрај минималните цени редовно ги вклучува и гарантираните цени, со што Владата ја презема и обврската да ги откупи сите произведени вишоци на одделни земјоделски производи според претходно пропишаните цени. Регулацијата во авионскиот сообраќај, пак, опфаќа пропишување на строги правила на игра врзани за условите за влез и излез на пазарот, контрола на цените, квалитетот на услугите и особено *проишчување на сигурносните стандарди*.

Joseph Stiglitz, еден од најголемите авторитети во областа на регулативата, пишува: „Владата ги регулира бизнис активностите во обид да ги заштити работниците, потрошувачите, опкружувањето, да ја спречи антимонополската практика, и да ја спречи дискриминацијата“. Истиот автор

укажува на фактот дека регулацијата најчесто ја вршат посебни државни агенции, комисии и сл. Во САД, на пример, заштитата на вработените им е препуштена на Occupational Safety и Health Administration, заштитата на потрошувачите на Federal Trade Commission, заштитата на опкружувањето на Environmental Protection Agency, регулацијата на банките на Federal Reserve Board, регулацијата на авионскиот сообраќај на Federal Aviation Administration итн. (Stiglitz, 1988).

Државната регулатива во областа на екстерналиите, посебно негативните и особено оние врзани за загадувањето на водите, воздухот, шумите, земјиштето, е сè позначајна и сè поприсутна во практиката на земјите со пазарно стопанство. Претпријатието што неконтролирано ги исфрла нечистотиите и отровните материи во блиската река му нанесува на општеството големи штети. Ако не постои државна регулатива во оваа сфера, или пак ако таа е крајно неефикасна, претпријатието ќе продолжи со таквата практика. Тоа ја третира водата како слободен природен ресурс. Бидејќи претпријатието не е задолжено да изгради систем за прочистување, неговите трошоци за производство се пониски и се сведуваат на амортизацијата, трошоците за сировини и помошни материјали и трошоците за работна сила. Тоа е т.н. *приватен трошок (private cost)* што egzистира на страната на претпријатието. Меѓутоа, економистите тука ја воведуваат и категоријата *општествени трошок (social cost)* што egzистира на страната на претпријатието и што е поголем токму за износот на екстерналиите. Значи општествениот трошок се сведува на приватниот трошок плус трошоците што мора да се направат за остранување на штетите од неконтролираното испуштање на нечистотиите во реката. Бидејќи загадувањето не може комплетно да се отстрани, трошоците врзани за заштита на опкружувањето мораат да се платат. Во литературата, а и во практиката се сретнуваат различни пристани врзани за плаќањето на разликата помеѓу приватниот и општествениот трошок и за стимулирањето на претпријатијата да го смалат степенот на деструкција на опкружувањето. Меѓу нив позначајни се следниве:

- *директна владина контрола* – со закон се пропишува дозволената количина на штетни материи што претпријатието може да ги исфрла во опкружувањето. Во спротивност следуваат санкции, најчесто парични. Контролата е неефикасна ако казните се ниски;

- *даноци на испуштање на штетни материи*, кои ги плаќаат самите претпријатија. Ако се добро одмерени ги стимулираат претпријатијата да го сведат загадувањето на минимум и на тој начин да платат помалку;

- *кривична одговорност* за загадувачите, којашто се докажува по судски пат;

- *приватни пристапи* – станува збор за т.н. *coase theorem*, чиј автор, нобеловецот Роналд Козе, смета дека проблемот на екстерналиите може да се реши по пат на преговори помеѓу заинтересираните страни (на пример претпријатието коешто ја загадува реката и сопственикот на рибникот кој

од тоа трпи штети) наместо тоа да се решава преку суд или со државна интервенција. Во овој случај претпријатието ќе се обврзе загадувањето да се сведе на минимум, а евентуалните штети што ќе настанат да ѝ ги надомести на оштетената страна.

Поуки за сивојансивојшо на Македонија

Прво, искуствата на земјите со развиено пазарно стопанство потврдуваат дека природните монополи треба да бидат предмет на ефикасна државна регулатива. Тоа е неопходно за да се заузда нивната монополска моќ, да се заштитат граѓаните од прекумерното покачување на цените, да се осуети остварувањето на монополистички екстра профити и да се избегне економската нерационалност во нивното работење. Изборот на квалитетни менаџерски екипи во овие сектори, способни да се носат со проблемите врзани за нивната реорганизација и реструктурирање, а со крајна цел да се подобри асортиманот и квалитетот на услугите по разумни и прифатливи цени е одговорност на Владата, односно надлежните министерства. Засега отсуствува ефикасна државна регулатива во некои од овие сектори. Типичен пример се ПТТ услугите. Ова јавно претпријатие со години наплатува големи суми за обичен телефонски приклучок, времето на чекање за добивање на телефонски број е вонредно долго и по извршената уплата, квалитетот на телефонските услуги во земјата недозволено лош, мрежата на јавни телефонски говорници сосема неразвиена и запуштена итн. Слична е состојбата и со комуналните претпријатија, парното греење и други објекти каде што често е присутен екстремниот случај на зголемување на цените на услугите со истовремено опаѓање на нивниот квалитет.

Второ, без демонополизација на пазарната структура и одржување на задоволителен степен на конкуренција ефектите и на самата приватизација би биле значајно дерогирани. Во оваа смисла потребата од донесување на комплексно антимонополско законодавство во Македонија е повеќе од евидентна (вакви законодавства во периодот 1990–1991 година се донесени во сите поранешни источноевропски социјалистички земји). Македонија на овој план го направи првиот чекор – со техничка помош на Европската банка за обнова и развој, експерти од Нов Зеланд го изработија првичниот текст на македонскиот антимонополски закон. Според наша оценка се работи за модерен закон кој во основа ја осигурува државната регулатива во најзначајните домени од оваа област – забранува формирање на картели, забранува други илегални постапки, го контролира фузионирањето на претпријатијата. Во меѓувреме треба да се разрешат неколку значајни прашања: *прво*, дефинирањето на состојбата на монопол (за мало стопанство утврдувањето на состојбата на монопол мора да се изведе врз повеќекритеријален принцип – учество на претпријатието на пазарот, постоење, односно непостоење на бариери за влез во дејноста, постоење на слобода, односно огра-

ничувања на увозот на конкретните производи и сл., за да не се доведеме во состојба секое второ претпријатие да падне под ударот на антимонополското законодавство); *виџоро*, утврдување на критериум за доминантна состојба на пазарот што е поврзано и со можните пристапи за контролирање на фузиите; и *шрејшо*, одмерување на висината на казните за непочитувањето на антимонополските прописи. Овие прашања можат релативно лесно да се разрешат. Неопходно е да се забрза постапката за дефинитивното обликување и донесување на законот.

Трејшо, искуствата на развиените земји, како што видовме, ја потврдуваат традиционално значајната државна регулатива и во некои стопански сектори кои се блиски до состојбата на слободна конкуренција или се на средина помеѓу состојбата на слободна конкуренција и природен монопол: земјоделството, авионскиот сообраќај, камионскиот превоз и др. Поаѓајќи од значењето на агроиндустрискиот комплекс за македонското стопанство и посебно за одржувањето на стабилноста на вкупните економски текови, задача на државата е да понуди комплексна и добро разработена откупна политика којашто ќе обезбеди стабилност на примарното производство, а преку него и повисок степен на користење на значајните агроиндустриски капацитети со кои располагаме. Отсуството на ефикасна државна регулатива во авионскиот превоз Македонија скапо ја плати. Колку што ни е нас познато, ние сме најверојатно единствената екс-социјалистичка земја со ваква организација, односно дезорганизација на авионскиот превоз. Во услови кога заради констелацијата на дејството на неекономски фактори (војната, блокадата на соседна СР Југославија) скопскиот аеродром стана вонредно атрактивен, логично беше во земјата да се воспостави единствена јавна авиокомпанија (преку методот на конкуренција за монопол, на пример), со ригорозна регулација на неопходните стандарди, особено сигурносните, за оваа специфична и крајно одговорна стопанска дејност. Тоа беше добра шанса со искористувањето на поволната пазарна конјуктура да се обезбедат неопходните средства за реконструкција, опремување и модернизација на аеродромите, за обука на неопходниот кадар и за градење на добриот имиџ на национална авиокомпанија. Реализацијата на споменативе неопходни претпоставки сега ќе бара далеку поголеми општествени трошоци. Државната регулатива во оваа сфера е во фаза на заокружување. Мислиме дека посебно е значајно да се изострат правилата на игра врзани за влез на претпријатијата во оваа дејност и да се воспостават вонредно ригорозни сигурносни стандарди.

Четвртишо, состојбата во доменот на екстерналите, посебно на оние врзани со загадувањето на опкружувањето, е крајно неповолна. Постојната државна регулатива во оваа сфера се покажа крајно неефикасна. Прописаните стандарди никој не ги почитува, а одговорноста за настанатите штети изостанува и тогаш кога сторителите можат лесно да се идентификуваат. Со процесот на приватизацијата уште повеќе ќе се потенцираат проблемите

што произлегуваат од разликата помеѓу приватниот и општествениот трошок. Точно е тоа дека во услови на економска криза, кога претпријатијата тешко врзуваат крај со крај, инсистирањето на придржување на пропишаните стандарди ќе значи ново зголемување на нивните производни трошоци. Меѓутоа, точно е и тоа дека штетите од деструкцијата на опкружувањето, општеството кога тогаш ќе мора да ги плати. Ние сме мала земја и мораме да имаме крајно рационален однос кон ограничените ресурси. Методите на стимулирање на претпријатијата да го смалат степенот на деструкција на природната и животната средина и можните пристапи за надоместување на штетите, со нивните предности и недостатоци, во основа се добро познати – и од економската литература и од практиката на развиените земји. Потребно е само да се преземат оние што најповеќе одговараат на нашите прилики и да се обезбеди нивно почитување.

Дерегулација на сѐиоанскиот живот

Традиционалното и во основа нормативно економско гледиште за регулацијата како мерка насочена кон коригирање на пазарните несовршености и зауздување на економската моќ на големите претпријатија, во поново време е ставено под сериозно сомневање. Економистите на познатата Чикашка економска школа, во прв ред нобеловците Stigler и Buchanan, излегоа со тврдењето дека државната регулација повеќе им штети отколку што им помага на стопанствата, бидејќи фактички ја зацврстува монополската положба на регулираните сектори, наместо да ја заузда. Тие практично ја застапуваат т.н. *теорија за регулација со помош на инџересниите групи*. Суштината на оваа теорија е следна: државата со регулацијата на стопанските сектори го спречува влезот на нови претпријатија во дејноста, ја смалува конкуренцијата и им овозможува на постојните претпријатија да остваруваат големи монополистички профити. Затоа така регулираните стопански сектори и претпријатија се заинтересирани регулацијата да опстои и продолжи понатаму. Во знак на благодарност за регулацијата, која фактички ја зацврстува монополската положба и моќ на претпријатијата, овие на политичарите кои ја протежираат им враќаат со финансирање на нивната предизборна кампања. Ваквата ситуација, меѓутоа, им штети на потрошувачите кои на монополите креирани со регулацијата мораат да им плаќаат високи цени за лош квалитет на услуги. Така се наметна потребата од *дерегулација на сѐиоанскиот живот*. Суштината на *дерегулацијата* е укинување на ексклузивниот право едно претпријатије да ја обавува конкретната сѐиоанска дејност, односно укинување на бариерите за влез во дејноста, укинување на контролата на цените, односно воведување на флексибилни цени, како и укинување на другите нормативи воведени со државната регулација, со цел да се зголеми конкуренцијата во секторот, да се зголеми асортиманот и квалитетот на производите и услугите и да се смалат нивните цени. Дерегулацијата, или како што уште се на-

рекува ререгулација, треба да ја поттикне трансформацијата на монополистичките пазарни структури кон конкурентни пазарни структури и да ја овозможи автономијата на претпријатијата во доменот на управувањето (Dumez, Jeunemaitre, 1994). Користа од дерегулацијата би била повеќекратна: *прво*, потрошувачите би добиле поквалитетни услуги по пониски цени; *втора*, претпријатијата под дејството на заемната конкуренција ќе мораат да се реструктурираат и да ги елиминираат нерационалностите во работењето, *треќо*, државата ќе се ослободи од големите субвенции што често мора да им ги плаќа на монополските претпријатија.

Со реафирмацијата на пазарната парадигма во периодот по 1978 година дерегулацијата почна и практично да се спроведува најпрвин во САД и Велика Британија, а подоцна и во другите земји со развиена пазарна економија, како и во многу земји во развој. Во САД со дерегулацијата најпрвин беше опфатен авионскиот сообраќај. Се укинаа бариерите за влез во дејноста и се воведоа флексибилни цени. Конкуренцијата силно се зголеми. Цените на превозниците значително се смалија, а квалитетот на услугите видно порасна. Неколку големи авионски компании пропаднаа, банкротираа, а се оддржаа само најквалитетните и најиновативните. Слични ефекти се постигнаа и во американската нафтена индустрија којашто, исто така, меѓу првите, беше опфатена од процесот на дерегулација. Во Велика Британија автобускиот сообраќај долго беше регулиран од страна на државата. Имено, Владата воведо затворени лиценци со цел да го спречи влезот на голем број претпријатија во дејноста, односно со цел да го спречи дуплирањето на капацитетите, како и контролирани цени на превозот заради заштита на потрошувачите. Но тоа предизвика смалена конкуренција, лош квалитет на услугите и значајни субвенции што државата, во услови на контролирани цени на услугите, мораше да им ги плаќа на претпријатијата. Со дерегулацијата се воведоа отворени лиценци, се напушти контролата на цените, се зголеми конкуренцијата и се подобри квалитетот на услугите.

Дерегулацијата исто така ја ослободи Владата од плаќањата врзани за општите субвенции за автобускиот превоз. Државната The National Bus Company, којашто имаше монопол на долгите линии се приватизира и почна да се конкурира со приватните превозници кои во меѓувреме влегоа во дејноста. Во Велика Британија се изврши и дерегулација на поштенско-телефонските услуги како мерка пред приватизацијата. Имено, до 1979 година во овој сектор постоеше легален државен монопол. Обавувањето на сите услуги државата го имаше препуштено на јавната компанија General Post Office (GPO). Во почетокот на осумдесеттите години државата го формира British Telecom (BT), со истовремена дерегулација на пазарот, односно со издавање на телекомуникациони лиценци и на други претпријатија. Така, на пазарот се појави и влезе во конкуренција со British Telecom исто така познатиот Mercury Communications. Дури потоа се изврши приватизацијата на British Telecom.

Дерегулацијата постигна добри резултати и во голем број земји во развој. Укинувањето на барьерите за влез на нови автобуски превозници во дејноста и елиминирањето на контролата на цените, ги принуди јавните автобуски превозници во големите *индиски* градови да се реорганизираат, да го подобрат квалитетот на услугите и да ги смалат трошоците на работењето. Исто така, државата ги намали расходите врзани за субвенционирање на дејноста на јавните, државните автобуски претпријатија. Деререгулацијата опфати и многу други сектори во земјите во развој. Транспортниот сектор беше дерегулиран во Јамајка, Мароко и Шри Ланка, телекомуникационите услуги во Аргентина и Гана, земјоделскиот маркетинг во Хондурас и Малви, фармацевтската индустрија во Мавританија итн. При тоа формите и содржините на приватизацијата се различни – од *йодобрување на бизнис ојкружувањето* (укинување на рестрикциите на влез во дејноста, редуција на трговските рестрикции, реформирање на даночната политика, либерализација на каматните стапки и сл.), преку прецпуштање на техничките услуги што порано ги обавуваа јавните служби и институции на приватни фирми, понатаму реализација на јавните набавки од приватни фирми, па сè до иновативните методи на градење на новите инфраструктурни објекти преку т.н. BOT (build, own and transfer) систем. Имено, државата им ја препушта комплетната изградба на новите инфраструктурни објекти на приватни спонзори и фирми кои формираат приватна проект-компанија. Приватните спонзори вклучуваат познати меѓународни конструкторски и инженерски фирми, производители на опрема и сл., а финансиските средства ги обезбедуваат преку комерцијални кредити од домашни и странски извори, преку билатерални државни кредити, преку меѓународни финансиски институции и сл. Приватните фирми добиваат концесија за користење на објектите, а потоа сопственоста ја пренесуваат на државата (World Bank, 1990).

Поуки за стйойансйвојто на Македонија

Прво, дерегулацијата и приватизацијата како една од конзистентните мерки на економската политика инспирирани од неолибералната економска школа и практично спроведувани во земјите со развиено пазарно стопанство во периодот по 1978 година, имаа основна цел и задача да ги демонополизираат пазарните структури, да ја зголемат конкуренцијата, да ги смалат трошоците на производството и да ја подигнат ефикасноста на вклученото стопанисување.

Вйоро, дерегулацијата честопати се практикува и како мерка пред приватизацијата. Едно од основните правила афирмирано при спроведувањето на програмите за приватизација во многу земји гласи: *најйрвин де-монойолизирај, а йошоа йриваййизирај*. Ваквата логика на работите има за цел осуетување на опасноста од пренесување на државниот монопол во приватни раце.

Трејшо, практиката на земјите со развиено пазарно стопанство, но и на многу земји во развој, недвосмислено потврдува дека со *дерегулацијата во основа не се дерогира регулативната функција на државата во сивојанскиот живот*. Имено, државата врши еден вид на регулација на стопанскиот живот и тогаш кога ги спроведува мерките што во овој труд ги означивме како типично дерегулативни: укинување на бариерите за влез во дејноста, елиминирање на контролата на цените, односно воведување на флексибилни цени, укинување на трговските рестрикции, промени на даночните системи во смисла на потенцирање на нивната неутралност, либерализација на каматните стапки, унапредување на финансиските институции, зголемување на конкуренцијата помеѓу финансиските посредници (интермедијари) на пазарот на капитал итн. Практично, *дерегулацијата е проследена со еден нов тип на регулација, односно ререгулација, типичен за бизнис оокружувањето што се креираше со реафирмацијата на пазарната парадигма и насочен кон зголемување на економските импулси на претпријатијата за рационално однесување и сивојанисување*. Значи, државата и тогаш кога врши дерегулација на одделните пазари не ја напушта до крај регулативната функција. На пример, државата ги укинува бариерите за влез во авионскиот, автобускиот или камионскиот сообраќај, ја напушта практиката на контрола на цените и сл., но ја задржува регулативата врзана за стандардите што претпријатијата мораат да ги исполнат за вршење на дејноста – посебно на стандардите што се однесуваат на сигурноста, стандардите врзани за квалитетот на производите и услугите итн.

Четврто, во најново време се присутни нагласени тенденции на дерегулација и приватизација на инфраструктурните објекти не само во високоразвиените земји, туку и во многу земји во развој – посебно во латинско-американските. Дури и кога се во прашање природните монополи се потврдува дека *државата постојано се вовлекува од сојсвојеноста во овие сектори (ги приватизира), но не и од нивната регулација*. Таа и понатаму ги пропишува стандардите на нивното работење, ја ограничува нивната монополска моќ (антимонополската политика се однесува, по правило, не само на приватниот туку и на јавниот сектор), ги контролира трошоците на работењето, ги објавува финансиските резултати од работењето, застрашува со воведување на контрола на цените итн. Приватизацијата на инфраструктурните објекти во Македонија, во почетната фаза од транзицијата, е тешко изводлива од причини кои се споменати во овој труд. Тоа меѓутоа не значи дека приватизација не може да се наметне како алтернатива за некои од овие претпријатија во иднина. Практиката на бројни земји во развој потврдува дека многу инфраструктурни објекти одат во целосна или делумна приватизација. Типичен пример се ПТТ услугите. Се смета дека последниве се релативно лесни за приватизација, меѓу другото, заради заинтересираноста на странскиот капитал за нив.

*

1. Дефинирање на јавниот сектор

Актуелните проблеми со кои се среќаваат земјите во транзиција најакутно се изразуваат во доменот на јавниот сектор. Со оглед на високиот степен на инвестиции во инфраструктурата од претходниот економски и општествен систем, наследивме широк дијапазон на јавни претпријатија во стопанството, особено во областа на стратегиските сектори – енергетиката, железничкиот сообраќај, јавниот превоз на патници, телекомуникациите, поштенскиот сообраќај, комуналните дејности, итн. Тука, секако влегуваат и дејностите од областа на образованието, науката, културата, здравството, (нестопанските јавни служби) кои, како и претходните, беа одземени од првичниот процес на приватизација кој ги опфати останатите сектори од економијата. Основен мотив за одделно третирање на овие области и претпријатија е нивното оперирање во дејности кои се *незаменлив услов за животој и работата на граѓаниите* и се од *јавен интерес*.

Кога има место за јавна интервенција, таа може да биде извршена под *три* форми:

– *управување од страна на јавна институција (јавни претпријатија, јавна компанија...);*

– *контролирана концесија на претпријатија од приватниот сектор;*

– *регулација (законски прописи или субвенции).*

Јавните претпријатија својата посебност ја градат поаѓајќи од одреденоста да оперираат на линијата на разделба помеѓу државата и пазарот. Тие тука се принудени да се повинуваат на две спротивставени логички. Логиката на пазарот која еднострано тежи кон исполнување на економската ефикасност и другата, за која е задолжена државата односно максимизација на општествената благосостојба и *јавниот интерес*.

Тоа е суштина на современите пазарни стопанства каде што доминира феноменот на *мешовитата економија*, каде во основа преку механизмот на пазарот се врши алоцирање на ресурсите, а државата на различни начини ги помирува можните конфронтации меѓу *пазарот и јавниот интерес*.

Во инфраструктурните области во Републиката во најголем дел е присутна *јавната сојственост и природниот монопол*. Инфраструктурните пазари имаат техничко економски специфичности кои се огледаат во:

– *природниот монопол на мрежата;*

– *супериорноста и континуитетот на побарувачката во однос на понудата.*

Други универзални карактеристики на секторот на јавните услуги се:

- забрана да се селектираат клиентите;
- неможност да се олимизираат капацитетите;
- безбедност во снабдувањето;
- снабдување по разумни цени (што налага дека не може да се поставуваат цени од позиција на монопол;
- снабдување кое ќе ја почитува и природната околина.

Надоместувајќи го присуството на приватниот сектор, со поставените цени не се покриваат трошоците во работењето на јавните претпријатија, заради субвенционирањето кое има причини во социјалната или регионалната политика. Основната разлика со која се хендикепирани јавните во однос на приватните претпријатија е што тие се определени да оперираат во определена област врз основа на однапред определени фиксни цели, без можност за флексибилна промена на програмите и замена на постоечките со некој друг вид на услуги. Таа можност им се укажува на приватните претпријатија, нормално, со преземање на ризикот за деловните одлуки. Најчесто јавните претпријатија се територијално врзани и ограничени. Сите монополи во мрежата се под оваа рестрикција, па затоа би било пожелно при процесот на сопственичка трансформација да се почитува целовитоста на инфраструктурните мрежи, со цел да се задржи системската ефикасност.

По усвојувањето на Законот за јавни претпријатија – јули 1996 година, кој го уредува начинот на остварување на јавниот интерес и ја утврдува можноста од правна егзистенција на сите видови на сопственост, сепак треба да следат и другите законски проекти – Закон за јавни служби, Закон за комунални дејности итн., со кои правно би се регулирал и заокружил овој процес. Врз основа на оваа законска инфраструктура ќе може да отпочне трансформацијата и во овој мошне значаен сектор од економската сфера.

Неговото димензионирање и профилирање ќе биде детерминирано од наследената сопственичка и организациона структура во Републиката, и од ограничувачките можности на домашната акумулација за развивање на потенцијална конкуренција во инфраструктурните гранки во кои оперираат монополските јавни претпријатија. Во тој простор, меѓу потребата и можноста од заштита на јавниот интерес и нужноста од конкуренција во области и гранки каде е можна, ќе се ситуира и јавниот сектор во Република Македонија.

2. Глобални трендови

Во последниве скоро две децении значајно напреднаа либералните идеи, инспирирајќи конкретно влијание (приватизација) при конструкцијата

на јавниот сектор најпрво во англосаксонските земји, потоа во континентална Европа и пошироко во светот.

Она што е специфичност на европската економија кога се гледа континентот како целина е неговата парцијализираност на национални економии. Тоа значи дека националните граници се и економски граници, што од аспект на силната идеја која активно се промовира од бриселската администрација за подигање на бариерите за влез, со што би се овозможило конкуренција и во инфраструктурните гранки, најсилно ќе ги погоди всушност националните монополи кои се конституирани во секоја земја во инфраструктурните области. Рушењето на митот за традиционалната улога на јавните услуги (*Les services publics, public utilities*) го зголемува притисокот на конкуренцијата.

Оттука, можно е да се извлечат две опции. Со реализација на чистата либерална шема доста кохерентна, каде доменот на јавните претпријатија „специфичните однесувања“ ќе бидат логично европеизирани и маргинализирани, следи редукција на националните монополи и нивна стриктна редефиниција. Тоа би значело и дестабилизирање на системот на националните монополи и внатрешната солидарност.

Поинаква визија е можна со реализацијата на идејата Европа без граници, со што се подготвува појавување на еден вистински европски идентитет. Тука би се земало во предвид и „непазарната солидарност“, општествена и индустриска, рекомпонирани во функција на нови барања и потреби. Тоа би била етапа кон финалната цел за единствен европски пазар на порационална основа и подобро интегриран.

Затоа, во Република Македонија на почетокот од процесот на трансформација во јавниот сектор треба да се има предвид дека:

- пазарот на јавните услуги доживува мондијализација или во најмала мера за нас значајна е европеизација;
- усвојување на нова технологија која овозможува конкуренција и во областта на природниот монопол;
- јавниот сектор е изложен на една реална дерегулација;
- иотрошувачиите во овој сектор на услуги еволуирале во нивното однесување.

Во тој контекст со трендот на отворање на пазарите на европско ниво, на *среден и долг рок*, состојбата на Република Македонија со монополите во јавниот сектор ќе биде крајно акцентирани, со оглед на големината и конкурентноста на странските претпријатија од овие области. Останува на економската политика да ги акцентира овие промени кои се во тек и кои ќе имаат консеквенци за димензионирањето и профилирањето на јавниот сектор во Република Македонија. При тоа треба да се почитува определбата за европско интегрирање и во таа насока националната политика да биде задолжително програмирана во правец на една конвергенција со правилата во Европската унија.

Специфичниот карактер на јавниот сектор во земјите во транзиција сè понагласено доаѓа на дневен ред. По стивнувањето на приватизационите процеси на останатиот дел од економијата, сите транзициони економии се исправени пред дефинирањето на стратегија, редефиниција и реорганизација на јавниот сектор, кој со своето инфраструктурно значење заслужува огромно внимание, затоа што начинот и квалитетот на трансформирање на јавниот сектор има фундаментално значење за вкупните економски процеси во државата. Како во минатото, кога беше поставена постоечката инфраструктурна мрежа на услуги, уште повеќе денес во информационата ера, новата технологија, зголемените и забрзаните потреби од комуникација, предизвикот за реформа пред кој е поставен овој сектор е уште поголем и поактуелен

3. Контрола и управување во јавниот сектор

Областите кои се покриени со контрола или управување од јавните власти се практично исти во сите земји. Разликите се во начинот на јавната регулација и методот на управување. Така, некои земји дале предност на регулацијата на државно ниво, а други тоа го отстапиле на локалните власти. Некои земји ставаат акцент на директното управување од државните органи, други го преферираат доверувањето концесии на приватни претпријатија. Иако и европските и северноамериканските земји, својот силен развој го доживеале во услови на либерализмот, сепак уште во 1877 година, Врховниот суд на САД, им дал можност на одделните држави да наложат јавно регулирање на секое претпријатие во приватна сопственост – носител на јавен интерес. За разлика од САД, каде регулацијата во јавниот сектор е во служба на конкуренцијата, во Европа преовладува ставот дека државата треба да го гарантира снабдувањето и пристапот до одредени добра чие поседување се смета за дел од правата на човекот.

Отворањето можности за сопственичко трансформирање, и логиката на *инвестирање* во јавниот сектор бараат неопходна законска и регулаторска поддршка како рамка за промовирање на проекти за домашните и странски инвеститори (Public-private partnerships). Во Законот за јавни претпријатија, врз основа на *дозволати* за вршење на одделни дејности од јавен интерес од страна на правни и физички лица, можно е динамично пенетрирање на приватниот капитал во области кои класично се покриени од јавни претпријатија. Тоа би претставувало ефикасен начин на замена, гломазните и нефлексибилни јавни претпријатија со приватни. Овој процес секако би бил следен од една адекватна cost-benefit analysis. Заради важноста на овој процес се налага основање на институција (агенција, институт, комисија) која би ја развивала таа линија на соработка. Со тоа би се обезбедила координација меѓу интересите на државата и потребата од транспарентност на проектите атрактивни за приватните инвеститори.

Но, дури и во случај на тотална приватизација на постоечките јавни претпријатија, јавните власти не ќе можат да ја напуштат комплетно контролата. Некои претпријатија ќе останат да го конституираат „тврдото јадро“, во некои би можело да се резервира една специфична акција (golden share), со кои би се предупредила некоја несакана суштинска промена во сопственоста или конзервирање на пристапот на информирање во претпријатието. Таму каде што ќе има малцинско отворање за приватниот капитал тоа може да претставува испит за конституирање на една попродабочена соработка на приватниот со јавниот сектор.

Еден добар дел од јавните претпријатија ќе продолжат да работат во конкурентни услови под истите финансиски и сметководствени стандарди што важат за останатите трговски друштва. Карактеристична црта за нив ќе претставува *двојната природа*. Од една страна тие би останале подведени под истите закони на приватното право, од друга страна остварувањето на јавниот интерес ќе бара јавните претпријатија да се потчинуваат на *државната контрола*. Една од формите може да биде промоцијата на парламентарна контрола, во исклучителни случаи и јавна расправа.

Тешкотиите за контрола над овие сектори ќе биде поизразена, заради присуството на монополот, односно на ретки ресурси (вода, струја, гас...) и можни се злоупотреби со заобиколување на пазарното формирање на цените на услугите, со надфакурирање *leveraging* или на *price squeeze*.

Во однос на профитот што ќе се оствари од работењето на јавните претпријатија, иако со него може да располага основачот (Републиката, општините, градот Скопје), треба да се следи интенцијата за поддржување на финансиската самостојност на јавните претпријатија и да се развива нивното пазарно натпреварување.

Кај јавните претпријатија е битно да се направи разграничување меѓу заедничкото управување и менаџментот на претпријатието. Менаџментот треба да биде професионална функција отстапен на професионални и експертски лица. Со оглед на тоа што јавниот сектор ќе остане влијателен дел од македонската економија, истакната е потребата од посебно *образовани на кадри* кои ќе бидат управувачи во јавниот сектор во Републиката. Право на сопственикот е да го надгледува и да соработува со менаџерите во донесувањето на стратешки одлуки. Улогата на парламентот во управувањето во јавниот сектор е второстепена, со оглед на гломазноста и нефлексибилниот механизам на одлучување во однос на Владата и е врзан за донесување на закони од областа на јавните претпријатија.

Согласно управувачките традиции во досегашната економска практика, пожелно и блиско би било развивање на работничкото партиципација и (акционерство) во управувањето со јавните претпријатија. Тоа го дефинира и Законот за јавни претпријатија кој пропишува дека *бројот на претставници на вработените во јавните претпријатија во уравниот одбор изнесува една третина од вкупниот број на членови*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Joseph E. Stiglitz, *Economic of the public sector*, Second Edition, Norton & Company, London, 1986.
2. Dumez, Jeunemaitre, *La regulation des monopoles au royme – uni est-elle un modele de referensce*, Problemes economiques, No. 2398, 1994.
3. *Developing the private sector*, The World Bank, Washington, D. C., 1991.
4. *Infrastructure privatization*, The World Bank, Washington, D. C., August 1990.
5. Barry Harrison, Charles Smith and Brinley Davies, *Introductory economics*, Macmillan, London, 1992.
6. Paul A. Samuelson & William D. Nordhaus, *Ekonomija* (prevod), 14 izdanje, MATE – Zagreb, 1992.
7. D. Begg, S. Fisher, R. Dornbusch, *Macroeconomie*, Paris, 1989.
8. D. Helm, C. Mayer, K. Mayhew, *Est – il temps de corriger les erreurs de politique economique commise dans les anes quatre – vingt?*, Banque de France, Decembre 1991.
9. *X симпозиум на квалитативниите фактори на сѐйоданисувањето*, Зборник на трудови, Струга, 1993.

Taki FITI
Ljubomir KEKENOVSKI

THE STATE AND PUBLIC SECTOR IN TRANSITION

(S u m m a r y)

This paper elaborates the theoretical foundations of the role of the state and public sector in countries in transition. Considering the fact that Keynesianism and neo-Keynesianism were formed in the countries with developed market economies, state interventionism and public sector of broad scope, the last two decades have witnessed a worldwide re-affirmation of the market, privatization, deregulation and reduction of state engagements in the economy. But the necessity of state intervention remains in the domain of the so called market unsuccess.

This paper deals more precisely with the regulation of monopolies, monopolistic power and the state regulatives in the domain of externalities. The other issue treated in this paper is connected with the global trends in the public sector and the achieved experiences which can be used in the process of definition and profiling of the public sector in the Republic of Macedonia.

Special emphasis is laid on the necessity to develop control mechanisms in the public sector and to profile the managerial personnel.

Спартак КЕРЕМИДЧИЕВ

БЪЛГАРСКИЯТ МОДЕЛ НА МАСОВА ПРИВАТИЗАЦИЯ

1. Предистория на масовата приватизация.

Идеята за използване на схеми на масова приватизация в България премина дълъг и сложен път. Първоначалният замисъл на приватизационните процеси не предвиждаше прилагане на схема на масова приватизация, а се разчиташе на сравнително бързо темпо на конвенционалните методи на продажба. В три групи могат да се групират причините за избягване от схемите на масова приватизация в България.

На първо място, масовата приватизация в периода 1990–1993 г. не намери убедителна политическа поддръжка. С малки изключения почти всички водещи политически сили я отхвърляха като средство за реализиране на структурните преобразования в нашата икономика. Дори тези кръгове икономисти и политици, които ратуваха за нея не предлагаха ясен механизъм за осъществяването ѝ, а се задоволяваха с общи формулировки за необходимостта от прилагане на чешкия опит и предлагаха включване на принципни постановки за масовата приватизация сред арсенала от приватизационни методи в законодателната уредба.

Втората група причини за отбягване на масовата приватизация беше силната съпротива от страна на формиращия се частен сектор, а така също и от гържавните мениджъри и министерски администратори въобще срещу структурната реформа и в частност срещу приватизацията. В чист вид сложната структура на интересите на хората, които притежаваха икономическата власт имаше следния вид. Държавните мениджъри след началото на реформите за обособяване на предприятията от икономическия и политическия

център, датиращи от края на 80-те и началото на 90-те години, пригубиха изключителна независимост и самостоятелност. Те имаха права да сключват договори с когото си искат, на каквито цени си искат и за какъвто срок си искат. Отрасловите министерства и комитети, които изпълняваха ролята на носител на правата на гържавна собственост не оказваха натиск върху мениджърите на гържавните предприятия, освен при тяхното назначаване и уволняване. Приватизацията би сменила модела на управление и надзор върху дейността на мениджърите на гържавните предприятия, така че вместо да разполагат със свободата, предоставена им от гържавния „спящ партньор“ (“sleeping partner”), те щяха да минат под контрола на частния собственик, от което те нямаха интерес. Министерските чиновници, които реализираха многократно по-големи от заплатите си доходи от назначенията си в съветите на директорите и надзорните съвети на гържавните компании, определено нямаха интерес от осъществяване на каквато и да е форма на приватизация. Тя би ги изхвърлила от управителните органи на гържавните предприятия и би ги лишила от значителните им доходи. Една част от министерските чиновници мечтаеха да изкупят предприятията, които управляват, но страхът от външна конкуренция и трудностите при кредитиране на подобни сделки надделяваха над тази тенденция през първите години на реформата.

Формиращата се по-силна и влиятелна част от частния сектор, съставена от бивши гържавни мениджъри и близки до старата номенклатура също нямаха интерес от приватизацията, защото предпочитаха да „приватизира печалбата“ на гържавните предприятия, вместо да инвестират крупни средства за закупуването им, с каквито не разполагаха. През първите години на реформата противопоставянето от страна на частния сектор на приватизацията бе изразено чрез философията, че е по-изгодно частният сектор да прави инвестиции „на зелено“ (“green field investment”), отколкото да изкупува остарелите технологично и на висока цена гържавни предприятия. Така структурната реформа и нейната сърцевина приватизацията бяха блокирани и едва след намесата на външни за страната сили през май 1992 г. бе приет закона за преобразуване и приватизация на гържавните и общински предприятия, който изключваше прилагането на схеми на масова приватизация.

Третата група причини за неизползване на масовата приватизация имаха по-рационални корени. След обявения в началото на 1990 г. мораториум върху плащанията по външния дълг пред страната предстоеше да поеме тежкото бреме на плащания на външните

загължения, които преди сделката с Лондонския клуб възлизаха на около 11,3 млрд. долара. На постъпленията от приватизацията се разчиташе за погасяване на значителна част от външния дълг. Затова се смяташе, че страната не може да си позволи да прави безплатни подаръци на гражданите си. Надценяваше се и потенциалът на българските предприятия и интереса от страна на чуждестранните инвеститори за мащабно изкупуване на държавния сектор. Дори се смяташе, че България може да стане предимство на западните инвеститори към огромния руски и сателитните му пазари. Тези предположения не се сбъднаха, въпреки че до края на 1994 г. динамиката на приватизацията в България се определяше от темпото на навлизане на чуждестранни инвестиции, което бе на много ниско равнище.

Приетият закон за приватизация имаше рамков характер и се нуждаеше от над 10 подзаконови нормативни акта като постановление за създаване на Агенция за приватизация, наредба за оценка и правен анализ на обектите за приватизация, наредба за търговете, конкурсите, наредба за придобиване на преференциални акции и дялове от персонала на предприятията и др. Тези документи бяха разработени и приети в края на 1992 г. и началото на 1993 г. Тогава се очакваше да започне легалното осъществяване на приватизацията в България, но това не се случи. Приватизацията този път бе блокирана от започналата през 1992 г. реституция и през 1993 г. бяха сключени две по-големи сделки за 22 млн. долара с чуждестранни инвеститори. През следващата 1994 г. приватизацията „се отпуши“ и бяха продадени държавни предприятия за около 11 млрд. лв., като 72% от приходите от приватизацията идваха от покупки на чуждестранни инвеститори.

Въпреки това добро темпо още през 1993 г. стана ясно, че чрез конвенционалната приватизация е невъзможно държавата бързо да се освободи от производствения си капитал в размер на около 480–500 млрд. лв. По тази причина и подпомогнато от политическите сили, които търсеха идеи за промяна на икономическата политика, през средата на 1993 г. започнаха да се разработват идейни проекти за прилагане на масова приватизация в България. Тогава се появиха две концепции за осъществяване на масова приватизация в страната. Първият проект бе предложен от икономисти, начело с тогавашния вицепремиер по икономическите въпроси Валентин Карабашев. Този проект беше сходен с модела на масова приватизация, който се дискутираше в Полша. Предлагаше се да се създадат 11 приватизационни фонда, сред които да бъде разпределен капиталът на около 300 дър-

жавни предприятия. Раздадените с минимална такса за участие бонове на гражданите щяха да се заменят срещу акции от тези фондове и така чрез приватизация на фондовете щяха да се приватизират и самите предприятия. Втората концепция бе предложена от тогавашния председател на Министерския съвет – проф. Любен Беров. Тя изхождаше от модела на масова приватизация, прилаган в Чехословакия. Идеята на проекта бе да срещу бонове гражданите да могат да придобият акции от около 200 държавни предприятия. Концепцията предвиждаше създаване на частни сдружения под формата на кооперации и граждански дружества, които щяха да изпълняват функциите на инвестиционен посредник и след етапа на замяна на боновете срещу акции, те трябваше да се саморазпуснат.

След бурни дебати между привържениците на двете концепции за масова приватизация в крайна сметка се стигна до компромис, който обедини хетерогенно двата варианта. Идеята, която се лансира бе да се изберат около 500 предприятия за масова приватизация и от тях 300 да се разпределят между 8–10 държавни фонда, чийто акции да се разменят срещу бонове, а останалите 200 предприятия да се предложат за пряка приватизация срещу бонове, раздадени на гражданите на страната. Приемаше се създаването на частни фондове с неособено ясни функции, които щяха да подпомагат участието на гражданите в приватизацията.

Смесването на два „чисти“ подхода почти никога не води до успешен резултат не само от системни позиции. Предлаганият тогава вариант съдържаеше множество недомислия и нествършенства на концептуално равнище, които технологически не можеха да бъдат разрешени. В крайна сметка с отстраняване на основния поддръжник за приватизация чрез държавни фондове В. Карабашев, отпадна и този вариант на масова приватизация. През юни 1994 г. бяха приети поредните поправки и допълнения към закона за приватизация, с които се въвеждаха за пръв път в българското законодателство основните принципи за прилагане на масовата приватизация. След допълнителни промени в принципите и изкрystalизиране на технологията за масова приватизация през пролетта на 1996 г. в основни линии беше изградена нормативната база на този процес. Тя се състои от закон за приватизацията и закон за приватизационните фондове, закон за ценните книжа, фондовите борси и инвестиционните дружества. На подзаконово равнище тя се състои от множество актове, които претърпяват множество промени. Най-важните от тях са програмата за масова приватизация, списък на предприятията за

масова приватизация, наредбата за разпореждане с инвестиционни бонове, за регулиране дейността на приватизационните фондове и други.

2. Основни характеристики на масовата приватизация в България.

Българският аналог на масова приватизация по съществените си характеристики е най-близък до модела, прилаган в Чехия. Всеки български гражданин наг 18 г. имаше възможност срещу минимално заплащане да придобие бонова книжка, която съдържа 25000 инвестиционни бона. От тази възможност се възползваха наг 3 млн. българи (около половината от правоимащите граждани), с което те формираха търсене в размер на 75 млрд. инвестиционни бона. Към новосъздадените приватизационни фондове бяха прехвърлени 59 млрд. инв. бона, или 79% от общия брой бонове. С непрехвърлените към фондовете бонове гражданите ще могат да участват директно на тържните сесии или чрез свои пълномощник.

От страна на предлагането в масовата приватизация бяха подбрани първоначално 1063 предприятия с основен капитал в размер на 201 млрд. лв., от които се предвиждаше да преминат в частна собственост 80 млрд. лв. (40%). След промени в списъка на предприятията за приватизация бяха определени 1051 предприятия с основен капитал от 217 млрд. лв., от които 93 млрд. лв., или 43% ще се приватизира срещу бонове. До 10% от този капитал ще се разпредели безплатно между заетите в предприятията в зависимост от тяхната брутна заплата през последните две години. Така остават 84.6 млрд. лв. капитал за размяна срещу инвестиционни бонове, а съотношението между търсене и предлагане е 0.88.

Предвидено е провеждане на три тържни сесии, на които ще става наддаване за акциите на предлаганите предприятия. Механизмът на наддаване съдържа определена от тържната комисия минимална цена за акция от всяко предприятие, попълване на заявка за участие от индивидуалните участници и фондовете и класиране на заявките от най-високата към най-ниската предлагана цена за акция. Освен минимална цена е въведена и пределна цена на акция в размер на 25000 инв. бона. Ако след приключването на трите тържни сесии останат неразменени акции, се предвижда те да се прехвърлят към специално създаден за целта гържавен фонд. Продължителността на една тържна сесия е планирано в рамките на три месеца. Първата тържна сесия започна в началото на октомври 1996 г.

3. Предварителни очаквания от масовата приватизация.

Масовата приватизация започна да се осъществява в изключително трудна и драматична обстановка на макроикономическа нестабилност в страната, породена от липсата на системни реформи и от дълговото бреме. Тя оказва много силно влияние върху протичането на масовата приватизация и очакваните ефекти след нейното приключване. В ситуацията, в която се намира страната е валидно правилото: *по-добре каквато и да е, отколкото никаква приватизация*. От масовата приватизация се очаква да разчупи съществуващия модел на интереси, които я блокират и с това съществено да се ускори прехвърлянето на активи от държавата към частния сектор. Предполага се, че масовата приватизация ще катализира създаването на фондов пазар и ще стимулира капиталовите трансакции, защото на пазара ще излязат милиарди левове капитал, който ще се продава, купува и разменя. На трето място масовата приватизация ще въведе елементите на корпоративно управление в дружествата и ще динамизира тяхното поведение и приспособяване към пазарните условия.

3.1. Диспропорциите на програмата за масовата приватизация.

Наред с позитивните очаквания, начинът по който се осъществява масовата приватизация, създава съществени проблеми и диспропорции, които водят до ограничаване на положителния ефект от този процес. Кои са тези проблеми?

Макар да се афишира като първостепенен приоритет в икономическата политика на правителството, масовата приватизация се оказва в плен на корпоративни интереси или тя се поставя на заден план след конвенционалната приватизация. Доказателства за тези твърдения са постоянните промени в списъка на избраните за масова приватизация предприятия. От 1063 те бяха намалени на 1051, но бе увеличен относителния им дял за приватизация. Непосредствено в навечерието на първия търг 82 дружества бяха извадени от списъка за наддаване. Освен това непрекъснато се продават предприятия за масова приватизация за реални парични средства и се променя делът им за приватизация чрез бонове. Друг трик, който правителството се опита да приложи за 15 дружества за масова приватизация (засега неуспешно) е чрез увеличаване на капитала им преди тържните сесии да определи доминиращия им частен собственик. С непрекъснатите промени в правилата и сроковете за участие в масо-

вата приватизация се създава хаос, сред които дори специалистите, които следят отблизо този процес не могат лесно да се ориентира.

Масовата приватизация няма да бъде достатъчно мащабна, защото ще трансферира в частна собственост капитал в размер на 93 млрд. лв. (404 млн. долара при курс 230 лв. за долар). За сравнение в Чехия по време на първата приватизационна вълна трансферът на собственост чрез ваучери обхваща 247 млрд. крони (около 8.8 млрд. долара или 46% от приватизирания капитал) и 78% от заетите, които са засегнати от приватизацията, а по време на втората приватизационна вълна съответно 22 млрд. крони (около 785 млн. долара или 38% от приватизирания капитал) и 67% от заетите¹.

Масовата приватизация в България дори след приключването си ще запази доминиращата роля на държавата в предприятията. Предлаганият 93 млрд. лв. капитал за приватизация представлява 43% от основния капитал на предприятията за масовата приватизация, така че, преобладаваща част от капитала на предприятията за масова приватизация ще остане държавна собственост. Като се има предвид, че големите български предприятия ще бъдат приватизирани чрез масова приватизация до 25% и под 50% и те формират около половината от обема на предлагането, другата половина се образува от малки и средни по големина предприятия. Идеята на масовата приватизация в България е да се увеличи ефективността на предприятията чрез въвеждане на система на корпоративен контрол, който да се осъществява от акционерите им и от фондовата борса. Поне при половината от определения капитал за масова приватизация това много трудно ще може да се постигне, поради размера на избраните предприятия. Малките и средни предприятия в капиталистическата икономика обикновено имат концентрирана собственост и не са котирувани на борсата. Така че, вместо очакваното разпръскване на собствеността и създаване на система на корпоративно управление от американски тип ще се стигна до концентриране на собствеността след масовата приватизация и изграждане на концентрирано в ръцете на малко фондове корпоративно управление с неясно бъдеще.

Съществен проблем, който стои пред масовата приватизация са силните различия в предлаганите предприятия за приватизация.

---

¹ Ministry of Privatization of the Czech Republic, quoted by Mladek Jan, Voucher Privatization in Czechia and Slovakia, OECD Advisory Group on Privatization, Paris 2-4 March, 1994, p. 8.

Те съществено се отличават по доходност и по общо икономическо състояние. Средната им доходност на 100 лв. основен капитал е минус 0.84 лв. по балансови данни за 1995 г., при минус 1 лв. за предходната година. Другата диспропорция между търсенето и предлагането, която се забелязва от анализа на разпределението на предприятията за масова приватизация има регионален произход. Предлагането на капитал за масова приватизация в някои бившите окръзи като Кърджали, Ямбол, Благоевград, Смолян, Силистра и Кюстендил е на ниско равнище. Това ще затрудни гражданите при избора им на предприятия, ако те се правят инвестиции в районите, където живеят.

Анализираните диспропорции и проблеми на фактора предлагане в програмата за масова приватизация отразяват и произтичат от силно неравновестното състояние на българската икономика и трудната адаптация на предприятията към икономическата конюнктура. Но неизбежно ще бъде тяхното влияние върху осъществяването на масовата приватизация в страната и преди всичко върху пресичането на търсенето с предлагането и на обема на търсенето.

3.2. Скрытите стратегии на приватизационните фондове и последиците за корпоративното управление на предприятията.

Очевидно е, че след като събраха инвестиционни бонове за 59 млрд. лв. приватизационните фондове ще бъдат основни актьори в масовата приватизация и в корпоративното управление на предприятията, което ще се установи след приключването ѝ.

Подобно на Чехия, където десетте най-големи фонда успяха да концентрират над 40% от индустриалния капитал на страната, в България първите 17 фонда държат 42,678 млрд. инв. бона или 57% от всичките бонове и 71% от боновете, поверени на приватизационни фондове (вж. Таблица 1 и 2). Единадесет фонда не успяха да съберат изисквания по закон минимум от 49 млн. лв. инвестиционни бона и те няма да бъдат регистрирани. Така остават 81 фонда, сред които 41 с капитал между 100 и 500 млн. лв., който е равностоеен на капитала на едно средно предприятие в България.

От гледна точка на модела на корпоративно управление и рисковете на гребните инвеститори интерес представлява анализа на истинските стратегии на приватизационните фондове. Те обикновено остават скрити в проспектите, които се представят на широката публика.

Таблица 1

Най-големите приватизационни фондове в България

Място	Име	Набрани инвестиционни бона
1	Доверие	6 425 905
2	Петрол фонд	5 546 635
3	Българо-холандски	4 008 236
4	Албена инвест	2 923 629
5	България	2 634 985
6	Северкооп-Гъмза	2 567 507
7	АКБ Форес	2 248 712
8	Нефтохим инвест	2 232 334
9	Труд и капитал	2 212 205
10	Мултигрупелит	2 203 609

Таблица 2

Разпределение на приватизационните фондове по големина

Набрани инвестиционни бона	Брой приватизационни фонда
над 1 млрд.	17
от 500 млн. до 1 млрд.	9
от 100 до 500 млн.	41
от 50 до 100 млн.	14
под 50 млн. лв.	11
Общо	92

Най-популярната стратегия на фондовете в масовата приватизация може да се определи като търговска. Нейната основна цел е да се разшири пазарния дял на предлаганите от фирмата-учредител на фонда услуги и стоки чрез завоюване на собственост в пред-

приятията, които потребяват или са потенциални консуматори на определена продукция. В този случай като учредители на приватизационни фондове се явяват търговски банки, застрахователни компании и търговски фирми. Между първите 10 приватизационни фонда 4 са създадени с тази мисия. Опасностите пред бъдещото корпоративно управление е, че тези фондове ще се грижат предимно за пласиране на висока цена на своите услуги и няма да се интересуват от бързото реструктуриране на предприятията, които владеят. Такива симптоми се забелязват в победението на чешките фондове.

Вторият тип скрита стратегия на приватизационните фондове е за реализиране чрез инвестиционните бонове на мениджърска (със символично участие на персонала) приватизация. В основата на учредяване на приватизационни фондове с наименования, близки до фирмите на държавните предприятия са техните мениджъри. Те се надяват да овладеят максимален размер собственост в управяването от тях предприятие, а останалата част да я придобият по пътя на конвенционалната продажба или чрез замяна на дялове от собственост с други фондове. От най-големите фондове ясно са очертани три, които имат ясно изразена насоченост за мениджърска приватизация. Най-голямата опасност пред корпоративното управление е, че ако тази стратегия се реализира, то просто няма да се случи, защото ще се създадат затворени общности, в които мениджърите ще бъдат контролирани от самите себе си, а функциите на акционера се размиват. Подобни неефективни схеми могат да се наблюдават след ваучерната приватизация в Русия. Рисковете, които съществуват пред гребния акционер в тези фондове са, че в стремежа си да овладеят максимален дял в една компания, тези фондове необосновано ще повишават цената на една акция, което ще доведе до разпиляване на инвестиционни бонове. На второ място, за някои големи предприятия като туристическите комплекси, търговията на гребно с петрол и петролни продукти няма приета концепция за приватизация и не е ясно как ще се продават оставащата част от капитала на тези гружества, които в повечето случаи е 75%. Ако в туристическите комплекси продължи разпродажбата „на парче“ на хотелите, ресторантите и заведенията, в патримониума на сегашните големи туристически комплекси ще останат инфраструктурните обекти, които няма да могат да формират печалба.

Третата скрита стратегия за създаване и участие на приватизационни фондове в масовата приватизация може да се формулира като дистрибуторска. Тя цели чрез придобиване на дял в собствеността на предприятието да се осигури или затвърди достъпа до

неговата продукция. Приватизационни фондове с такива намерения се създават от търговски дружества, които стоят на „изхода“ (или и на „входа“) на производствения цикъл на предприятието. Поне три от най-големите фонда имат подобна мисия в масовата приватизация. Бъдещите проблеми пред предприятията, които ще се сдобият с такива собственици, са добре познати, защото са и настоящи. Те могат да се изразят в процесите на декапитализация и изсмукване на печалбите.

Последният тип истинска стратегия на приватизационните фондове е брокерската. Създадени са няколко фонда, които ще се стремят да придобиват и консолидират собственост в предприятия, която след това да препродават. Възможно те да се опитат и да инвестират в предприятия за да ги санират и повишат цената им. Проблемите пред тази стратегия са свързани основно с интереса на крайния купувач. За разлика от Чехия и Словакия интересът към българските предприятия от чуждестранни инвеститори не е особено висок и е много вероятно да се проявят трудности пред изпълнението на този тип стратегия.

Изведените типове стратегии на приватизационните фондове не се проявяват в „чист вид“, а те са смесени в определена пропорция при ясното доминиране на една водеща стратегия. И при четирите типа стратегии съществуват сериозни проблеми пред създаването на ефективна система на корпоративно управление на предприятията, чиито негативни резултати ще се проявяват продължително време напред.

Spartak KEREMIDCHIEV

THE BULGARIAN MODEL OF MASS PRIVATISATION

(S u m m a r y)

This article intends to present the main features of the Bulgarian model of mass privatisation, as well as to predict the most important outcomes of its implementation. The article discusses the issues of the pre-history of mass privatisation and its basic characteristics and makes preliminary evaluation of the results from the implementation of the chosen privatisation model.

Mass privatisation in Bulgaria had a difficult beginning. Its delay is due to three basic groups of reasons, which are discussed in the article: lack of political support; strong resistance

by the state administrators, the managers of the state enterprises and a part of the newly emerging private sector; the non-realistic expectations for great revenues from market privatisation.

The Bulgarian model of mass privatisation became clear in a discussion between the Polish model and a scheme similar to the Czech model of mass privatisation. Finally in the beginning of 1996, the legislation adopted a variant, similar to this, implemented in the Czech Republic. All the citizens of age have the right to receive a voucher book with a nominal value of 25,000 leva, which they can exchange directly against the shares of enterprises or against the shares of privatisation funds.

This article discusses the considerable disproportions of the mass privatisation programme as: its insufficient scale and the high share of remaining state property, after the mass privatisation; the differences in the economic indicators of the enterprises, offered for privatisation and the continuous changes in the enterprises for mass privatisation. These disproportions will make difficult the implementation of the mass privatisation programme, especially when there is concern about the sale of all the shares.

The article analyses the strategies of the privatisation funds, considering the formation of new corporate management. There are presented four types of strategies of privatisation funds: *commercial strategy*, which aims at expanding the market share of the services of the firms which have established the fund; *management strategy* – in which the managers of the enterprise for privatisation establish a fund with the purpose to buy the maximum share of the enterprise; *distribution strategy* – which intends to provide access to the production of the enterprise, which in turn must be realised through the fund; and *broker's strategy* – with the idea to buy property and then to sell it.

Верица ХАЦИВАСИЛЕВА-МАРКОВСКА

ПРИВАТИЗАЦИЈАТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Основната филозофија на приватизацијата во Република Македонија е дека приватизацијата е средство, а не цел самата за себе. Освен зголемувањето на ефикасноста, која е примарна цел на процесот на приватизацијата, другите цели на приватизацијата се следниве:

- зголемување на довербата во реформите и нивна поддршка,
- привлекување на странски капитал,
- воспоставување на постабилно темпо на стопанските движења,
- развивање на пазар на капитал,
- одмрзнување на т.н. замрзнати штедни влогови,
- продуктивно искористување на слободните парични средства заштедени во банкарскиот систем, итн.

Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал се темели на пристапот на трансформација на случај по случај. Македонската влада сметаше дека принципот на масовна приватизација не треба да го примени како доминантен, ами се определи за комерцијалната приватизација, или за приватизацијата случај по случај, во основа, заради две причини.

Прво, како основна цел на приватизацијата беше дефинирано зголемувањето на ефикасноста на стопанисувањето. Притоа, се сметаше дека македонското стопанство, коешто беше управувано во рамките на методите на самоуправниот општествено-економски систем, веќе е доволно различно од стопанствата на ортодоксните централно-плански управувани системи и дека, ако навистина се сака промена, таа може да дојде само со поголема концентрација на сопственоста и само со плаќање на тоа што се добива. Односно, за да може некој да чувствува одговорност и мотив да се грижи за сопственоста, за акциите со коишто ќе се стекне, тој мора да плати за нив.

Вџоро, приватизацијата врз основа на Законот за општествен капитал на поранешна СФРЈ беше во голема мера применета во Македонија, така што значаен дел од капиталот веќе беше приватизиран со тој закон.

Процесот на приватизација во Република Македонија се одвива на следниов начин: претпријатието донесува одлука за трансформација. Тоа избира метод или комбинација на методи кои сака да ги примени. Потоа се бара од овластените проценители да го проценат претпријатието. Ако претпријатието веќе го започнало процесот на приватизација според некогашниот југословенски закон, тој мора да подлежи на контрола во Управата за јавни приходи и да ја следи процедурата пропишана во извештајот на оваа институција. Претпријатието ги набавува сите потребни документи и ги поднесува во Агенцијата. Истовремено, мора да се објави оглас во весник за информирање на поранешните сопственици на претпријатието за претстојната приватизација. Агенцијата ја разгледува понудата на претпријатието и дава свое мислење во рок од 60 дена. Комисијата на Владата ја донесува конечната одлука во рок од 30 дена и по тоа трансакцијата може да почне.

Основен правен документ според кој се одвива трансформацијата на општествените претпријатија е Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, донесен во јуни 1993 година. Меѓутоа, македонските претпријатија започнаа со процесот на приватизација и порано, по усвојувањето на Законот за општествен капитал од страна на сојузниот Парламент во некогашна Југославија во ноември 1989 година. Веднаш по донесувањето на референдумот за независност (8 септември 1991 година), на 12 септември 1991 година, Владата на Република Македонија објави дека сојузниот закон веќе не е во сила и дека наскоро ќе биде донесен нов, македонски закон. Новиот закон беше усвоен, по голема расправа во земјата, две и пол години подоцна.

Основна институција одговорна за управување и поддршка на процесот на приватизација е Агенцијата на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал. Агенцијата е јавно претпријатие, владина институција. Таа се финансира од приходите од наплатата на продажбата на претпријатијата, врз основа на финансиски план за работа, што го усвојува Владата на Република Македонија. Со Агенцијата раководи Управниот одбор, составен од девет членови, и на нејзино чело стои директорот. Сите нив ги назначува Владата. Агенцијата мора да поднесе полугодишен извештај за своите активности на Владата и годишен извештај во Парламентот.

Исто така, постои Комисија на Владата за приватизација, составена од девет членови. Оваа Комисија ги донесува конечните решенија за трансформација на претпријатијата. Не постои Министерство за приватизација.

Според Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, на претпријатијата им се достапни неколку методи за при-

ватизација. Методите донекаде се разликуваат за мали, средни и големи претпријатија.

Малите претпријатија можат да бидат приватизирани според методите откуп на претпријатието од страна на вработените и продажба на идеален дел на претпријатието.

Средните и големите претпријатија можат да се приватизираат според следниве методи: продажба на претпријатието или продажба на идеален дел на претпријатието, откуп на претпријатието, продажба на претпријатието на лица што го преземаат управувањето со претпријатието, издавање акции заради дополнително вложување, претворање на побарувањата на доверителите во траен влог.

Покрај овие методи, има уште три можности за трансформација. Тие можат да се применат на сите претпријатија, независно од нивната големина: издавање на претпријатието во закуп со клаузула за откуп, трансформација со продажба на сите средства на претпријатието и трансформација на претпријатието во стечај.

Понатаму, како еден вид на супституција на непостоењето на масовна приватизација во системот на приватизација во Република Македонија, а истовремено и за обезбедување на фер пристан во процесот, Законот за приватизација го овозможува следното:

- * На вработените им е понуден значен попуст. Тие имаат почетен попуст од 30% плус 1% за секоја година работа во претпријатието. За одредени работни единици, кои биле градени од т.н. фондови за заедничка потрошувачка, од кои повеќето се летувалишта или ресторани, почетниот попуст е 50% плус 1% за секоја година работа во претпријатието, така што максималниот индивидуален попуст може да изнесува најмногу и до 90%. Вработените може да купат акции со попуст до сума не повисока од 25.000 ДЕМ и не повеќе од 30% од проценетата вредност на претпријатието. Попустот беше посебен предмет на расправа и преговори меѓу Владата и Синдикатот. Овие преговори беа во летото 1995 година и завршија со неколку заклучоци поволни за вработените и за Синдикатот: 30% од акциите сега може да се купат на 5 рати, без учество и со две години грејс период; Управниот одбор на Агенцијата, исто како и Комисијата на Владата за приватизација беа проширени со по еден претставник од Синдикатот. Треба да се забележи дека по овие преговори, процесот на приватизацијата беше многу подобро усвоен од Синдикатот и од вработените.
- * На почетокот, кога претпријатието започнува со постапката за приватизација, тоа мора автоматски да префрли 15% од општествениот капитал (во форма на акции или удели) на Фондот за пензиско и инвалидско осигурување. На овој начин, Пензискиот фонд ќе добие огромна количина на акции. Ова се акции без право на глас, приоритетни акции и партиципативни акции и се очекува тие да носат 2% фиксна дивиденда.

денда. Ова треба значително да ја подобри финансиската ситуација на Фондот, посебно по 2-3 години. Исто така се очекува дека ова ќе биде една од методите за реструктурирање на Пензискиот фонд и за негова трансформација во важен финансиски посредник на македонскиот финансиски пазар.

Резултатите во приватизацијата

Од почетокот на приватизацијата до крајот на октомври 1996 година во Република Македонија се приватизирани вкупно 898 претпријатија, во коишто работат вкупно 151.000 работници и чијашто вкупна вредност изнесува повеќе од 2 милијарди ДЕМ.

Треба да се нагласи дека приватизацијата во Македонија не се случува само со трансформацијата на постојните претпријатија со општествен капитал. Приватизацијата на македонското стопанство се случува и со влезот на нови, приватни претпријатија на македонскиот пазар. Тоа е паралелен процес, којшто има големо значење за развојот и вообличувањето на структурата на пазарот. Во периодот од 1990 година, кога со закон се овозможи формирањето на приватни претпријатија, до 31 јули 1996 година во Република Македонија се формирани вкупно близу 90.000 претпријатија, од коишто во приватна сопственост се над 86.000 претпријатија.

Врз основа на податоците од завршните сметки за 1995 година, обработени во Заводот за платен промет од Скопје, направена е проценка на значењето на приватниот сектор во економскиот живот на Република Македонија. Притоа се анализирани резултатите на приватните претпријатија, како и резултатите на сите претпријатија што се приватизирани заклучно до крајот на јули 1996 година.

Од направените анализи се гледа дека над 65% од вкупниот приход на стопанството на Македонија се формира во приватниот сектор. Во приватни претпријатија работат околу 150.000 вработени, што е приближно 47% од вкупниот број на вработени во стопанството, и во нив се остварува добивка во износ од 2,3 милијарди денари, или близу 70% од вкупно остварената добивка во стопанството на Република Македонија. Оваа анализа покажува дека приватниот сектор станува значаен фактор во економскиот живот на земјата и дека сите основни елементи на транзицијата – и опкружувањето, и сопственичката структура на стопанските субјекти, веќе се воспоставени во голема мера и дека може да се говори дека Република Македонија веќе чекори во пост-приватизационата фаза и мерките и активностите на државата треба повеќе да се насочат кон олеснување на движењето на економијата во таа фаза.

Оценка на Агенцијата на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал е дека процесот на трансформација на претпријатијата опфатени со Законот за трансформација на прет-

пријатијата со општествен капитал е при крај на својата реализација. Ова се потврдува со фактот дека најголемиот број претпријатија што подлежат на овој закон се веќе приватизирани. Исто така голем број претпријатија (приближно 300) се во процес на трансформација, имаат изготвено цела документација и одлука за трансформација и ја доставиле во Агенцијата, а се наоѓаат во некоја од фазите на реализирање на одлуката за трансформација.

Можности во приватизацијата во иднина

Согласно Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, голем број претпријатија беа изземени од приватизацијата. Тоа се однесува на земјоделските, шумарските, водостопанските претпријатија, претпријатијата што работат во дејности од посебен општествен интерес, претпријатијата што со закон имаат статус на монопол, како и јавните претпријатија. Веќе во текот на минатите години, од почетокот на траењето на Законот до денес, се создадоа услови за трансформација на некои од претпријатијата коишто првично беа исклучени од приватизацијата. Станува збор, да речеме, за издавачките дејности, на коишто со закон им се одзеде статусот на дејности од посебен општествен интерес, така што слободно можеа да влезат во процесот на трансформацијата и најголемиот дел од нив веќе се трансформирани. Понатаму, на заводите за урбанизам им се одзема со закон дадениот монопол во изработката на урбанистичките планови, така што и тие можеа да се трансформираат. Најголемиот дел и од овие заводи веќе се приватизирани. Се донесе посебен закон за трансформација на земјоделските претпријатија и задруги, со што и земјоделството се вклучи во процесот на сопственичко реструктурирање. Во тек е процедурата за донесување на закон за игрите на среќа, што ќе овозможи и нивно трансформирање.

Сопственичката трансформација на финансиските институции ќе се одвива во рамки на целокупната трансформација и реформи на банкарскиот и, пошироко, на финансискиот ситем во земјата. Во основа, приватизацијата на финансиските институции се врши посредно, со приватизацијата на нивните основачи, и голем дел од банките на тој начин веќе се трансформирани со присуство на доминантна приватна сопственост. Доколку во нив се утврди присуство на оригинерен општествен капитал, тој ќе мора да се приватизира одделно, веројатно со одделни законски прописи.

Со законот за јавните претпријатија, како и со одделните закони за посебните дејности, на пример законот за рударство, законот за шумарство, законот за водите итн., треба да се создаде можност за приватизација и на јавните претпријатија, а особено на деловите коишто не претставуваат основна дејност на тие претпријатија. Во моментот практично не постои можност за одделување и приватизација на некои делови од јавните прет-

пријатија, што ја отежнува и нивната реорганизација и реструктурирање. Сметаме дека е потребно оваа законска регулатива да се заокружи што е можно побргу, со што ќе се создаде правна основа за сопственичко реструктурирање во голем број дејности, а дали и кога ќе се пријде кон реализација на трансформацијата на овие претпријатија треба да биде одлука за секое претпријатие поединечно. Наше мислење е дека одлуката за продажба на споредните дејности на јавните претпријатија може да ја иницира Владата, а одлуката за идната приватизација на некое јавно претпријатие може да се носи врз основа на закон, со изјаснување на Собранието на Република Македонија. Очекуваме дека овие процеси ќе се одвиваат на подолг рок, во текот на наредните години, а некои од нив ќе се реализираат можеби и во наредното столетие.

За продажбата на државниот капитал се донесе Закон за приватизација на државниот капитал. Тоа се покажа како неопходно, бидејќи стана очигледно дека во билансите на претпријатијата се појави државен капитал, кој јасно се разграничи од општествениот и за кој беше очигледно дека мора да има различен третман во трансформацијата. Битни одлики на Законот се дека и според него повторно се применува приватизација случај по случај, при што Владата директно ќе расправа за секој одделен случај на приватизација. Понатаму, за приватизацијата на државниот капитал не постојат бенефиции за вработените, а можни се попусти зависно од методот на плаќање на акциите. Агенти за продажба на државниот капитал се Агенцијата на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал и Агенцијата на Република Македонија за санација на банките. За разлика од законите за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, целта на поединечните приватизации на државниот капитал не мора да биде зголемување на ефикасноста на стопанисувањето, и тоа посебно не во случаите кога државниот капитал е со релативно мало учество во структурата на капиталот на претпријатието. Причините заради кои се врши приватизацијата можат да бидат различни, повторно зависно од претпријатието, и можат да се движат од потребата за поефикасно работење до потребата за остварување финансиски средства за Буџетот.

Посл-приватизациони активности

Во Република Македонија се водеше интензивна дебата за прашањето на реструктурирање на некои претпријатија. Дилемата беше во редоследот на реструктурирањето, дали тоа треба да се врши пред или по приватизацијата. На почетокот се чинеше дека е многу логично да не се спроведува никакво реструктурирање на претпријатијата пред приватизацијата, пред сè заради следниве причини: прво, реструктурирањето е скапо и, второ, реструктурирањето може да се направи со најдобри можни

резултати ако се изврши од новиот приватен сопственик, бидејќи новиот сопственик најдобро знае како да го реструктурира претпријатието.

Меѓутоа, набргу стана јасно дека некои од претпријатијата, особено поголемите, нема да можат да се приватизираат. Ова се однесува на големите претпријатија-загубари кои не се атрактивни за потенцијални инвеститори и кои претставуваат голем товар за економијата во целост, бидејќи онака како што тие сега работат, тие не создаваат дополнителна вредност, туку напротив, нивниот излез е поголем од влезот и тие нерационално ги трошат ретките ресурси во земјата. Стана очигледно дека определен вид на реструктурирање е неопходен. Реструктурирањето што требаше да се врши во Македонија беше дефинирано како „дефанзивно“, предприватизационо реструктурирање. Таквото реструктурирање е во согласност со моделот на приватизација којшто се карактеризира со комерцијален пристап, со пристап случај по случај. Основната идеја беше дека повеќе напор треба да се стави на предприватизационата фаза со цел подоцна да се обезбеди побезболно и поедноставно пост-приватизационо прилагодување.

Во фазата на креирањето на програмата и во повеќето фази на нејзиниот досегашен развој, Владата имаше поддршка од Светската банка, во смисла на обезбедување техничка помош во креирањето и примената на проектот, во обезбедувањето на финансиски средства за специјалните издатоци од Буџетот наменети за оваа програма, договорени со кредитот за финансиско и структурно прилагодување.

Главните цели на специјалната програма за реструктурирање се таа да обезбеди правила на игра со временско разграничување на одделните активности, со што би се обезбедило:

- цврсто буџетско ограничување,
- изолација на претпријатијата опфатени со Специјалната програма за реструктурирање од банкарскиот систем,
- финансиска и друга помош на отпуштените работници,
- ликвидација на непрофитабилните претпријатија или непрофитабилните делови од претпријатија,
- пренос на општествените дејности коишто беа во состав на овие претпријатија на локалните и државните институции,
- издвојување и самостојно приватизирање на страничните бизниси,
- приватизација на профитабилните претпријатија или профитабилните делови од претпријатијата.

Специјалната програма за реструктурирање почна да дава определени ефекти. Веднаш на почетокот од примената на Законот беше ставен мораториум на сите стари обврски на овие претпријатија кон трети лица. Долговите кон банките, државата и јавните претпријатија беа конвертирани во акции за реструктурирање, коишто во почетокот беа без право на управување, а подоцна со измена на Законот, тие беа претворени во управувачки акции. Со конверзијата на овие долгови во акции фактички дојде до капитализација на овие претпријатија. Беа отпуштени 15.500 работници,

коишто беа дефинирани како технолошки вишок, а отпремнините беа платени од Буџетот. Сите претпријатија изготвија програми за приватизација. Повеќето од претпријатијата се поделија на помали делови, така што од 23 претпријатија се предложија да се оформат 122 нови претпријатија. Трансакциите на сите овие претпријатија веќе се во тек, а некои приватизации веќе се завршени. Некои делови од претпријатијата се ликвидираа.

Она што исто така беше значајно е дека психолошкото влијание на програмата беше огромно. Претпријатијата сфатија што навистина значи цврсто буџетско ограничување и набргу открија дека ова реструктурирање е потполно различно од оние кои се користеа во минатото и од она што тие можеби на почетокот го очекуваа. Програмата им помогна ним и на општеството во целина подобро да го разберат функционирањето на пазарот.

Периодот на транзиција, низ којшто проаѓа македонското стопанство и општество, впрочем како и во останатите земји на Централна и Источна Европа, означува дека претпријатијата ќе бидат принудени да ја усвојат маркетинг ориентацијата во нивното работење со цел да опстојат на пазарот и да преживеат. Тоа означува и уште нешто: државата сè помалку ќе обезбедува директна помош и интервенција кај претпријатијата, а сè повеќе ќе ги развива формите на посредна поддршка, првенствено во создавање услови за успешен развој и работа на стопанството и отстранување на сите видливи и невидливи пречки за негова работа, за зголемување на конкурентната способност на стопанството и за остварување ефикасен и одржлив развој.

Во досегашниот период на спроведувањето на транзицијата, македонската држава направи многу во сите четири основни елементи на реформите (институционалните, макроекономските, микроекономските и структуралните). Очигледно е дека станува збор за една сериозна активност на промени, на темелни општествени реформи, што македонската држава континуирано ја спроведуваше во целиот период од почетокот на деведесеттите години. За одбележување е и тоа дека овие активности се токму најболните активности, бидејќи означуваат сериозни зафати во стопанскиот организам на земјата, сечење и отстранување на болните делови и ослободување на здравото ткиво да се развива и да биде носител на развојот. Неминовно беше овие реформи да бидат проследени со контракција на стопанскиот аутпут, со избивање на сите проблеми и прикривани тешкотии во стопанството кои со долгогодишниот период на помалку или повеќе директна државна интервенција во стопанството беа прикривани. Промените беа нагласено потешки во Република Македонија, заради тоа што таа се најде во исклучително неповолно економско и политичко опкружување, така што товарот на реформите беше неколкукратно поголем.

Она што македонската држава сè уште го нема сторено, е прилагодувањето на администрацијата за работа во нови, пазарни услови, поддршката на стопанството во неговите пост-приватизациони напори, што би се

остварувала преку еден нов систем на таква поддршка, систем што би се потпираше на повеќе добро обмислени и координирани активности. Со други зборови, државата досега работеше на опкружувањето, а со структурните реформи ја префрли одговорноста за опставокот и развојот на претпријатијата на самите нив. Тоа е, сепак, почетниот и хронолошки правилниот пат. Наредните активности треба да обезбедат развоен импулс во стопанството. Македонската држава во наредниот период треба токму тоа да го направи: првенствено да го воспостави системот на поддршка и поттикнување на конкурентската способност на државата, а подоцна и да го применува тој систем, да го доградува и подобрува.

Она што државата треба во иднина да го прави се конципира низ неколку подрачја.

- Како стратешка определба на развојот, Македонија мора да изгради систем на привлекување на капитал од странство и да води офанзивна политика на изградба на конкурентските предности на сопствената инвестициона клима.
- Развојот на економијата е пропорционално поврзан со степенот на штедењето во земјата. Затоа воспоставувањето на здрав финансиски систем е веројатно првата задача што Владата треба да ја обмисли како стратегија, да ја операционализира како политика и да почне да ја реализира.
- Развојот на ефикасен систем на поддршка на претприемништвото е важен приоритет и тој може да предизвика сериозни развојни импулси.
- Од аспект на потребната законска регулатива, потребно е да се воспостави и развие целосно антимонополитичко законодавство, со коешто ќе се одржува конкурентската пазарна структура и развојот на претприемништвото.
- Потребно е, исто така, да се развие регулатива за да се основаат нови интермедиерни финансиски институции, коишто би го збогатиле и разиграле пазарот на капитал.
- Потребно е да се воспостави систем на обука на менаџерите на претпријатијата, коишто треба да имаат можност да стекнуваат специфични знаења – не само од техничкото водење на бизнисот, туку од аспекти на бизнисот: финансиски менаџмент, маркетинг менаџмент, менаџмент на човечки ресурси, а се разбира и менаџмент на производствените процеси.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bartlett & Bateman, *Prospect for Small Business Development in the Republic of Macedonia*, The British Council, 1993.
2. Bohm, Andreja (edition), *Privatization in Central and Eastern Europe 1995*, C.E.E.P.N., 1996.
3. Cannon, Tom, *Enterprise: Creation, Development and Growth*, Butterworth, Heinemann, Oxford, 1991.
4. Fiti, Taki; Hadži Vasileva-Markovska, Verica, *Small Business Development and the Privatization Process in the Republic of Macedonia*, Wolverhampton, England, 1995.
5. Guislain, Pierre, *Les privatization. Un défi stratégique, juridique et institutionnel*, De Boeck-Wesmael s.a., Brixelles, 1995.
6. Porter, E. Michael, *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, 1990.
7. Simoneti, Marko; Triska, Dusan (editors), *Investment funds as Intermediaries of Privatization*, C.E.E.P.N., Ljubljana, 1994.
8. Šukarov, Miroljub; Hadži Vasileva-Markovska, Verica, *Privatization in Macedonia*, in: "Privatization in Central and Eastern Europe 1993" (edited by Andreja Böhm), C.E.E.P.N., 1994.
9. Šukarov, Miroljub; Hadži Vasileva-Markovska, Verica, *Privatization in Macedonia*, in: "Privatization in Central and Eastern Europe 1994" (edited by Andreja Böhm), C.E.E.P.N., 1995.
10. Šukarov, Miroljub; Hadži Vasileva-Markovska, Verica, *Privatization in Macedonia*, in: "Privatization in Central and Eastern Europe 1995" (edited by Andreja Böhm), C.E.E.P.N., 1996.
11. Trivedi, Prajapati, *Applied Microeconomics for Public Policy Makers*, International Management Publishers, New Delhi, 1991.
12. Трпески, Љупчо; Славески, Трајко; Филиповски, Владимир; Хаџи Василева-Марковска, Верица, *Поимник на современаџа џазарна економија*, Републички фонд за развој, Скопје, 1993.
13. Wells, T. Louis, Jr; Wint, J. Alvin, *Marketing a Country. Promotion as a Tool for Attracting Foreign Investment*, International Finance Corporation, Multilateral Investment Guarantee Agency, Washington, D. C., 1990.
14. World Bank, *The East Asian Miracle. Economic Growth and Public Policy*, The World Bank, 1993.

Verica HADŽIVASILEVA-MARKOVSKA

PRIVATIZATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

(Summary)

The main philosophy of privatization in the Republic of Macedonia is that privatization is a means and not an objective per se. The primary objective of privatization is the increase of efficiency of the economy, which can be achieved by the commitment the investor makes when paying for the shares he/she buys. Privatization law is based on a case-by-case approach. The author describes the legal, institutional and procedural set-up of the privatization process in the Republic of Macedonia. The methods of privatization are also being presented, with the notion that the leveraged buy-out methods are the most attractive and the most frequently utilized ones. The special restructuring project for the 25 big loss making companies has also been explained in this paper.

There were 900 enterprises (out of 1200) privatized by the end of October 1996. Those enterprises employ 140.000 employees and their total value amounts to 2 billion DEM. Privatization in Macedonia is also being done through the entry of new, originally private enterprises. Over 86.000 private enterprises have been established within the Macedonian market since 1990. On the other hand, the documentation of the enterprises' financial accounts as of June 30 1996 has demonstrated that more than 65% of their total revenues have been generated in the private sector, both in privatized and in originally private enterprises. The private sector employs 150.000 employees, which is approximately 47% of the total number of employees and generates 70% of the total amount of net income in the country. These figures show that the private sector has grown into the most significant ownership sector in Macedonian economic life. It also shows that next measures and activities of the Government of the Republic of Macedonia should be more oriented towards meeting the needs of the post-privatization phase.

The process of privatization in more medium and long term in the future will be implemented in those industries and companies which were originally excluded from privatization in the first law. What is more important for the more immediate future are the numerous post-privatization activities in the country, especially in the field of building a system for attracting foreign capital and for building its international competitiveness, in the field of rehabilitation of its financial and capital market system, SME and entrepreneurship promotion, and completion of the missing parts of the legal environment, etc.

Веселин НИКИФОРОВ

ПРИВАТИЗАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ И ВЪПРОСЪТ ЗА ПРЕХОДА Й КЪМ КОНКУРЕНТОСПОСОБНО ПАЗАРНО СТОПАНСТВО

1. Както е известно, икономиката често се дефинира като свръхсложна, високовероятностна и саморазвиваща се система. Макар че в подобно определение не се изтъква достатъчно явно и силно чисто икономическата специфика на тази система, а именно отношенията на собственост между хората и обменът на резултатите от труда в нея, все пак не може да се отрече, че изтъкнатите три основни нейни белега я характеризират достатъчно добре. Толкова добре, че по тях тя винаги може да се идентифицира безпогрешно.

Преходът в България към пазарно стопанство всъщност е смяна на икономическата система. Ето защо и той самият и приватизацията като основен път за осъществяването му, неизбежно носят типичните отличителни белези на самата система. И той самият и приватизацията като основно средство за извършването му са свръхсложни за реализиране, високовероятностни по отношение на вида и характера на пазарното стопанство до което ще доведат и в най-голяма степен се отнасят до постигането на такава дълбока промяна в първопричината на саморазвитието на системата, че тази първопричина, изменена по съответния начин, да предизвиква вече нов тип растеж и по-точно – развитие с международна конкурентоспособност. Следователно, преходът и приватизацията като основно средство за осъществяването му, се правят далеч не с цел една система, която не е в състояние да генерира развитие с международна конкурентоспособност да бъде заменена с някакъв вид пазарно стопанство, което също не е способно да осигурява решението на тази задача в обозримо бъдеще. Обратно, той и приватизацията

като основно средство за осъществяването му имат смисъл само, ако на мястото на тоталитарната система създадат такъв вид пазарно стопанство, което по своя характер е способно да ни гарантира развитие с международна конкурентоспособност и нарежда не сред най-развитите в света в обозримо бъдеще. Това е водоразделът между смисъла и безсмислието на прехода и приватизацията.

2. Главната причина или първоизточникът на саморазвитието на икономиката, а на тази основа – и на обществото *е собствеността* върху обектите на производството, или грубо казано – върху капитала. Тази именно собственост като отношения на хората, които (отношения) възникват във връзка с владенето, ползването и разпореждането с тези обекти или с този капитал, предизвиква създаването на стопанските субекти, институции, механизми и регулатори, които на свой ред *представяват своеобразните двигатели на икономиката* и на тази основа – и на обществото. Освен това, *видът и характерът на собствеността върху производствените обекти, или грубо казано, върху капитала, предопределя и вида и характера на стопанските субекти, институции, механизми и регулатори.* Те са едни или други по вид и характер, защото е една или друга по вид и характер собствеността върху производствените обекти или върху капитала.

Посочената собственост обаче е главната причина и първоизточникът на саморазвитието на икономиката и обществото далеч не само в този смисъл. Тя не само предизвиква създаването на икономическите и социалните двигатели на саморазвитието и предопределя техния вид и характер, *но е и главната причина* и първоизточникът на формирането и възникването на икономическите и социални интереси на хората, които пряко или косвено са свързани със стопанските субекти, институции, механизми и регулатори. На свой ред, икономическите интереси на хората ги мотивират да работят и с това да привеждат в действие двигателите на икономиката и обществото. В този смисъл икономическите и социални интереси на хората са *икономическите и социални горива за действието на двигателите*, горивата, които при това сами се напъхват в двигателите. *Така, като едновременно предизвиква и създаването на двигателите и формирането на горивата и взаимодействието между едните и другите, производствената собственост причинява саморазвитието на икономиката и обществото.* Но не само това.

По същия начин, по който нейният вид и характер предопределя вида и характера на двигателите, *той поражда и вида и*

характерът на горивата. При един вид и характер на производствената собственост интересите, т.е. горивата са едни, при друг нейн вид и характер – те са други. Освен всичко това, тази собственост и нейния вид и характер не само предизвиква появата на икономическите и социални двигатели и горива и не само прегопределя видът и характерът на едните и другите, но поради монистичността си, тя осигурява и съответствието между тях. Като причинява създаването на двигатели от даден тип, тя поражда и формирането на горива от същия тип. Така се гарантира съответствието между икономическите и социални двигатели и икономическите и социални горива. На тази основа се прегопределя и типът на саморазвитието със свойствените за него количествени и качествени параметри. Ето защо, който иска да промени вида и характера на саморазвитието на икономическата и социална система с типичните за него количествени и качествени параметри и да си гарантира друг, който има принципно нови по-високи количествени и качествени параметри, трябва да се земе най-напред и преди всичко с изменението на вида и характера на производствената собственост, стига да има условия за това. Така или иначе, но по принцип не може да се гарантира друг тип саморазвитие без промяна на вида и характера на производствената собственост.

Новата производствена собственост се проявява преди всичко в това, че мотивира хората и създава условия те да издигнат творческия характер на дейността си на международно конкурентоспособно ниво във всяко отношение и особено по отношение на създаването и използването на научния и технологическия прогрес. Или това се постига, и тогава се оправдава икономическия и социален катаклизъм, с който като правило е свързана всяка смяна на вида и характера на производствената собственост и системата в една страна, или това не се постига, и тогава този катаклизъм е голям исторически разход срещу малък исторически приход, т.е. безсмислено връщане назад. Ето защо, повишаването на творческия характер на дейността на хората на ниво международна конкурентоспособност и постоянно поддържане на това ниво е не само типичен резултат от смяната на вида и характера на производствената собственост и системата, но е и типичен индикатор за успешността на тази смяна. Просто всяка нова социалноикономическа система има смисъл, ако е по-творческа от старата и дали това е така най-добре се разбира от степента (дела) на творчеството в развитието.

3. Преходът и неговото главно средство или даже съдържание – приватизацията, третирана тук за компактност и като преобра-

зубане на основната част от всеобхватната държавна собственост в съответен вид частна производствена собственост и като възстановяване на собствеността на хората върху производствените им земи и други техни обекти, огържавени по един или друг начин, също в съответен вид частна производствена собственост са едновременно и най-големият исторически шанс и най-големият исторически риск за България.

Преходът и приватизацията са най-големият исторически шанс за България най-напред защото те като съставляват смяната на системата, цялостно премахват едната и цялостно изграждат другата. По този начин изграждането на новата система се извършва практически на празно място, на свободен терен и по този начин дава възможност да се изгради всеки възможен вид и характер на пазарната система, която се желае. Тази именно възможност за пълен избор на вида и характера на пазарната система, която да се изгради, е невероятен исторически шанс, който възниква крайно рядко и не бива да се изпуска. Някоя пазарна вече страна не може да си позволи толкова широк избор, тъй като е обременена с даденостите на вида и характера на пазарната система, която има и в този смисъл разполага с по-малко възможности. В този ред на мисли, много голям е подемът на новоиндустриалните страни, разполагали за промените си с по-малки възможности. Преходът и приватизацията са най-големият исторически шанс за България, по-нататък, преди всичко, защото ѝ дават пълната възможност да си създаде такъв или приблизително такъв вид и характер на частната производствена собственост и на тази основа да си изгради такъв или приблизително такъв вид и характер на пазарното си стопанство, какъвто ще имат най-развитите пазарни страни в обозримото бъдеще. И който още отсега е известен и ясен и те се стремят към него така открито и упорито. Само ако при прехода и приватизацията се следва именно тази линия, от една страна, ще стане възможно да се прескочат както отгавна изминалите етапи на развитието на вида и характера и на частната производствена собственост и на пазарните стопанства в тези страни, така и сегашния им вид и характер и директно да се върви към най-доброто, което сега може да се знае. От друга страна, ако се следва именно тази линия ще стане възможно и да се съкрати изключително много историческия път, който трябва да се измине при сближаването и приобщаването ни към най-развитите пазарни страни в обозримото бъдеще и да се поддържа възможната най-висока скорост на движение по този вече съкратен път. Дължината на историческата

гистанция, която ни отделя сега от тези страни е толкова гълга, че повелително изисква да се използват всички възможности в това отношение, за да се реализира в един обозрим срок. Освен това, преходът и приватизацията като цялостна смяна на системата дават още и пълната възможност да се избере такъв начин на посоченото преобразуване на производствената собственост, който хем да приключи максимум за една-две години, хем да изпълни по най-конкурентоспособния начин всички груги функции, за което ще стане дума по-нататък. Така че стига да разбере какво трябва да прави и стига да не бъде съзнателно отклонена от него, България може напълно цялостно да постигне всичко това.

Що се отнася до това, че преходът и приватизацията са и най-големият исторически риск за България, то той се състои в това да се пренебрегнат очертаните възможности за преобразувания с ориентир най-доброто, което ще имат най-развитите пазарни страни в областта на вида и характера на частната си производствена собственост и на вида и характера на пазарните си стопанства и да се възприеме груг път. Например, да се възприеме път, който ориентира към вида и характера на производствената собственост и вида и характера на пазарните стопанства, който най-развитите страни имат сега, понастоящем. Или да се допусне и още по-лошото, като се възприеме път към онези видове и характери на частната си производствена собственост и на пазарните си стопанства, които имат недоразвитите страни. Най-лошото ще бъде да се тръгне и да се върви по пътя на откровената реставрация на вида и характера на частната производствена собственост и вида и характера на пазарното стопанство, което имаше България преди Войната. Този вид и характер на собствеността и на пазарното стопанство, колкото и да е превъзнесен от неговите агенти, всъщност е най-ниската точка на изостаналост и примитивизъм. Истинско историческо нещастие е да се загърби полосата на бъдещето и прогреса и да се върви към изостаналостта и примитивизма.

Но историята обаче е сложно нещо. Тя позволява на едни страни и народи да постигнат много и велико от използването на далеч не най-големи възможности и на груги – да пропуснат огромните си шансове. Не случайно най-развитите страни се броят на пръстите ни, а иначе светът е пълен с полуизостаналост и изостаналост. Прогрес винаги има, но далеч не за всички и далеч не в еднаква степен.

4. Какъв ще бъде видът и характерът на частната производствена собственост, който ще имат най-развитите пазарни страни

в обозримо бъдеще, който би трябвало да служи като изходен модел за постигане през прехода и приватизацията? Първо, това ще бъде модел, при който дифузията на частната производствена собственост сред тези, които я нямат и сред тези, които я имат, но в незначителни размери, ще достигне изключително висока степен – просто почти всички хора ще притежават значима такава собственост. Второ, това ще бъде модел, при който изключително високата степен на разпространение на значима частната производствена собственост и сред всички ще се реализира преди всичко във формата на притежаване на акции и дялове в дружества и по-ограничено – във формата на притежаване на отделни производствени (търговски) обекти. Трето, това ще бъде модел, при който и старите и новите субекти на частната производствена собственост ще бъдат въввлечени в неимоверно по-голяма интеграция помежду си чрез повече на брой и по-интензивни по характер връзки – капиталови и функционални, формални и фактически и т.н. Четвърто, това ще бъде модел, при който голямата интеграция на частната производствена собственост води до огромни струпвания и по вертикалата и по хоризонталата на невероятно количество най-тясно свързани помежду си стопански субекти във формата на купове (високи и широки агломерации), които имат не само национално и междуконтинентално, но и планетарно и дори космическо значение. Те трябва да могат и като правило могат всичко: да създават и прилагат собствен оригинален и международно конкурентоспособен научен и технологически прогрес, да трансформират такъв от другаде, да създават суровини, материали и енергии и при най-трудни условия, да създават полуфабрикати и готови изделия от почти всички видове и разновидности, т.е. да бъдат невероятно специализирани и диверсифицирани, да гарантират необходимата стопанска стабилност и да бъдат достатъчно мобилни и адаптивни, за да устояват на всяка конкуренция и на всяка криза и депресия и т.н. Пето, това е модел, при който голямата интеграция на частната производствена собственост и формирането на куповете (агломерациите) не само че не води до премахване на относително самостоятелните дребни и средни стопански субекти, а обратното – стимулира по-бързата им поява и развитие. Докато куповете създават базисен технологически прогрес и базисни суровини, материали, полуфабрикати и изделия и за свои нужди и за нуждите на малките и средните, последните поемат част от тях, конкретизират ги, индивидуализират ги, диверсифицират ги и ги размножават безкрайно, като всякога добавят и нещо свое оригинално и международно конкурентоспособно и помагат за

ускоряване на развитието. На базата на стабилността на големите, малките могат да бъдат максимално мобилни и адаптивни. Те могат и масово да умират (фалират) и масово да се създават или видоизменят, за да може края на производството да бъде най-добре съобразен с началото на потреблението.

От всички това следва, че приватизацията на държавната собственост и възстановяването на частната собственост върху земята при кооперативните земеделски стопанства у нас в България трябваше да бъде най-първото нещо, с което да започнат реформите. От всичко това следва, че започнала като първи ход на реформите, приватизацията заедно с това трябваше да бъде крайно бърза и всеобхватна. Тя е толкова дълбоко преобразуване на стопанските субекти, че ако се проточи повече от година-две, ще ги влече в толкова тежко боледуване, което ще ги съсипе, а на тази основа – ще сригне и икономиката като цяло. От всичко това следва, че една бърза и всеобхватна приватизация на основата на пазарния подход, т.е. чрез продажба на държавните предприятия е най-лошата форма на приватизацията. Хората излязоха от тоталитарната система с немалко спестявания, но те в никакъв случай не можеха да бъдат достатъчни, за да закупят те предприятията, които са създавани през цялата българска история. Чуждестранни инвеститори не можеха да дойдат веднага, защото изобщо не познаваха условията. При това положение, една пазарна приватизация, за да бъде наистина пазарна, трябва да се проточи много десетилетия и даже столетие, през което време държавните предприятия, чакащи приватизацията си биха били съсипани напълно, и даже изчезнали, което е безсмислица. Ако ли пък се тръгне към бърза пазарна приватизация обектите ще трябва и да се секат на парчета и продават на парчета и собствеността да се дроби и атомизира, а тези парчета да се продават на безценица, т.е. подаръчно, което значи и избирателно, т.е. на основата на корупцията. Кое то също обезсмисля приватизацията. От всичко това следва по-нататък, че бързата и всеобхватна приватизация трябваше и трябва да се извърши по непазарен начин и то целенасочено и управляемо. Държавните предприятия най-напред трябваше да се реструктурират така, че колкото се може повече да се затворят технологическите им цикли и колкото се може повече да се развие търговският им характер и да се преобразуват в дружества с еднолично държавно участие. След това те трябваше да се обединят в сдружения на дружествата, сдруженията да се обединят в сдружения на сдруженията, те пък в общо 10–15 национални агломерации (купове) с приблизително еднакъв капитал и на всеки бъл-

гарски гражданин да се предостави безвъзмездно по една акция от всяка агломерация. И приватизацията да приключи за една, максимум за две години, а всеки български гражданин да се сдобие със значима и изключително високо интегрирана частна производствена собственост и да получи силни интереси за творчество и развитие, а икономиката – мощни двигатели. По същия начин трябваше да се възстанови и частната собственост върху земята, без да се губи тя и да се създават нежизнеспособни съвършено гребни земеделски стопани, при това със свобода, който иска да си изтегли земята от кооперативите, а тези, които не искат това, да останат в кооператива, да разполагат със земята си и да получават рента от нея.

5. В България обаче досега изобщо не се следва този път в прехода, а тъкмо обратния. Първо, вместо системни, т.е. структурирани по важности ориентирани към бъдещето и прогреса промени и реформи, особено що се отнася до създаването на високоинтегрирана и обобществена модерна частна производствена собственост, се тръгна и се върви и досега чрез лутане ту към едно, ту към друго нещо и то в обратна на нужното посока. Второ, реформите по-конкретно не започнаха с приватизацията и по този начин – със създаването на новите двигатели и горива на развитието, а с демонтирането на старите институции, механизми и регулатори без създаването на нови и което е непонятно – с раздробяването на старите стопански субекти (демонополизацията), без да се променя тяхната икономическа и социална същност, както и с въвеждането на либерализацията на цените, валутния и външнотърговския режим. Този „тюрлюгювеч от реформи“, от една страна, фатално разстрои икономиката и я хаотизира, а от друга страна, насочи нещата в нея в направление обратно на нужното – дезинтеграция вместо решително подобрене на интеграцията на производствената собственост. Трето, скоро след започването на прехода се пристъпи не към преобразуването на старите стопански субекти в селското стопанство – земеделските кооперативи. Но не чрез ефективното възстановяване на частната собственост в тях, както бе нужно, а чрез тяхното поголовно насилствено ликвидирание и разграбване без паралелното създаване на нови стопански субекти в отрасъла. И страната се оказа в ситуация, при която няма стабилни, отговорни и ефективни селскостопански производители и е налице всеобщ недостиг на селскостопански продукти. Което изобщо не се побира в представата за системен подход и си бе чисто идеологическо мероприятие, т.е. ново попълване на „тюрлюгювеча“. Четвърто, след поголовното ликвидирание на земеделските кооперативни стопанства се възприе линия на

върщането на земята на старите ѝ собственици или на техните многобройни наследници в реални физически граници на някогашните поземлени парцели. Коевто, от една страна, е почти невъзможно, защото голяма част от земята е ангажирана с непроменими положения, а от друга страна, е губелно, тъй като води до чудовищно атомизиране на собствеността в този отрасъл, което няма нищо общо с прогреса в него и в икономиката. Пето, реституираха се във физическо отношение национализираните през 1947 г. частни стопански обекти, което разпокъса икономически и функционални връзки и държавните предприятия и утежни допълнително положението. Шесто, в резултат на всички тези „реформи“ се създадоха условия, при които изчезнаха и без това слабите интереси за плодотворна работа, за ред в предприятията и отношенията между тях, за технологически прогрес и растеж, и на тяхно място неизбежно възникнаха други интереси – интересите за всеобщо неморално и незаконно безвъзмездно преразпределение на имуществата и доходите на държавното и обществено към частното и на имуществото и доходите на мнозинството на населението към малцинството от него. Това преливане и преточване стана най-видимия и характерен феномен на реформите. Седмо, преливането и преточването се допълваше от спада на производството, чието ниво през 1996 г. е само около 30–35 на сто от това през 1989 г. Настъпи чудовищно обедняване на мнозинството от преразпределението и от намаляването на доходите и се появиха противоречията, противопоставянето и разкола в нацията, което стана втората доминанта на прехода. Осмо, уплахата от тези доминанти говеде до замиране и спиране на реформите. Вниманието се пренасочи към „регулиране“ с помощта на монетарните инструменти, което естествено имаше повече негативни, отколкото положителни резултати, щом не се решават фундаменталните, съществени проблеми на прехода. А през това време усложнението и пропадането продължаваше, а приватизацията се отлагаше. Девето, едва през 1996 г. животът наложи отново да ѝ се обърне внимание: започна се масовата бонова приватизация и подготовката на ускорена касова, заплащана приватизация, но вече при крайно тежки условия и бясна борба за преразпределение. Десето, в резултат на всичко това страната се отклони фатално от нужната ѝ посока: вместо приватизация, водеща към високоинтегрирана и обобществена частната производствена собственост – атомизиране на собствеността и изкривени интереси за преразпределение, т.е. вместо към модерно и конкурентоспособно пазарно стопанство – се отиваше към капиталистическо пазарно стопанство от най-примитивен тип. И по този

начин се тръгна не към шанса, а към риска. Единадесето, но все пак изход има: просто трябва да се върнем към плодотворните реформи, основани на приватизация от друг тип, от тип, който вече бе очертан в преходното изложение.

6. Изложеният в този доклад конкурентоспособен тип на реформите и по-конкретно – на приватизацията бе предложен от автора в началото на 1990 г. И тогава и по-късно и сега той не се приема. Но животът не потвърждава конкурентоспособността на това, което се прави досега. Вярно е, че онезибивши соцстрани, които много бързо приватизираха основната част от държавната си собственост и не ликвидираха, а преобразуваха селскостопанските си кооперативи далеч не пострадаха като България. Но е вярно също така и това, че тъй като и тези страни не снабдиха чрез приватизацията всички свои граждани със значима частна производствена собственост и по този начин далеч не превърнаха всички тях в творци и тъй като освен това не си осигуриха и много висока степен на интеграция и обобществяване на новата си частна производствена собственост и по този начин не направиха даже и малкото творци в международно конкурентоспособни, то и те не си гарантираха това, което им е нужно в прехода и реформата: конкурентоспособно развитие. Ето защо, наред с очевидните подобрения в тях, те се изправят пред сериозни проблеми, които опират в недостатъчно високите темпове на растеж, на експорт и на валутни постъпления. Проблеми, които далеч не са временно явление, свързано например с още незавършилите реформи в тях, а имат фундаментален характер. Така че, който иска, все още може да се поучи от всичко това. И понеже в България приватизацията най-много закъсня, то при нея има най-много място и за поуки и за принципни, същностни промени.

В контекста на казаното, трябва да се подчертае, че усилените опити да се подобри съществено положението у нас чрез промени в макроикономическата политика, особено в банковата, валутната, данъчната и застрахователната област, а също и в някои други области, т.е. чрез една засилена регулация, не ще дадат желания резултат. Разбира се, известни подобрения могат да се постигнат, но те не ще бъдат съществени, т.е. не ще бъдат такива, които подготвят едно трайно наше международно конкурентоспособно развитие в бъдеще. Просто защото е невъзможно без осигуряването на необходимите базисни, фундаментални условия и предпоставки за това в лицето на формирането на необходимия вид и характер на частната производствена собственост и на тази основа – на необходимия вид и характер на социалноикономическите двигатели и

горива за развитие с международно конкурентоспособни параметри, да се решат на трайна основа тези проблеми. Даже и с най-добра макроикономическа политика и съответстващите ѝ регулации.

Животът повелително изисква да се направят реформи, които да осигурят всички или почти всички български граждани със значима и високоинтегрирана частна производствена собственост като по този начин ги направят и конкурентоспособни творци и активно и масово работещи, заети и получаващи доход и от труд и от капитала.

Veselin NIKIFOROV

PRIVATIZATION IN BULGARIA AND THE PROBLEM FOR THE COUNTRY'S TRANSITION TOWARDS A COMPETITIVE MARKET ECONOMY

(S u m m a r y)

This paper supports the idea that Bulgaria has waived the totalitarian system and has undertaken a transition towards a market economy in order to give up an internationally non-competitive one. This is to serve as the basis for the gradual approaching of Bulgaria and the Bulgarian economy towards the living standards of the people from the developed countries with market economies, in particular the ones from Western Europe. Later on, these standards could even be reached.

However, not every market economy guarantees international compatibility of growth and development in a particular country. This is only provided and guaranteed by the type and nature of market economy in the most developed market countries. The transition, however, would allow Bulgaria to start building the features of market economy which are typical for the most developed countries, as well as to establish structures and mechanisms characteristic of the steadily non-competitive market countries. Bulgaria has the chance to accomplish the first of these but it also faces the risk of achieving the second one. All depends on the reforms to be carried through, as well as on the timing and method of their undertaking.

Privatization is the main, basic, and fundamental reform to be taken. Above all, it rejects the totalitarian system and asserts the market one. Therefore, if by its character and parameters privatization favours the emergence of a competitive market economy, it will develop. If not, the opposite will happen. Apart from that, on the basis of a suitable privatization program carried out as the basic type of reform, it is possible to carry out the rest of the reforms which will complement and develop it.

The main landmark for privatization in Bulgaria, consequently, should be to use it for establishing the forms and structures of capital ownership which are present in the most developed market economies, and in Western Europe in particular. This also refers to the forms and structures of the economic subjects, as well as to the product, subsectoral, sectoral and export structures typical for those countries.

The statement is made that, so far, in Bulgaria steps have not been taken in this direction. Just the opposite. On this basis, a number of particular suggestions for changes are made. A major part among them is attributed to the need to complete privatization in Bulgaria within a year at most; this involves the process of transformation of the state-owned enterprises into companies, to be turned into corporations in their turn. Thus formed, these corporations are to be united into only a few national agglomerations, and each Bulgarian citizen is to become the owner of a free share of each agglomeration.

Дарина РУСЧЕВА

ПОЗЕМЛЕНАТА РЕФОРМА И СТРУКТУРНОТО ПРЕУСТРОЙСТВО НА АГРАРНИЯ СЕКТОР

Поземлената реформа в аграрния сектор на българската икономика започва през 1991 г. с приемането на закона за собствеността и ползването на земеделските земи. В основата ѝ лежи въпроса за възстановяването на поземлената собственост. Общият размер на земята, върху която е възстановено правото на собственост през 1996 г. е 28,425 хил. дка., което е 52% от уточнения размер, съгласно закона и правилника за неговото приложение и 46% от стопанисваната земя в България.

До 1990 г. производството в аграрния сектор се осъществява при много висока степен на концентрация и монопол по отношение на формите на неговата организация. Производствена дейност има и в стопанства на населението, по-голямата част от които по своя характер са помощни и тясно свързани със селскостопанските предприятия от обществения сектор.

Стартирането на поземлената реформа, създаването на условия за възстановяване на собствеността върху земеползването на земеделските земи поражда съществени проблеми в изградената аграрна структура на българското земеделие. Те се изразяват в силно свиване на обхвата на държавните стопанства, минимален относителен дял на стопанствата със смесена форма на собственост и формиране на двата основни субекта на аграрната структура – частните земеделски стопанства и земеделските кооперации. В тях са съсредоточени основните производствени ресурси (земя, животни, техника и др.) и се произвежда значителен дял от готовата продукция.

Към 1.07.1995 г. в аграрния сектор има 1,777 хил. бр. частни земеделски стопанства, които обхващат 38.8% от стопанисваната земя в България. Те включват както едноголични стопанства, така и стопанствата на едноголични търговци, регистрирани по Търговския закон. А земята, с която те разполагат е собствена и наемна или само наемна. Разпределението на частните земеделски стопанства според средния размер на стопанисваната земя показва, че преобладаващата част от тях (86%) попадат в границата до 10 дка., т.е. налице е силна раздробеност на поземлената собственост, породена главно от големия брой наследници на отделните парцели земя. Тази раздробеност, контрастираща с предшестващата я гигантомания по отношение на размера на селскостопанските предприятия, от своя страна предполага непълноценно използване на биологичния потенциал на земеделските култури и селскостопанските животни, неспазване на агротехническите и технологични изисквания при отглеждането им и производството на продукция, повишаване на нейната трудоемкост.

Първоначално частните земеделски стопанства произвеждат продукция преимуществено за задоволяване на личните си потребности. Превръщането им в стокови стопанства се затруднява сериозно от високите цени на средствата на „входа“ на производството (горива, техника, торове, препарати, семена и др.), липсата на подходяща малогабаритна и комплексна по своя характер техника за отглеждането на земеделските растения и селскостопанските животни, неблагоприятните условия за кредитиране на производствените операции, разкъсването на връзките с обслужващите дейности (ремонт на земеделска техника, ветеринарно-медицински контрол и обслужване, растителна защита, консултации със специалисти и др.) и проблемите по изкупуването и реализацията на селскостопанската продукция на „изхода“ на производството. Има вече изградени 299 частни земеделски стопанства, арендуващи земеделска земя със среден размер 30,000 дка. Преодоляването на разпокъсаността при тях предполага по-големи възможности за разгръщане на производствения цикъл, за повишаване на жизнеспособността на тези структури и ефекта от резултатите на производството.

Към месец октомври 1995 г. земеделските кооперации в аграрния сектор са 2,577. Те стопанисват 20,438 хил. дка., което е 33.2% от стопанисваната земя в България. Аналогично на частните земеделски стопанства и при тази категория стопанства източниците за формиране на поземлените ресурси са два: собствена и наета земя или само наета. Средният размер на стопанисваната земя на едно сто-

панство е 8,024 дка. Засега обединяването на стопаните в земеделски кооперации може да се разглежда като вариант за изход, който им позволява да преодолеят редица трудности, които изпитват сега малките частни земеделски стопанства. Това се постига чрез обединяването на земите, колективното използване на техниката и по-големите възможности при реализирането на готовата продукция.

През последните двадесет години развитието на производството в аграрния сектор се характеризира с две противоположни тенденции. Първата, както по време, така и по продължителност се наблюдава до средата на 80-те години. Тя се отличава с плавност, постепенност и относителна стабилност на промените. Втората започва след 1985 г. и особено се проявява след 1990 г., когато отрицателните тенденции, изразяващи се в рязкото намаляване на производството на основни продукти в аграрния сектор, се задълбочават и добиват кризисни измерения. Причините за тази ситуация следва да се търсят от една страна в ограничеността на поземлените ресурси и неблагоприятните им качествени характеристики, силното намаляване на броя на селскостопанските животни и ниската продуктивност на земеделските култури и животни, а от друга – в проблемите по реализацията на готовата продукция на вътрешния пазар, стеснен до голяма степен от влошената покупателна способност на населението и възможностите за присъствие на българските селскостопански продукти на международните аграрни пазари.

Разпадането на съществуващите организационно-стопански структури и разграждането на изградените хоризонтални и вертикални връзки в аграрния сектор допринасят също така за получените негативни резултати.

Формирането на нови по съдържание субекти на аграрната структура (частни земеделски стопанства и земеделски кооперации), което е следствие от провежданата в страната поземлена реформа, поражда необходимостта от реструктуриране на вече охарактеризираното производство в аграрния сектор. Целта е то да се адаптира към спецификата на тези субекти и към променените реални дадености в страната в условията на преход към пазарно стопанство.

Реструктурирането на производството в аграрния сектор е свързано с промени в структурата на земята, селскостопанските животни, техниката. Те рефлектират върху продуктовата структура и определят производствената специализация на новите формирования.

Към 1.07.1996 г. обработваемата земя в България е 46,935 хил. дка. Ежегодно част от тази земя се губи по различни причини: изземване за неселскостопански дейности; частично или пълно разрушаване на терени в резултат на развитието на някои отрасли (строителство, миннодобивна промишленост и кариерна дейност); деградационни процеси в почвата (ерозия, засоляване, вкисляване, повърхностно преовлажняване, засоляване и др.). През последните две години се добави и една нова причина, свързана с драстичното увеличение на дела на незасетите площи от общия размер на обработваемата земя – от 9.7% за 1993 г. на 27.6% за 1996 г. (към 1.07.).

През годините на провежданата поземлена реформа настъпват промени в структурата на обработваемата земя, които се изразяват в намаляване на дела на зърнените и фуражните култури за сметка на незначителното увеличаване на този на техническите и на зеленчуковите култури.

Разпределението на обработваемата земя по категории стопанства през 1994 г. е: държавни стопанства – 30.1%, земеделски кооперации – 25.6% и частни земеделски стопанства – 44%. През следващата година поляризацията се задълбочава и структурата има вече друг вид: държавни стопанства – 7.1%, земеделски кооперации – 43.1% и частни земеделски стопанства – 49.7%.

В условията на прехода производството в аграрния сектор се осъществява при рязкото намаляване на количеството на използваните минерални торове и химически средства за растителна защита. През 1994 г. те достигат съответно едва 24% и 37% от употребяваните до реформата (1990 г.). Приблизително аналогични са границите на равнището на използването им на единица (1 000 дка.) обработваема земя. Това води до неконтролируеми последици, свързани с обедняването на почвите, появата на болести и вредители по земеделските култури, силно заплевяване на отделни масиви. Една от причините за това са високите цени на тези средства, които се явяват невъзможни за много от частните стопаня.

Разпределението на земеделската техника показва, че на частните земеделски стопанства, водещи по отношение на концентрацията на поземлените ресурси се падат едва 16% от общия брой на тракторите, 17% – от тракторните плугови, 3% – от комбайните и т.н. Високите цени на новите земеделски машини и малкия размер на стопанисваната земя в преобладаващата част от частните земеделски стопанства правят неефективно използването на земедел-

ската техника, което на практика означава производство на трудоемка и неконкурнтоспособна на международните пазари продукция.

За селскостопанските животни в аграрния сектор са характерни две неща: силното намаляване на техния брой и преминаването им почти изцяло в частните земеделски стопанства.

Към 1.01.1996 г. говедата достигат 48%, овцете – 50%, биволиите – 56%, свинете – 68% и птиците – 86% от броя на наличните животни към същия период на 1992 г. Това се дължи на факта, че през тези години, поради ликвидирането на старите структури и материално-техническата им база, недостига на фураж, преминаването им в частните земеделски стопанства и неподготвеността на стопаните за тяхното отглеждане, част от животните бяха ликвидирани, а други разпродадени. Сега в частните земеделски стопанства са съсредоточени 93% от овцете, 86% от биволиите, 81% от говедата, 73% от птиците и 59% от свинете. Освен това в тази категория стопанства се отглеждат и разплодните животни. Структурата на тези стопанства според броя на отглежданите в тях животни показва, че в случая става дума за много на брой дребни стопанства, тъй като в над 80% се отглеждат по 2 броя говеда, крави и свине, 15 броя птици, а в над 66% – от 6 до 15 овце.

По отношение на реализираните средни добиви се наблюдават различни резултати. В частните земеделски стопанства се получават по-високи добиви спрямо общите за страната при тютюна, зеленчуковите култури, ягодоплодните култури, а в земеделските кооперации – при техническите култури (слънчоглед, памук) и при винените лозя. Такова разпределение е обяснимо и е мотивирано от размерите на стопанисваната земя и възможностите за механизация на производствените процеси.

Много важен проблем, свързан с продуктивността в аграрния сектор е проблема за формирането на подходяща породна и сортова структура, адекватна на новите субекти на аграрната структура. Актуалност придобива и проблема за разработването на технологии, съобразени с новите размери на частните земеделски стопанства, осигуреността им с техника, опита на стопаните, възможностите за изхранването на животните.

В хода на поземлената реформа и формирането на частните земеделски стопанства и земеделските кооперации продължава да действа трайно тенденцията на намаляване на производството на основните продукти в аграрния сектор. През 1995 г. тя е най-силно изразена в растениевъдството, при ориенталския тютюн, който

достига 22.6% от равнището за 1992 г., ориза – 35%, захарното цвекло – 51.3%, ябълките – 66.1%, а в животновъдството – при вълната – 47.3% и при млякото – 77.7%. Както вече беше отбелязано, докато в растениевъдството причината е в комбинираното неблагоприятно влияние на намаляването на площите и средните добиви, то в животновъдството основната причина е силния спад в броя на селскостопанските животни.

Основните насоки на реструктурирането на растениевъдното производство през 1995 г., като резултат от функционирането на новите субекти на аграрната структура са следните:

– При зърнените култури – частните земеделски стопанства осигуряват 48.3% от общото производство. Това отговаря и на размера на площите им в тези стопанства. Водещо място имат създадените земеделски стопанства на арендаторите, които стопанисват 36.6% от общия размер на стопанисваната земя от частните земеделски стопанства. Земеделските кооперации произвеждат 45% от зърното, а държавните стопанства едва – 6.3%.

При частните земеделски стопанства преобладава производството на царевица за зърно, а в земеделските кооперации – пшеница и ечемик.

– При техническите култури – производството се осъществява главно в земеделските кооперации. Те осигуряват 84% от общото производство на памука, 73% от захарното цвекло и 65% от слънчогледа. При тях има възможност за отглеждането на тези култури в укрупнени масиви и при механизирани производствените процеси.

– При тютюна – почти 80% от произвежданото количество се получава от частните земеделски стопанства. Това са главно стопанства с размер на стопанисваната земя до 10 дка. За тези стопанства е характерно използването на евтина работна ръка, липсата на техника за механизирани обработката на почвата, химическа защита, напояване и транспорт.

– При зеленчуковите култури – те почти изцяло се произвеждат в частните земеделски стопанства. В тях има благоприятни условия за съчетаване на типичната трудоемкост, съпътстваща отглеждането им с изискванията към квалификацията на самите производители. Изключително важен е проблема за ритмичното и гарантирано изкупуване на готовата продукция. Така производителите своевременно ще реализират своята продукция, като доставят на вътрешния пазар пресни зеленчуци, а на предприятията от хра-

нително-вкусовата промишленост необходимите им за преработване суровини.

– При трайните насаждения – картината е аналогична на тази при зеленчуковите култури. Над 80% от производството на плодове и над 56% от площите са в състава на частните земеделски стопанства.

– При язогоплодните култури – те също почти изцяло са в частните земеделски стопанства.

– При лозята – общо 69% от производството им е в частните земеделски стопанства, като производството на десертно грозде е изцяло в тази категория стопанства.

В животновъдството картината по отношение разпределението на произведената и изкупена животинска продукция е по-хомогенна. Водещо място заемат частните земеделски стопанства. Относителния дял на тези стопанства от общо изкупените количества при различните продукти варира от 64% при яйцата до 89% – при вълната.

Представеното дотук производствено реструктуриране на аграрния сектор е резултат от промени в аграрната структура, изразяващи се във формирането на частните земеделски стопанства и земеделските кооперации. Разглежданите производствени структури отразяват характера на тези субекти, степента на тяхната зрялост и потенциалните им възможности за осъществяване на производствения процес в тях в даден момент. Развитието на субектите и евентуалните промени в тях неминуемо ще породят ново производствено реструктуриране на аграрния сектор.

Като се изхожда от кризисното състояние на аграрния сектор в България днес, в условията на прехода към пазарно стопанство може да се формулира като непосредствена задача създаването на комплекс от условия, които ще съдействат за бъдещото развитие на частните земеделски стопанства и земеделските кооперации с цел преодоляване на спада в производството и неговото стабилизиране.

Darina RUSCHEVA

LAND REFORMS AND THE STRUCTURAL REFORMS IN THE AGRARIAN SECTOR

(S u m m a r y)

The start of the land reforms in 1991 and the emergence of conditions favouring the restitution of property over agrarian land and their use brought up significant changes in the existing structure of Bulgarian agriculture. These are evident in the strong decrease of the range of activities of the state farms, an insignificant relative share of the farms based on mixed ownership, and in the emergence of two main subjects of agrarian structure – private agricultural farms and agricultural cooperatives.

The adaptation to the specificities of the new subjects of the agrarian structure and the realities of the country under transition towards a market economy raise the need for a restructuring of the production in the agrarian sector, which is also related to changes in the land structure, farm animal breeding, the machines used, etc. In its turn, all this would reflect on the product structure and would determine the product specialization of the new establishments.

The immediate task before the agrarian sector in Bulgaria is to provide for a set of conditions which would favour the future development of the private agricultural forms and agricultural cooperatives in order to overcome the drop in production and achieve stabilization.

Глигор БИШЕВ

МАКРОЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА ВО ПЕРИОДОТ НА ТРАНЗИЦИЈА ВО МАКЕДОНИЈА

Основна цел на економската политика во првата фаза од транзициониот период беше отстранување на макроекономската нерамнотежа. Таа опфаќаше три главни домени: 1) зауздување на домашната потрошувачка преку монетарни и фискални рестрикции и контрола на платите; 2) имплементација на структурни реформи заради унапредување на реагирањето на понудата и подобрување на ефикасноста на употребата на ресурсите; и 3) осигурување на екстерна финансиска поддршка на структурните реформи.

Во текстот што следи се анализираат мерките на економската политика за отстранување на економската нестабилност преку зауздувањето на домашната потрошувачка. Согласно еволуцијата на стабилизационата стратегија трудот е поделен во три дела. Во првите два дела посебно се третираат стабилизационите стратегии во 1992 и периодот по 1994 година, респективно. Третиот дел е посветен на дезинфлационите трошоци.

1. Монетарно осамостојување и стабилизациона политика во 1992 година

Институционалните основи на монетарниот систем на Република Македонија се поставија на 26 април 1992 година со донесување на Законот за парична единица на Република Македонија; Законот за употреба на паричната единица на Република Македонија и Законот за Народна банка на Република Македонија.

Со Законот за парична единица и Законот за употреба на паричната единица на Република Македонија е утврдено, од 27 април 1992 година, законско платежно средство во Република Македонија да биде денарот.

Монетарното осамостојување и замената на југословенските динари за македонски денари се изврши во периодот од 28 до 30 април 1992 година, при што, југословенскиот динар престана да се употребува како законско средство за плаќање во Македонија на 30 април 1992 година во 20,00 часот.

Македонската парична единица се роди како чисто книжна валута во вид на бон, во услови на хиперинфлаторен галон на цените (86,1% месечно, април 1992). Во процесот на воведувањето, кредибилитетот на денарот не можеше да се засновува врз девизен стандард заради тоа што во тој момент Македонија не располагаше со официјални девизни резерви. Довербата во денарот требаше да се базира врз неговата стабилна вредност. Затоа, напоредно со монетарното осамостојување, беше промовирана стабилизациона програма од хетеродоксен тип. За разлика од другите транзициони земји, каде првиот инфлаторен бран се јавуваше како последица на либерализацијата на цените, во Македонија инфлацијата беше последица на буџетските дефицити што се монетизираа и целосната индексација на платите, каматите и девизниот курс. Либерализацијата на цените во Македонија беше извршена во периодот 1964–1966 година. Основна цел на стабилизационата програма беше од чисто книжни пари во форма на бонови да се создадат кредибилитетни пари преку драстично соборување на инфлацијата.

Основни компоненти на стабилизационата програма беа следниве:

1. Хетеродоксни компоненти

а) Личните доходи со одредени корекции се замрзнаа на ниво од март 1992. Исто е сторено и со пензиите.

б) Цените на „стратешките производи“ (нафта и нафтени деривати, електрична енергија, леб, шеќер, брашно, масло за јадење, и комунални услуги) беа замрзнати; формирањето на останатите цени беше потполно слободно. Учеството на контролираните цени изнесуваше 24% од цените на вкупните стоки и услуги.

в) Девизниот курс е фиксиран на 360 тогашни денари за една германска марка (3,6 денари по деноминацијата од 1993 година), првенствено заради потиснување на инфлаторните очекувања. Меѓутоа, заради непостојењето на девизни резерви, врзаноста на денарот за марката беше планирано за период од три месеци. После тоа, беше планирано преминување кон режим на флексибилен девизен курс. Истовремено, заради создавање на девизни резерви воведена е мерка со која е пропишано 30% од секој девизен прилив остварен врз основа на извоз на стоки и услуги, по официјален курс да се продава на Народната банка на Република Македонија.

Целта на хетеро-елементите беше носителите на економската политика (policy makers) да дадат јасен сигнал на јавноста и економските субјекти дека доаѓа до промтен пресврт во економската политика, да се скршат инфлаторните очекувања и брзо се собори инфлацијата со што е можно помалку трошоци.

2. Ортодоксните мерки (монетарната и фискалната контрола) се централен дел на стабилизационите политики со кои се потиснуваат фундаменталните фактори на инфлацијата. Тие осигуруваат успех и одржување на програмите на подолг рок.

а) И покрај тоа што девизниот курс е фиксиран во однос на германската марка, монетарната политика е третирана како независна егзогена варијабла насочена кон остварување на домашните цели – ниво на инфлација од 4,5% месечно, во периодот септември–декември 1992, наместо стабилноста на девизниот курс. Есконтната стапка е утврдена на 170% на годишно ниво, што одговара на месечна стапка од 8,6%. Поголема монетарна контракција не можеше да се планира заради инсолвентноста на банкарскиот систем.

Покрај функцијата на регулирање на количеството на пари во оптек, монетарната политика требаше да ја остварува функцијата на насочување на кредитите во одделни сектори – земјоделство и извоз. Тоа требаше да се реализира така што Народната банка на Република Македонија ќе ги рефинансира само оние кредити кои банките ги пласирале во аграрот и извозните активности.

б) Кредитбилитетна фискална контрола е *sine qua non* за соборување и контрола на инфлацијата. Заради тоа на големината на буџетскиот дефицит се придава особено значење при реализирањето на антиинфлаторна политика. Во македонскиот случај беше проектиран урамнотежен буџет. Учеството на буџетските расходи без социјалните фондови во бруто општествениот производ е проектирано на 35,0%, што беше за три процентни поени помалку во однос на тековното учество на буџетските расходи во бруто општествениот производ.

Инфлацијата беше соборена со *time lag* од 2-3 месеци. Меѓутоа, таа не се сведе во планираните рамки (во јуни беше 17,0%, во јули 8,3% и во август 6,6%). Доцнењето во соборувањето на инфлацијата имаше за резултат потопување на сидрот на девизниот курс уште на самиот старт (реалниот девизен курс стана преценет). Притоа, заради непостоењето на девизни резерви, фиксниот девизен курс не можеше да се брани преку пазарни интервенции на Централната банка, затоа тој имаше чисто административен карактер.

Монетарното цедење започна веднаш по воведувањето на стабилизационата програма. Порастот на паричната маса (M1) е соборен од 73,3% месечно во април на 13,9% во мај и 6,7% во јуни 1992. Меѓутоа, наместо планираното намалување на брзината на оптек на паричната маса во периодот мај–јуни 1992 година таа се зголеми за 35,5%. Режимот на децелерација на стапката на монетарен раст траеше само два месеци. Несолвентноста на банкарскиот систем, монетизацијата на парафискалните дефицити и насочувањето на кредитите на банките преку инструментите на монетарната политика во областа на аграрот, детерминираа од јуни 1992 година пов-

торно да дојде до акцелерација на стапката на монетарниот пораст и да се премине кон режим на двоцифрени месечни стапки на монетарен раст.

Буџетот не успеа да ги реализира планираните приходи за покритие на тековните расходи. Урамнотежувањето на приходите и расходите се извршуваше со неизмирување на доспеаните обврски на буџетот. Покрај тоа, не беше направен обид да се идентификуваат и решат парафискалните дефицити кои се манифестираа во непокриените загуби кај државните претпријатија и парафискалните субвенции во аграрот. Сите овие дефицити беа покривани со кредитна експанзија. Буџетот не се задолжуваше директно кај монетарниот систем. Задолжувањето се извршуваше индиректно: корисниците на буџетските средства спрема кои Буџетот не ги подмируваше обврските, за да опстанат се задолжуваа кај монетарните институции. Со тоа и каматниот товар се пренесе од Буџетот врз економските субјект-корисници на буџетски средства. Девизните резерви исто така се финансираа со монетарна емисија. Во такви услови Буџетот оствари дефицит од 12,6% од општествениот производ.

Стабилизационата програма формално е напуштена кон крајот на август 1992, кога се загуби контролата над личните доходи. Во текот на август и септември, во однос на крајот на јуни 1992 година, личните доходи се зголемија за 110,6%.

Од септември 1992 година отпочна пасивно прилагодување на макроекономската политика кон реалните стопански движења. Просечната месечна стапка на инфлација во периодот септември–декември 1992 изнесуваше 16,0%. Кон стапката на инфлација и црниот курс се прилагодуваа сите останати макроекономски варијабли. Така, сите основни макроекономски големини се зголемуваа со исто номинално темпо, при што девизниот курс до средината на мај 1993 година, кога се воведо флексибилен режим на девизниот курс, девалвираше двапати (на 10 октомври 1992 и на 8 декември 1992 година).

2. Стабилизациона политика во периодот јануари 1994 – јуни 1996 година

Од 1994 година се започна со реализирање на сеопфатна, систематска стабилизациона политика, во соработка со Меѓународниот монетарен фонд и Светската банка чии појдовни поставки беа следниве:

1. Стабилноста на цените создава најоптимални услови за зголемување на штедењето, ефикасна алокација на инвестициите што треба да води кон динамичен стопански раст;

2. Не постои долгорочна размена (trade off) помеѓу инфлацијата и стопанскиот раст, т.е. со прифаќање на повисока стапка на инфлација трајно не се намалува невработеноста;

3. До релаксација на инструментите на макроекономската политика што ја регулираат агрегатната побарувачка може да дојде по трајно соборување на инфлацијата и потиснување на инфлаторните очекувања;

4. Конкурентноста спрема странство не може да се одржува преку постојани прилагодувања на девизниот курс, туку преку зголемување на продуктивноста и намалување на трошоците на работната сила по единица производ.

Како и претходната стабилизациона програма и оваа содржеше одредени хетероеlementи во облик на контрола на платите и контрола на одредени цени. Во 1994 година, цените што подлежеа на контрола учествуваа со 19% од вкупните ставки на производите и услугите вклучени во индексот на цените на мало.

Контролата врз платите имаше за цел да ги стави под контрола трошковните генератори на инфлацијата и прекинување на спиралата цени-плати-цени преку деиндексација на движењето на платите. Тоа детерминираше политиката на контролата на платите трајно да се применува за претпријатијата од општествениот сектор и за државната администрација во периодот јануари 1994 – јуни 1996 година. Политиката на плати доведе до остра децелерација на номиналниот раст на платите во 1994 година и стагнација на масата на номинално исплатените плати во 1995 и првото полугодие од 1996 година. Тоа водеше кон трајно намалување на реалните плати. Така, преку политиката на контрола на платите се остваруваа две цели: а) потиснување на трошковните генератори на инфлацијата; б) одржување на конкурентноста преку намалување на трошоците на работната сила по единица производ.

Во периодот 1994–1995 година и покрај тоа што се оствари инпресивна фискална консолидација, што првенствено се манифестираше во редуирање на фискалните дефицити кои на крајот од 1992 година изнесуваа 12,6% од БОП на 1,3% од БОП на крајот од 1995 година, јавната потрошувачка остана на исклучително високо ниво. Така, во 1995 година вкупните јавни расходи учествуваа со 44,9% во бруто општествениот производ во услови на процент БОП per capita од 660 долари. Тоа детерминираше ограничувањето на вкупната агрегатна потрошувачка да се реализира преку исклучително рестриктивна монетарна политика ориентирана кон ограничување на приватната потрошувачка како резидуален дел од агрегатната потрошувачка (55,1% од БОП). Тоа детерминираше, ниско ниво на расположив доход на приватниот сектор, ниско домашно штедење и високи реални каматни стапки. Во првите шест месеци од 1996 година, во однос на истиот период од 1995 година, вкупните јавни приходи реално се зголемија за 3,5%.

Монетарните рестрикции во изминатите две и пол години формално се реализираа преку стратегија на таргетирање на монетарниот раст и покрај нестабилноста на побарувачката за пари заради високата валутна супстанција. Меѓутоа, во практика монетарниот таргет често се менуваше во текот на годината за да се прилагоди кон променетиот ценовен таргет. Тоа

детерминираше да се остваруваат високи разлики помеѓу поставените и остварените монетарни цели дефинирани како одреден процент на пораст на паричната маса (M1).

Табела 1

*Проектиран и остварен пораст на паричната маса M1
и стапката на инфлација*

(во проценти)

Година	Монетарен таргет	Остварен пораст	Разлика (3-2)	Ценовна цел	Остварен пораст	Разлика (6-5)
1	2	3	4	5	6	7
1994	80,7	83,2	2,5	70,0	55,4	- 14,6
1995	23,0	19,3	-3,7	8,0	9,2	1,2
I-VI'96	5,9	- 5,4	- 11,3	2,2	- 1,9	- 4,1

Во 1994 година и на почетокот од 1995 година соборувањето и контролата врз инфлацијата се засновуваа врз парите и кредитите како основни номинални сидра. Приватната агрегатна потрошувачка се регулираше преку монетарни рестрикции при што девизниот курс служеше како индикатор за состојбата на монетарната политика. Во 1994 година улогата на индикатор ја играше реалниот девизен курс. Имено, девизниот курс можеше во овој период да депресира но со стапка помала од остварената стапка на инфлација. Притоа, доколку девизниот курс започнеше да депресира со повисока динамика од стапката на инфлацијата, тоа требаше да биде знак дека дошло до намалување на побарувачката за пари што требаше да води кон зголемување на рестриktivноста на монетарната политика. Во првите три квартала од 1995 година, како индикатор на монетарната политика и индикатор за усогласеноста помеѓу понудата и побарувачката за пари служеше номиналниот девизен курс на денарот во однос на германската марка. Од октомври 1995 година, девизниот курс еволуира од индикатор во основна цел на монетарната политика. Така, се создаде една долгорочно неодржлива монетарна стратегија: објавување на монетарни таргети и водење на независна монетарна политика и фактичко претворање на девизниот курс во основен монетарен таргет и операционализација на монетарниот пристап на платниот биланс и девизниот курс.

Употребата на девизниот курс како основно номинално сидро на краток рок се покажа како ефикасна политика за соборување и контрола на инфлацијата, усидрување на инфлациските очекувања и дисциплинирање на макроекономските политики. Меѓутоа, трошокот беше голем во губење на ценовната конкурентност спрема странство. Така, на крајот од 1995 година нивото на девизниот курс стана извор на дефлаторни движења во економијата што се манифестираше во периодот јануари-август 1996 година, кога е остварен кумулативен пад на цените на мало од 3,4%, односно просечна месечна стапка на дефлација од 0,4%.

Стабилноста на девизниот курс се одржуваше преку вишокот на понуда на девизи во однос на побарувачката за девизи на девизниот пазар и покрај порастот на дефицитот во тековната сметка на платниот биланс (од 19 мил. САД долари во 1992 година; 158 мил. САД долари во 1994; 216 мил. САД долари во 1995; и 223 мил. САД долари во првото полугодие од 1996 година). Притоа, за да се спречи ап्रेसијацијата на номиналниот девизен курс, Централната банка вршеше директни интервенции на девизниот пазар при што во 1994 година таа откупи вишок на девизи од девизниот пазар од 53,3 мил. долари, а во 1995 година 60,5 мил. долари. Во првото полугодие од 1996 година наместо планираниот нето вишок беше остварен кусок на девизниот пазар од 1,2 мил. САД долари. За да се неутрализираат монетарните ефекти од откупот на девизи, кај Централната банка од почетокот на 1995 година се формира Фонд за стабилност на девизниот курс на денарот. Овој Фонд се финансираше по пат на трансфер на средства од Буџетот во Централната банка. На крајот од 1995 година Фондот за стабилизација на девизниот курс на денарот располагаше со 2.400 мил. денари, а на 30 јуни 1996 година со 3.000 мил. денари.

Соборувањето и контролата на инфлацијата се остварени преку остра децелерација на монетарниот раст во услови на значително зголемување на реалната побарувачка за пари. На крајот од јуни 1996 година годишните стапки на раст на монетарната понуда беа за дваипол пати пониски од остварените во Германија, чија валута преку таргетирањето на девизниот курс на денарот во однос на германската марка служеше како номинално сидро во економијата од крајот на 1995 година.

Каматната политика на Централната банка во периодот од монетарното осамостојување па до крајот на ноември 1993 година беше недефинирана. Таа често се менуваше нагоре и надолу, така што економските субјекти преку нејзиното набљудување не можеа да ја оценат насоката на монетарната политика. Зголемувањето на каматната стапка во тековниот месец беше преобрнувано (revised) преку намалување на каматната стапка во следниот месец. Таквата stop and go каматна политика не создаваше кредибилитет и ги подгреваше инфлаторните очекувања. Конзистентна каматна политика се започна да се води од ноември 1993 година. Брзите варијации во нивото на есконтната стапка како дискреционен инструмент на монетарната политика се напуштија и каматната политика на Централната банка стана примарен инструмент во одржувањето на стабилноста на девизниот курс на денарот и соборувањето и одржувањето на ниска инфлација. Насоката на движењето на каматните стапки не се менуваше сè додека инфлацијата не беше соборена и инфлаторните очекувања потиснати. Потоа, се започна со постепено намалување на каматните стапки без промени во тенденциите на нивното движење. Со тоа, каматните стапки станаа сигурен индикатор за состојбата и насоката на монетарната политика и инструмент за координација на одлуките на економските субјекти.

3. Дезинфлациони трошоци

Заради реалното намалување на монетарната маса (кредитите и паричната маса) како и високите реални каматни стапки, вообичаено е соборувањето на инфлацијата привремено да е пропратено со одредени дезинфлациони трошоци што се манифестираа во опаѓање на економската активност, реалниот општествен производ и зголемување на невработеноста. Во македонскиот случај исклучително е тешко да се утврди висината на дезинфлационите трошоци од повеќе причини: а) стагнацијата на реалниот општествен производ и прикриената невработеност во текот на осумдесеттите години; б) соборувањето на стопанскиот раст како последица на хиперинфлаторниот вител во 1991 и 1992 година; в) шоките од страна на понудата (supply side shocks): економската дезинтеграција на поранешна Југославија и СЕВ, воведувањето на ембаргото на Обединетите нации спрема Србија и Црна Гора, попречувањето на слободниот проток на стоки и услуги кон и од Македонија од страна на Грција; и в) структурните диспропорции и неефикасните инвестициони вложувања кумулирани од минатото.

По високиот пад на реалниот општествен производ од 32,9% или просечно годишно по 10,9% во хиперинфлаторниот период 1991–1993 година, во 1994 и 1995 година со соборувањето и контролата на инфлацијата дојде до децелерација на падот на реалниот општествен производ. Така во 1994 година, кога инфлацијата беше соборена од 229,5% на 55,0%, падот на реалниот општествен производ изнесуваше 3,9%, а во 1995 година, кога инфлацијата беше сведена на 9,2%, падот на реалниот општествен производ изнесуваше 2,0%.

Падот на индустриското производство беше основниот генератор на намалувањето на реалниот општествен производ. Од монетарното осамостојување (април 1992) па до крајот на јуни 1996 година, физичкиот обем на индустриското производство се намали кумулативно за 35,0%. Притоа, дното на индустриското производство беше достигнато во јануари 1995 година, кога во однос на нивото од април 1992 година тоа изнесуваше само 49,9%. По стабилизирањето и соборувањето на инфлацијата под 5% годишно, во првото полугодие од 1996 година индустриското производство систематски и трајно се зголемуваше. Со тоа се надмина долгогодишниот тренд на опаѓање на стопанската активност во Република Македонија. Така, индустриското производство во периодот јануари–јуни 1996 година, споредено со истиот период од 1995 година, оствари пораст од 3,9%. Во однос на просекот од 1995 година индустриското производство во првите шест месеци од 1996 година се зголеми за 0,9%. Заживувањето на стопанската активност е битно не само од квантитативен аспект туку и како индикатор за тоа дека е надминато дното на економската рецесија, односно дека македонската економија започна да се движи по нагорна линија на економскиот циклус.

Табела 2

Основни индикатори за реалниот сектор

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<i>Бруто домашен производ</i>							
(во мил. ден.)							
- по тековни цени	126	551	1.136	16.015	60.411	123.989	140.851
- по стални цени од 1990 год.	608	551	492	426	374	360	352
Индекси:							
- по тековни цени	1.576,0	436,2	206,4	1.409,7	377,2	205,2	113,6
- по стални цени од 1990 год.	101,9	90,6	89,3	86,6	86,8	96,1	98,0
<i>Број на вработени лица, на крај од периодот</i>							
(во илјади)							
Вкупно	512.741	492.231	463.682	473.212	408.468	389.302	351.098
- стопански дејности	422.691	403.247	376.633	352.064	323.936	304.074	267.537
- вонстопански дејности	89.815	89.007	87.049	85.148	84.532	85.228	84.351
Индекси:							
Вкупно	100,8	96,0	94,2	94,3	93,4	95,3	90,4
- стопански дејности	100,7	99,4	93,4	93,5	92,0	93,9	88,0
- вонстопански дејности	101,1	99,1	97,8	97,8	99,3	100,8	99,0
<i>Лица што бараат вработување, на крај од периодот</i>							
(во илјади)							
Вкупно	158.815	160.721	166.828	173.335	177.148	196.280	228.952
Индекси:	101,2	103,8	104,7	103,9	102,2	110,8	116,6

Порастот на физичкиот обем на индустриското производство во првото полугодие од 1996 година е резултат на факторите кои ја детерминираа понудата (supply side factors): а) подигнување на ембаргото од Република Грција во последниот квартал од 1995 година, како и прекин на санкциите кон СР Југославија, со што се овозможи нормализација на протокот на стоки и услуги преку јужната и северната граница на Република Македонија; б) реструктурирање на претпријатијата; в) реформа на банкарскиот систем, со што беше овозможена поефикасна алокација на ресурсите, и г) зголемување на продуктивноста (за 15,3% просечно во првите шест месеци од 1996 година во однос на истиот период од 1995 година) и пад на трошоците по единица производ.

Опаѓањето на стопанската активност како и високата прикриена невработеност во текот на осумдесетите години доведе до пад на вработеноста и експлозија на бројот на лицата што бараат вработување. Така, бројот на вработени лица се намали од 389.302 вработени, колку што изнесуваше на крајот од 1994 година, на 351.098 вработени на крајот од 1995 година или за 24,1%. Истовремено, невработеноста се зголеми за 37,2% при што стапката на невработеност на крајот од 1995 година достигна 24,9%.

Gligor BISHEV

MACROECONOMIC POLICY DURING THE TRANSITION PERIOD IN MACEDONIA

(S u m m a r y)

The main objective of the macroeconomic policy in Macedonia, in its first phase of transition, was the elimination of macroeconomic disequilibrium. This policy contained three domains: 1) reduction of domestic consumption through monetary and fiscal restrictions and wage control; 2) implementation of structural reforms for the development of supply responsiveness and improvement of resources allocation efficiency; and 3) securing external financial support for structural reform.

The first 1992 stabilization program had a heterodox character. With this program, the hyperinflationary swing was overcome and the newly introduced monetary unit gained confidence. However, because of the parasiscal functions of monetary policy and fiscal deficits (12.6% of GDP), inflation remained high (229.5% annually in 1993).

Consistent macroeconomic policy that would lead to permanent reduction and control of inflation was introduced in 1994. This program started as monetary-based disinflationary strategy, using the foreign exchange rate as indicator of monetary policy stance, and in October 1995 it was transformed into exchange-rate-based stabilization policy. At the same time, fast reduction in fiscal deficits and public expenditures were accomplished. As a result of the structural reforms and wage control policy, the nominal wages almost stopped increasing. This resulted in permanent price stability with inflation reduced to 9.2% in 1992 and 0.2% in 1996.

Reduction and control of inflation was accompanied by high disinflationary costs. Disinflationary effects of stabilization policy were enhanced by: a) supply side shocks: economic breakdown of former Yugoslavia and CMA, United Nations embargo toward Serbia and Montenegro from May 1992 to November 1995, and the disruption of the free flow of goods and services from and to Macedonia imposed by Greece in the period August 1992 – September 1995; b) hyperinflationary shocks in 1989 and 1992; and c) structural disproportions and inefficient investment accumulated during 1980's. All these, in the period 1992–1995 contributed for real GDP to decline by 28.4% and the number of unemployed to increase by 51,222. In 1996, the first positive effects from price and financial stability were evident. Real GDP increased by 1.6% compared to 1995.

Иван АНГЕЛОВ

МАКРОИКОНОМИЧЕСКА ПОЛИТИКА В БЪЛГАРИЯ

В следващите редове са представени в най-общ план незабавни и средносрочни мерки по макроикономическата политика, насочени към постигане на макроикономическа стабилност до 4–5 години.

Паричната, валутната, бюджетната и външно-търговската политика трябва да бъдат така настроени и съчетани помежду си през следващите 2–3 години, че да продължава либерализацията на стопанската дейност във всичките ѝ измерения при бързо възстановяване на финансовата стабилност и постепенно ограничаване на държавната намеса в стопанската дейност. С оглед на средно и дългосрочните цели макроикономическата политика трябва да се настройва и за създаване на подходящ икономически климат за повишаване нормите на спестяване и инвестиране, на ефикасността на финансовите посредници, за привличане на чуждестранни инвестиции и ориентация към подходящ профил за интегриране в европейската икономика през следващите десетилетия.

1. Парична политика

Паричната рестрикция отдавна е изчерпала оздравителния си потенциал и от антиинфлационна по замисъл се е превърнала в проинфлационна по резултати. Причината за това е продължителната рестрикция с нелогично променяща се интензивност и без ясни цели. При сегашната обстановка не са целесъобразни резки изненадващи промени в паричната рестрикция от рода на направените на 23 септември и 17 октомври 1996 г. Главната причина за това е почти пълният срив на доверието в банковата система и в другите държавни институции. При криза на доверието инструментите на па-

ричната политика почти престават да въздействат върху победението на стопанските субекти и на гражданите.

До към средата на 1997 г. рестрикцията трябва да се запази на нивото от средата на септември 1996 г. и дори да се намали. В зависимост от макроикономическата ситуация и особено от инфлацията, към средата на 1997 г. може да се пристъпи към облекчаване на рестрикцията. През втората половина на 1997, през 1998 и следващите години облекчаването на паричната рестрикция на основата на намалена инфлация трябва да продължава, за да се снемат част от ограничителите на растежа, предизвикани от силно намаленото вътрешно търсене. Но това не е достатъчно. С облекчената парична рестрикция трябва да се въздейства и за пооборяване на количествените и качествените характеристики на предлагането, тъй като след 1987–1988 г. инвестициите в реалния сектор са с отрицателен знак. Трайното поддържане на умерена положителна реална лихва по депозитите, заедно с други мерки по възстановяване доверието в банковата система ще стимулира спестяванията. Необходимо е също умерено положителна реална лихва и по кредитите при далеч по-ниско ниво на номиналната лихва и по-малка разлика между лихвите по депозити и кредити, за да се повиши здравословното търсене на инвестиционни кредити в реалния сектор. Мерките по оздравяване на търговските банки също ще допринесат за изпълнението на такава задача.

В икономическата литература и в световната стопанска практика често се обсъжда темата за независимостта на Централната банка от правителството. Има различни мнения. Привържениците на пълната независимост смятат, че само по този начин чрез консервативна парична политика може да се поддържа стабилността на националната валута. Привържениците на другото крайно мнение считат, че в периода на стабилизация и трансформация независимата централна банка не може да наложи сила крайно рестриктивна политика на правителството, но може успешно да затрутни стабилизацията и да повиши нейната цена. Милтън Фридман също смята, че централната банка трябва да бъде подчинена на министерството на финансите.

Правилното решение навярно е между двете крайности – съчетаване на независимостта със сътрудничеството. Като се има предвид, че паричната политика е неделима част от макроикономическата политика, че само с парична политика нищо не може да се постигне, но при неправилното ѝ използване всичко може да се раз-

руши, централната банка трябва да остане независима като сътрудници с правителството и бъде подготвена на Народното събрание.

Предотвратяването на хиперинфлацията трябва да бъде първа грижа на правителството и на БНБ през следващите месеци, понеже ще има опустошителни последици за 90% от населението. От нея ще се облагодетелствуват длъжниците, притежателите на чуждестранна валута и на големи имоти. Ще спечели и гържавният бюджет, който е най-големият длъжник, но такава „печалба“ е нежелателна за България. Едно от най-важните средства за предотвратяване на хиперинфлацията е строгата парична политика на БНБ и предприемането на грастични мерки за стабилизиране на банковата система.

2. Валутна политика

Главна задача на валутната политика, съвместно с паричната, бюджетната и външно-търговската политика през следващите 2–3 години е да поддържа конкурентоспособността на българските стоки и услуги и да спомага за относително стабилизиране на текущата сметка на платежния баланс главно чрез по-голямо положително търговско салдо при нарастващ обем на износа. Това налага внимателно разпределение на функциите между валутния курс и вносно-износната политика, с цел да не се претоварва валутният курс с функции, които през близките години могат да се изпълняват по-успешно и по-евтино от външно-търговската политика. Протекционните функции на валутния курс ще останат важни и през следващото десетилетие, но тогава той ще бъде облекчен от очакваното нарастване на общата факторна производителност, която ще поема все по-голяма част от сегашните функции на валутния курс и на външно-търговската политика.

Поддържането на относително стабилен реален курс трябва да бъде стратегическо направление на политиката по валутния курс. То не изключва частични корективи през отделни години ако текущата конюнктура ги налага. Така ще се защитават позициите на българските производители на местния пазар и ще се създават условия за изгоден износ. Това пък ще допринесе за поддържане на трайно положително търговско салдо като нарастващ по-важност източник на растежа на БВП; за стабилизиране на текущата сметка на платежния баланс и за увеличение на официалния и общия валутен резерв.

През близките 2–3 години най-важният проблем във валутната политика ще бъде нивото на валутния курс, а не неговият ре-

жим. Защото върху конкурентоспособността влияе нивото на курса, а не режимът – фиксиран, плаващ, пълзящ, нито пък големината и състава на „кошницата“, когато левът е обвързан с груги национални валути. Както вече споменахме, общата посока на движение би следвало да бъде от плаващ към пълзящ или някаква форма на обвързване с груги валути. Като се има предвид стратегическата ни задача за европейска интеграция ориентир трябва да бъде режимът на страните от ЕС и техните валути.

Установеният в началото на 1991 г. валутен режим е твърде либерален за състоянието на българската икономика от 1991 г. досега, но веднъж възприет не бива да се променя. Еwentуално затягане на административните ограничения във валутния режим ще има повече отрицателни, отколкото положителни резултати. Още по-недопустимо е то при сегашната липса на доверие към банките и държавните институции. Режимът на плаващ валутен курс засега няма алтернатива. При еwentуално натрупване на достатъчно голям официален валутен резерв и на груги предпоставки може да се премине към някои от вариантите на пълзящия курс. Ако получим валутен кредит от МВФ и ЕС за създаване на стабилизационен валутен фонд от 500–700 млн. дол., по подобие на полския от 1990 г., това може да стане и по-скоро. Вероятността за такъв кредит в близко бъдеще обаче е нищожна. България трябва да заработи някакво доверие пред света с решителни реформи преди да се обръща с подобна молба към МВФ.

В най-близка перспектива без възстановяване на доверието в банковата система и в правителството не е възможно успокояване на валутния пазар, особено при минимален валутен резерв и предстоящи големи плащания по външния дълг. Това се постига само с решителни действия за обуздаване на инфлацията, увеличение на производството и износа, гаранции срещу посегателство върху валутни и груги депозити и за стабилност на валутния режим.

България трябва да продължава да обслужва външния си дълг. Това означава ежегодно заделяне на 10–12% от БВП през 1996–1999 г. с тенденция към постепенно намаляване. Използваният в страната БВП ще бъде по-малък от произведения. То ще се отрази неблагоприятно върху инвестиционната активност, структурното и технологичното обновление през следващите години.

Ключът за решаване на този проблем в сегашната ситуация е изпълнението на споразумението с МВФ, бързо сключване на споразумение със Световната банка, добре подготвена приватизация на го-

леми стопански обекти срещу свежа валута. Освен че ще попълни валутния резерв, това ще помогне за постепенно възстановяване на кредитното и инвестиционното доверие.

3. Бюджетна политика

Главни направления на бюджетната политика в текущия момент и в краткосрочен хоризонт трябва да бъдат повишаване събираемостта на данъците, продължаване реформата на данъчната система и начало на дълго отлаганата реформа в бюджетните сектори, с оглед поддържане на възможностите им да изпълняват най-необходимите функции при силно ограничено финансиране. В средно и дългосрочен хоризонт вниманието трябва да се насочи към по-нататъшно рационализиране на данъчната система и приближаването ѝ към европейските стандарти; намаляване нивото на данъчното облагане като елемент на инвестиционно ориентираната стопанска политика; приключване на реформата в бюджетните сектори и постепенно увеличение на заделяните за тях ресурси; включване на сивата икономика в законната икономика, вместо да се повишават данъчните ставки; подобряване на данъчната дисциплина и повишаване ефикасността и неподкупността на данъчната и митническата администрация.

Облекчаването на огромното дългово бреме върху разходната част на бюджета трябва да бъде обект на специално внимание от страна на правителството. Това може да се постигне чрез намаляване размера на държавния дълг, намаляване на основната лихва, успокояване на валутния курс и по този начин – чувствително намаляване на първичното салдо и постепенното му свеждане до ниво близко до касовото салдо. Съществува потенциал за намаляване на бюджетното бреме при обслужването на вътрешния дълг чрез рационализиране на използваните инструменти, по-доброто структуриране на пазара за ДЦК и намаляване на посредниците. По очевидни причини правителството може да оказва по-силно въздействие върху вътрешния дълг и неговото управление, отколкото върху външния дълг.

Решаването на дълговия проблем е неотложно. То трябва да се търси в стриктното изпълнение на споразуменията с МВФ и бързо сключване на споразумение със Световната банка, което ще даде възможност да получим допълнителни кредити от тях, от ЕС, от правителствата на някои развити страни и от частни банки, а също и постепенно увеличение на преките чуждестранни инвестиции; ускорена продажба на важни стопански обекти на чуждестранни инве-

ститори срещу плащания в наличност; бързи мерки за намаление на инфлацията и на тази база – на основния лихвен процент, което ще облекчи обслужването на вътрешния дълг; агресивна политика на банките по събиране на вземанията, в т.ч. и чрез замяната на дълг срещу собственост; грастични мерки на правителството за повишаване събираемостта на данъците за тази и за минали години и на тази основа – намаляване на бюджетния дефицит и подобряване функционирането на бюджетните дейности.

Оценявана към днешния момент бюджетната рестрикция е изчерпала възможностите си. По-нататъшната рестрикция чрез съкращаване на разходите, увеличаване на данъчните ставки или разширяване на данъчната основа ще има само деструктивни последици. Вниманието трябва да се насочи към постигане на трайно оживление на производството, за да се увеличат постъпленията при съществуващите и дори по-ниски данъчни ставки. Данъците не трябва повече да се повишават под никакъв претекст и при никакви обстоятелства. Най-късно до 1 година следва да се пристъпи към първата фаза на намаление на данъците, като се започне с ДДС и данък общ доход. Това следва да бъде част от пакета мерки на инвестиционно-ориентираната стопанска политика.

4. Външнотърговска политика

Главна задача на външнотърговската политика, съвместно с валутната, паричната и бюджетната политика е да повиши ролята на външното търсене като фактор на растежа през близките 2–3 години и особено през следващото десетилетие. При очертаващи се ограничени възможности за повишение на вътрешното търсене (потребителско, инвестиционно и правителствено) през 1997–1998 г. поради все още рестриктивната подоходна, парична и бюджетна политика, макар и с тенденция към смекчаване, увеличението на положителното търговско салдо при все по-голям обем на износа като че ли е единственият източник за растеж на БВП през тези години.

Формулирането и изпълнението на външно-търговската политика в средно и дългосрочна перспектива ще става в сложна вътрешна и международна икономическа ситуация. Историята на почти всички най-развити страни (особено Западна Европа и Япония) показва, че на ранните етапи на своето развитие те са прилагали активна протекционна политика и са насърчавали износа, а сега отричат това право на България и другите реформиращи се иконо-

мики на основата на свръхпростен вариант на концепцията за пазарна либерализация и *laissez-faire* идеи. Това налага България, съвместно с другите заинтересовани ЦИЕ страни да направи опит за преговаряне на условията за асоцииране с ЕС, и да прилага гъвкаво ангажиментите си към СТО, по подобие на други страни-членки. Шансовете за такова преговаряне не са големи, но все пак при настойчив колективен опит може би нещо ще се постигне.

Прилаганата до сега и очертаваща се в близкото бъдеще почти пълна импортна либерализация не съответства нито на историческия опит на развитите страни, нито на сложностите на процеса на трансформация към пазарно стопанство на сравнително слабо развити страни, нито на елементарната икономическа логика. Разбира се, гласът на ЦИЕ има малки шансове да бъде чул само ако е единен, убедителен и достатъчно твърд. Без това не могат да се очакват промени от страна на ЕС, който досега печели от т.нар. европейски търговски споразумения, докато реформиращите се страни губят. Най-убедителното доказателство за това е, че положителното търговско салдо на ЕС към ЦИЕ расте през последните няколко години.

През следващите 5–10 години България може да разчита повече на създаването на регионална зона за свободна търговия между заинтересовани страни от ЦИЕ, ОНД и Балканите. Направените досега стъпки и получените резултати са повече от скромни, между другото и поради сложността на проблема и големите различия в интересите на страните от региона. ЦЕ страни с по-големи шансове за интеграция в ЕС не са особено заинтересовани от такава свободна зона с участието на по-слабо развити от тях страни, като България.

България е поела международни ангажименти по прилагането на тарифни и нетарифни инструменти на импортната политика. Известно е обаче, че в критична обстановка международните институции проявяват разбиране ако правителството се обърне към тях със силни аргументи. СТО (ГАТТ) дори предвижда специални изключения от либерализирания търговски режим при особено големи затруднения в платежния баланс на страни-членки. Ако Полша, Унгария и Грузия ЦИЕ страни, отдавнашни членове на ГАТТ и асоциирани към ЕС през последните години прибягват до временни тарифни и нетарифни ограничения на вноса, защо същото да не прави и България при далеч по-критична икономическа ситуация! Това е наложително за вноса на селскостопански продукти и някои луксозни потребителски стоки.

5. Политика по доходите и заетостта

Сложният и болезнен процес на трансформацията предполага ефикасна гържавна политика по доходите и заетостта. Тази политика трябва да осъществява подходящо преразпределение на доходите, допускащо социална диференциация, но не социална поляризация; да поддържа политическа и социална стабилност чрез смекчаване на болезнените ефекти от действието на пазарните механизми; да развива ефикасен пазар на труда и да гарантира хората срещу особено големи рискове. Трансформацията в другите ЦИЕ страни показва, че колкото по-решителни и бързи са реформите, толкова по-успешно политиката по доходите изпълнява своите функции и обратно, затлъчването на реформите повишава тяхната социална цена, която и най-добре замислената политика по доходите не може да компенсира.

В средно и дългосрочна перспектива стимулирането на икономическия растеж е най-ефикасният начин за спиране на обедняването и социалната поляризиране в обществото. И най-ефикасните разпределителни и преразпределителни механизми не могат да дадат резултат ако не са произведени блага за разпределение и преразпределение. В този смисъл най-ефикасният инструмент за силна политика по доходите е високата динамика на растежа, повишаването на общата факторна производителност и на конкурентоспособността на стоките и услугите.

Създаването на условия за по-голяма мобилност на работната сила е предпоставка за по-висок растеж, за намаление на безработицата и ограничаване на бедността. Постигането на такава мобилност обаче изисква нормално функциониращ жилищен пазар.

Икономически и социално ефективната пълна заетост трябва да бъде фундаментална цел на стопанската политика, защото трайната висока безработица затруднява прехода към пазарно стопанство и демокрация. Тя е един от главните източници на бедността и социалната поляризация. Известно увеличение на безработицата у нас беше неизбежно през последните 5–6 години, но в далеч по-малък размер от това което се случи. Причините са в погрешната политика по стопанските реформи и съвпадналото с тях загубване на основните международни пазари.

Бедността и мизерията в България отдавна не са обхващали 30–40% от населението, както е сега. По-прецизни измервания могат да покажат дори по-високи размери на бедността. Това налага бързи мерки в рамките на скромните ресурси за решаване на най-острите

текущи проблеми и разработване на цялостна социална политика за следващите 3–5 години.

Традиционната социална политика и политиката на доходите са безсилни в сегашната екстремна обстановка. При бедността и мизерията на такава голяма част от населението, особено през зимните месеци, всички усилия и ресурси на държавата трябва да се насочат към подпомагане на тези бедстващи хора. Законно установените пазарни механизми, в т.ч. и в ценообразуването, трябва да продължат да действат, но на най-бедните следва да се помогне. За 2,5–3 млн. човека пенсията и заплатите няма да стигнат само за отопление през зимните месеци. Направеното досега е недостатъчно, вкл. и схемата за покриване на част от разходите за енергия на 19% от домакинствата. Тази схема не е така ефикасна както изглежда на пръв поглед.

Ivan ANGELOV

MACROECONOMIC POLICY WITHIN A CURRENCY BOARD FRAMEWORK IN BULGARIA

(S u m m a r y)

Bulgaria has not witnessed comprehensive economic reforms over the last seven years. As a result, the economy has been in constant recession during this period. After a fragile and short-lived financial stabilization in 1995, another financial explosion took place in 1996.

The most important lesson to be learned from the past seven years is: the longer reforms are delayed, the higher the economic and social price to be paid by the population. From the 311 per cent year end inflation in 1996 not less than 250–260 percentage points are due to the lack of reforms.

Under these circumstances, the recommendation of the IMF in early November 1996 to introduce a currency board (CB) was not surprising. The strict rules of the CB regime will be the core of the macroeconomic policy in Bulgaria over the following years. The CB rules will penetrate deeply into the macroeconomic policies by making the monetary, fiscal, income and foreign trade policies far more restrictive and objective. The fundamental rules of the CB concerning the monetary base, the discontinuation of central bank financing of budget deficit and of commercial banks noncollateralised refinancing will strongly affect the components of macroeconomic policy and would necessitate appropriate toughening of the fiscal and income policies and more aggressive export policies in order to achieve and maintain positive trade and payment balances.

The implications of the strict currency board rules on fiscal policy will be particularly strong. The introduction of the CB would call for immediate action to reform the tax system, to

improve tax collection, to restructure and rationalize the budget sectors (health care, education, science, culture, central and local administration, internal security, defence and others) to make them perform their most essential functions with less financing.

Income policies and related social policies will also be affected particularly during the early stages of the operation of the currency board. This would require pre-board allocation of social safety net resources and stringent measures for their utilization to those who are mostly in need.

One is perfectly aware that the currency board is not a panacea. The CB is not a substitute for strict fiscal and income policies, for a sensible foreign trade policy, for bold financial stabilization measures, and for active structural reforms. On the other hand, comprehensive macroeconomic and structural reforms in Bulgaria are hardly possible without fiscal discipline, which the currency board will impose by stabilization of the monetary base. This is expected to reduce drastically inflation, interest rates, the budget deficit and thus the burden of interests payable on it, to stabilize the exchange rate of the Bulgarian currency and to provide an economic environment for sustained growth over the following years. The parties involved are also aware of the great risk associated with the tough financial discipline required by the currency board rules, particularly its impact on the budget, banking, real and social security sectors.

Михаил ПЕТКОВСКИ

РЕФОРМИТЕ НА ФИНАНСИСКИОТ СЕКТОР ВО МАКЕДОНИЈА

Економската теорија не е едногласна во поглед на важноста на финансиските фактори за економскиот растеж. Видливо е сепак, дека поновата економска литература ѝ посветува сè поголемо внимание на врската помеѓу развиеноста на финансиските системи и перформансите на реалната економија. Емпириските податоци, базирани на голем примерок земји, сугерираат дека „финансиската продлабоченост“ (мерена на пример преку коефициент на М2 спрема општествениот производ) и дистрибуцијата на кредитите помеѓу државниот и приватниот сектор, претставуваат значајни индикатори за идниот растеж (King и Levine, 1993).

Финансискиот сектор веројатно е уште поважен за транзиционите економии, вклучувајќи ја и Македонија. Со оглед на острниот пад на производството во последните неколку години (општествениот производ речиси е преполовен помеѓу 1989 и 1995 година) и загрижувачки високото ниво на невработеност, на Македонија ѝ е неопходен брз растеж во наредниот период. Таа амбициозна цел нема да биде остварлива без финансиски систем кој ќе биде способен да мобилизира и ефикасно алоцира значителни финансиски ресурси. Повеќе од очигледно е дека Македонија денес не располага со таков финансиски систем, поради што тој претставува Ахилова петица или „мека точка“ на реформите.

Во овој труд е дадена куса анализа на досегашните резултати остварени во реформите на финансискиот сектор, како и на можните насоки за нивно продлабочување. Во првиот дел дискутирана е проблематиката на монетарниот систем и централното банкарство. Во вториот дел фокусот е насочен кон банкарскиот систем и можностите за негово поефикасно функционирање. Во третиот дел се разгледани можностите за развој на пазарите на капитал и со нив поврзаните небанкарски финансиски институции.

1. Монетарен систем и централно банкарство

Македонија како монетарна зона

Република Македонија вовеле своја сопствена валута на 26 април 1992 година. Новосоздадената монетарна зона е мала, како во поглед на бројот на жителите и големината на општествениот производ, така и по количеството пари што циркулираат во економијата. Традиционалните показатели на финансиската длабочина (различните мерки на понудата на пари спрема општествениот производ) покажуваат ниски вредности, што сугерира слаба финансиска развиеност на економијата.

Стандардниот индикатор на финансиската развиеност (M1/GDP коефициентот) на крајот на 1995 година изнесуваше 0,09, додека во развиените земји тој вообичаено се движи помеѓу 0,25 и 0,30. Другиот индикатор (M2/GDP) се смета за мерка на реалниот обем на банкарскиот систем. На крајот на 1995 година тој изнесуваше 0,13, што е далеку под просекот во развиените економии, кој достигнува околу 0,7, иако разликите во рамките на оваа групација земји се прилично големи, што укажува на голема диверзификуваност во финансискиот развој (Gillis et al., 1987).

Малото валутно подрачје, но и долгата предисторија на висока инфлација, водат до широка употреба на странските средства за плаќање, а особено на германската марка, во прометот. Домашната валута, македонскиот денар, само делумно врши некои од стандардните функции на парите: средство за плаќање, пресметковно средство, средство за штедење итн. Одржувањето на долгорочна ценовна стабилност и порастот на доходот регарира претставуваат неопходни предуслови за зголемување на побарувачката за пари и проширување на употребата на домашната валута.

Првите чекори во таа насока се остварени со воспоставувањето цврста контрола врз цените во 1995 и 1996 година, како и со воведувањето висок степен на тековна конвертибилност, што беше овозможено со прифаќањето на флукуирачкиот девизен курс во мај 1993 година. Некаде до двеилјадитата година може да се очекува дека Македонија ќе биде во состојба да ги оствари преостанатите услови потребни за остварување на целосна тековна конвертибилност. Капиталната конвертибилност ќе биде остварлива дури откако финансискиот систем и економијата ќе бидат поставени на сосема здрави основи. Тој вид конвертибилност обично е последната фаза во оптималниот редослед на фазите на економската либерализација (Mc Kinnon, 1991, стр. 9). Со неговото воведување денарот ќе може наполно да ја замени германската марка како монетарен медиум.

Монетарна политика

Македонскиот устав ја гарантира независноста на Централната банка. Главна одговорност и крајна цел на Централната банка е одржувањето на стабилноста на националната валута. Во практиката, степенот на стабилност се утврдува во соработка и во рамките на економската политика на Владата. По утврдувањето на степенот на стабилност на националната валута, Народната банка на Република Македонија е сосем независна во поглед на начинот на реализирањето на проектираната стапка на инфлација.

И покрај тоа што Централната банка располага со ограничен број инструменти за монетарно раководење, таа беше успешна во стабилизирањето на економијата. Ефикасноста на монетарната политика значително се подобри со напуштањето на селективните кредити од страна на НБРМ во 1994 година. На тој начин, фокусот на монетарната политика се пренасочи од секторска поддршка кон контрола на инфлацијата. Веројатно е дека поради рудиментарниот карактер на монетарните инструменти, трошоците на дезинфлацијата беа релативно повисоки отколку што е тоа случај во земјите каде што централните банки располагаат со пазарно базирани инструменти.

Имајќи го тоа предвид, НБРМ започна да воведува пазарно ориентирани инструменти, какви што се аукциите и благајничките записи на Централната банка. Меѓутоа, нивните можности се ограничени, поради што кредитните лимити се основни инструменти на монетарното регулирање. Иако ефикасни во соборувањето на инфлацијата, кредитните лимити сè повеќе се покажуваат како неадекватни во поглед на дистрибуцијата на ликвидноста по одделни банки. Со оглед на постоењето значителен пазарен ризик и информациона асиметрија помеѓу банките и должниците, тоа резултира со значителни износи на неискористени кредитни лимити и порестриktivна монетарна политика од проектираната. Од сите причини, до крајот на 1997 или најдоцна во 1998 година се предвидува напуштање на кредитните лимити како инструмент на монетарната политика.

Почнувајќи од 1995 година, девизниот курс се трансформира во главен индикатор на монетарната политика. Тенденцијата на курсот да се движи кон депрецијација се интерпретира како индикација дека монетарната политика е премногу лабава и дека монетарните таргети треба да бидат редуцирани под нивното проектирано ниво. Таа стратегија покажа одлични резултати во соборувањето на инфлацијата, но во 1996 година, во услови на значително пониска понуда од предвидената на девизниот пазар, ја одведе монетарната политика во премногу рестриktivна насока, што предизвика дефлаторни движења во економијата. Тоа ја сугерира потребата од напуштање на девизниот курс како основен таргет на монетарната политика, но бара рекомпонирање на целата макроекономска политика, што нема да биде едноставна задача.

2. Банкарски сектор

Клучниот проблем со кој се соочуваат македонските банки е слабиот квалитет на нивните кредитни портфолија. Акумулацијата на лошите заеми и загубите во билансите на банките се резултат како на карактеристиките на поранешниот економски систем, така и на многубројните екстерни шокови кои крајно ја продлабочија кризата на банките и претпријатијата. Процесот на санација на банките, кој започна на почетокот на 1995 година, се состоеше од трансфер на лошата актива и на некои обврски на банките во Агенцијата за санација на банките. Со посебен закон, Агенцијата ги презеде: (1) замрзнатите депозити од билансите на банките; (2) побарувањата и обврските по користени кредити од Парискиот клуб; и (3) лошите заеми од билансот на Стопанска банка (дотогаш убедливо најголема банка во земјата, која располагаше со 65 проценти од вкупните депозити), при што банката е рекапитализирана со обврзници издадени од Агенцијата. Истовремено, Стопанска банка е поделена на шест посебни банки-наследнички.

Конечниот успех на санацијата во голема мера ќе зависи од тоа дали државата ќе биде способна да ги плати високите фискални трошоци за нивно спроведување. Тие трошоци се проценуваат на околу 2,5 милијарди долари, макар што некои од обврските преземени од Агенцијата се исполнуваат само делумно (на пример обврските врз основа на заробените девизни депозити). Но, уште поважно е дали банките ќе можат да ја спречат појавата на нови лоши заеми, позната како *flow problem* и присутна во сите транзициони економии (Rosati, 1994). За димензиите на проблемот говори фактот што и сега износот на лошите заеми во билансите на банките останува многу висок и изнесува околу 50% од вкупните кредити на претпријатијата.

Супервизија и регулација

Постојат два основни начина да се спречи акумулирањето на нови лоши заеми. Првиот се потпира на државниот интервенционизам, кој е вообичаен во банкарската индустрија. Тој се состои во тоа што најчесто преку Централната банка се врши супервизија и регулација на банкарските операции (вклучувајќи ги капиталните стандарди препорачани од Базелскиот комитет за банкарска супервизија), како и воведување на транспарентни сметководствени правила за банкарското работење. Еден дел од прописите во оваа област веќе ја намалува опасноста од создавање на специјални врски помеѓу банките и претпријатијата, како што е правилото дека нето-должник не може да биде основач на банка, потоа максимирањето на износите кои може да ги добие еден позајмувач итн. Но, за многу банки, поради лошата финансиска состојба, не може веднаш да се применат строгите меѓународни стандарди за капитална адекватност. Проблем е и

сегашниот ограничен капацитет за банкарска супервизија, која се должи на малиот број и неискуството на ревизорите.

Во секој случај, со текот на времето, супервизиските и регулативните правила сè повеќе се доближуваат до меѓународните стандарди. Таа причина е нејзината долгорочна цел да ѝ се приближи да Европската унија. Тоа ќе бара да се создаде банкарски сектор во согласност со стандардите на Унијата, што во многу аспекти ќе значи повеќе од прифаќањето на стандардите на BIS за пруденциона регулација и супервизија (Директивите на ЕУ за банкарството).

Конкуренција и приватизација

Вториот начин да се подобри квалитетот на кредитните одлуки и да се прекинат нездравите врски меѓу банките и претпријатијата, е оној кој се потпира на пазарните механизми. Тој се базира на стимулирање на конкуренцијата и на приватизацијата во банкарскиот сектор. Идеално зголемената конкуренција во комбинација со приватизацијата би требало да генерираат подобрување на перформансите на банките. Во реалноста, тоа бара многу повеќе време. Што се однесува до конкуренцијата, сè до поделбата на Стопанска банка, банкарскиот систем беше екстремно концентриран, при што четирите најголеми банки претставуваа околу 90 проценти од активата на банкарскиот сектор. Поради големиот обем на загуби и отсуство на рехабилитација на секторот, тие држеа екстремно високи каматни маргини во целиот период по независноста (на пример, во 1995 година, маргините изнесуваа околу 47 процентни поени на годишно ниво за долгорочните камати). Ниту големиот број нови банки не придонесе да се намалат високите каматни маргини. Напротив, новите банки зазедоа „free rider“ став, прифаќајќи ги високите маргини како начин да остварат високи профити или да ги покријат своите високи трошоци на работење (Петковски, 1996).

Во поглед на сопственоста, ситуацијата е таква што мнозинството банки во Македонија сега се со доминантна приватна сопственост. Наскоро ќе се приватизира главниот дел од некогашната Стопанска банка, која сè уште претставува најголема банка во земјата. Но, иако приватизацијата претставува чекор во вистинската насока, таа не може да даде брзи резултати. Една од причините за тоа е масовната финансиска слабост на претпријатијата. Бројот на ризични клиенти е исклучително голем, а судското извршување на кредитните договори оди бавно и со многу тешкотии. Сè уште се присутни неформалните врски меѓу менаџерите на банките и менаџерите на претпријатијата-акционери. Кај новите банки, кои во најголем дел се приватни, често е присутна концентрацијата на сопственоста, што ја лимитира нивната самостојност при донесување на кредитните одлуки. Впрочем, дека приватните банки не секогаш се и добри банки, покажува не само богатото искуство на развиените земји туку и драматичните проблеми со кои се соочуваат приватните банки во Источна и Централна Европа.

Извесно е дека приватизацијата на македонските банки ќе биде главно комплетирана до двеилјадитата година, а можеби и порано. Но, таа ќе може да биде здрава основа за раст на банкарскиот сектор во пост-приватизациониот период само доколку биде придружена со интензивно реструктурирање на реалниот и финансискиот сектор.

3. Пазари на капитал и небанкарски финансиски институции

Пазарите на капитал се наоѓаат на самиот почеток од нивниот развој и играат незначителна улога во приватизацијата и финансирањето на претпријатијата. Извесно е и тоа дека нивниот развој ќе се одвива со значителни тешкотии. Имено, во македонската економија постојат неколку длабоко вкоренети структурни пречки кои го отежнуваат развојот на пазарите на капитал.

Прво, не постои ликвиден и конкурентен банкарски сектор, кој е важен институционален елемент на пазарите на капитал. Второ, не се исполнети неопходните институционални и регулативни предуслови за негово ефикасно функционирање. Ефектната берза е отворена оваа година, а до прва претстои донесување на потребната мрежа на закони и прописи, па и пратечки институции, кои би го стимулирале тргувањето со долгорочни хартии од вредност. Во рамките на ова спаѓа и усогласувањето на даночните прописи.^{*} Трето, како во мнозинството земји во Источна Европа (Berglof, 1995) и во Македонија постои тенденција за контрола на многу претпријатија од страна на инсајдерите (менаџери и работници). Инсајдерите, природно, избегнуваат да ги продаваат своите акции и не водат многу сметка за интересите на надворешните акционери.

Од друга страна, според неофицијалните податоци, денес во Македонија околу 206.000 поединци поседуваат акции во приватизираните фирми. И покрај влијанието на инсајдерите, како и непостоењето на прецизни податоци во каква финансиска состојба се тие фирми, тоа сепак претставува значителен потенцијал, кој стои зад македонскиот пазар на акции. Со текот на времето, ако работниците започнат да ги продаваат своите акции, пазарот на акции ќе го олесни трансферот на сопственоста и ќе генерира информации за состојбата на претпријатијата. Растечките нови приватни фирми, гладни за капитал, ќе добијат алтернативен начин на финансирање.

Се разбира, за тоа да стане реалност ќе биде потребно да се создадат адекватни легални рамки за поддршка на трговијата со хартии од вредност. Од една страна, неопходно е да се донесат законите што непосредно се

^{*} На пример, македонскиот даночен систем предвидува двојно оданочување на дивидендите: и од данокот на добивка на корпорациите и од персоналниот данок на доход. Во исто време каматите на засмите и кредитите се изземени од данокот на добивка на претпријатијата (Петковски, Славески и Филиповски, 1995).

однесуваат на финансиските пазари и институции: за тргување со хартии од вредност, за брокерски друштва, за инвестициони фондови, итн. Од друга страна, пушно е усогласување на законските прописи во областите какви што се прописите за претпријатијата, банкарството, сопственичките права, сметководството, итн. Добар дел од тие закони сè уште не е донесен, а во оние кои се веќе во сила постојат решенија кои се контроверзни од гледна точка на развитокот на пазарите на капитал (на пример членот 290 од Законот за трговски друштва, кој го условува преносот на акциите со согласност на Управниот орган).

Што се однесува за небанкарските финансиски институции, тие несомнено претставуваат важен елемент на пазарите на капитал. Помеѓу нив особено важни би можеле да бидат пензиските и инвестиционите фондови. Меѓутоа, не е реално да се очекува дека нивниот развиток ќе биде брз. Создавањето на приватни пензиски фондови може да биде остварено само доколку се намали големината и опфатот на сегашниот пензиски систем. На кус рок тоа изгледа политички нереално, бидејќи на тој начин значително би се ослабела поддршката за економските реформи.

Инвестиционите фондови во Македонија, пак, нема да го имаат она значење и бројност како во транзиционите економии кои спроведоа масовни приватизациони програми. Сепак, нивното формирање би требало да се поддржи и откако ќе бидат дефинирани легалните и регулативни правила, да им се дозволи релативно слободен влез на пазарот.

4. Заклучок

Мерено според сите релевантни показатели, Македонија е финансиски неразвиена земја. Тоа сериозно ја лимитира ефикасноста на макроекономската (особено монетарната) политика, а и го отежнува насочувањето на економијата кон патеката на брз и одржлив растеж. Имајќи го тоа предвид, произлегува дека реформите на финансискиот сектор треба да добијат највисок приоритет во процесот на трансформација од командно во пазарно стопанство.

Со оглед дека денес банките го претставуваат речиси целиот македонски финансиски систем, најмногу енергија и ресурси им се посветуваат на нивното реструктуирање. Примарна цел во тој поглед е да се спречи повторното појавување на значителни износи на нови лоши заеми. Поради тоа, потребни се понатамошни промени во насока на зголемена конкуренција, приватизација и јакнење на супервизијата, со што би се зголемила мотивацијата на банките да вршат солидни пласмани. Но, фактот што пазарите на капитал се во сенка на банките не значи дека нивниот развиток треба да биде запоставен или одложен. Како што покажува искуството на многу новопојавени пазари (emerging markets) вложувањата во пазарите на капитал претставуваат исплатлива инвестиција.

ЛИТЕРАТУРА

1. Berglof, Erik, *Corporate Governance in Transitional Economies: The Theory and its Policy Implications*, in: Masahiko, Aoki and Hyung-ki Kim, eds., "Corporate Governance in Transitional Economies", EDI Development Studies, World Bank 1995.
2. Gillis, M., D. Perkins, M. Roemer, D. Snodgrass, *Economics of Development, Second Edition*, New York: W. W. Norton and Norton, 1987.
3. King, R. G., R. Levine, *Finance, Entrepreneurship, and Growth*, Journal of Monetary Economics, 1993.
4. McKinnon, R. I., *The Order of Economic Liberalization: Financial Control in the Transition to a Market Economy*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1991.
5. Петковски, Михаил, *Финансискиот сектор во Македонија: Следниве петнаесет години*, текст презентирани на Конференцијата „Стратегиите за развој на Република Македонија во следните петнаесет години“, организирана од Светската банка и Министерството за финансии на Република Македонија, Охрид, 1996.
6. Petkovski, Mihail, Trajko Slaveski and Vladimir Filipovski, *Capital Markets in Macedonia*, CEU Privatization Project, Prague, 1995.

Mihail PETKOVSKI

THE FINANCIAL SECTOR REFORMS IN MACEDONIA

(S u m m a r y)

Measured by any relevant indicator (the ratios of M1 or M2 to GDP, the share of bank credits in GDP, etc.) Macedonia is financially underdeveloped country. This seriously limits the efficiency of macroeconomic (especially monetary) policy and could potentially undermine the efforts to achieve high and sustainable rates of growth. Having all this in mind, it is obvious that the restructuring of the financial sector should be the highest priority in the transition process.

Given the fact that banks represent more or less the entire financial system, the major problems of financial reforms refer to the banking sector. The main goal in that respect is to prevent the re-emergence of new bad loans. Therefore, in order to improve the quality of credit decisions further changes in the direction of increased competition, privatization and strengthened supervision are needed. However, although the capital markets are overshadowed by banks, this does not mean that their development should be neglected or postponed. As the experience of many emerging markets show, the creation of capital markets could be a profitable investment. The strategy of their development should be oriented towards the elimination of tax, legal and regulatory barriers that could impede the normal functioning of markets.

Татяна ХУБЕНОВА-ДЕЛИСИВКОВА

ФИНАНСОВОТО ПОСРЕДНИЧЕСТВО В УСЛОВИЯТА НА ПРЕХОДА НА БЪЛГАРИЯ КЪМ ПАЗАРНА ИКОНОМИКА

Преходът към пазарна икономика в България вече шест години протича в условията на дълбоки макроикономически диспропорции и при силна политическа поляризация в обществото. При тези условия монетаризирането на икономиката и финансовата либерализация се осъществяват твърде неравномерно и непоследователно. Функционалните и институционални изменения в парично-финансовата система се основават на система от законодателни и нормативни мерки. Доколкото тези мерки се оказват недостатъчно последователни по замисъл и реализация, най-вече в областта на финансовия контрол и надзора, финансовото посредничество се отличава с високи рискове. Забавянето на мерките по законовата уредба на ценните книжа и фондовите борси, както и на рисковете между кредиторите и кредиторите неизбежно повлияха негативно върху финансовото посредничество. В условията на задълбочаваща се криза на вътрешна задължнялост рисковете от влошена ликвидност и неплатежоспособност и фалити на финансовите посредници рязко дестабилизираха финансовото посредничество.

Кризата на банковата система през 1996 год. свидетелствува за необходимостта от провеждането на програма от радикални мерки по оздравяването на финансовото посредничество, подобряване на финансовата дисциплина и контрол и консолидирането на банковата и небанкова финансова система.

В усилията да се резюмират проблемите на финансовото посредничество ще насочим вниманието към три основни проблема: 1) структура и регулиране на финансовото посредничество, най-вече на

банковия сектор в България; 2) състояние на банковата система; 3) оценки на алтернативите за предстоящи промени в областта на финансовото посредничество и паричната политика във връзка с необходимостта да се посрещат предстоящи падежи на плащания по външния дълг.

1. Структура и регулиране на финансовото посредничество

Финансовите посредници в България включват търговските банки, Държавната спестовна каса (различаваща се от търговските банки с правната си уредба на специализираната си роля в мобилизация на спестяванията) и Държавния застрахователен институт и частните застрахователни компании. Други финансови посредници са финансово-брокерските къщи и обменните бюра, които получиха голямо развитие в условията на либерализация на паричните и валутни сделки от 1991 г. Те нямат права на влогонабиране и кредитиране, но са активни участници в паричния, валутен и капиталов пазар.

По закон търговските банки могат да получат пълен или ограничен лиценз, който им дава права да работят съответно в чужбина или само на територията на страната. Броят на лицензираните търговски банки в България възлиза на съответно 79 през 1991 г., 59 банки през 1992 г., 41 през 1992–1993 г., 47 в 1994 г. и 47 банки в 1995 г. Досега броят на банките намалява поради консолидацията на държавните банки, а не поради закриване на банки. При това ново-създаваните частни банки нарастват по брой и по обем на банковите си активи. Присъствието на чуждестранни банки все още се ограничава главно до специализирано обслужване на международни плащания, като нито една от откритите клонове в България чужди банки не извършва банкова дейност в пълен обем.

Регулирането на финансовото посредничество според изискванията на пазарната икономика започна през 1991 г. с приемането от Народното събрание на Закона за счетоводството, Търговския закон, Закона за чуждестранните инвестиции и Закона за Българската народна банка (БНБ), който има ключово значение за обособяването и функционирането на двустепенната банкова система в България. На основа на Закона за БНБ централната банка се обособява като автономна от правителството институция с основна цел поддържането на вътрешната и външна стабилност на националната валута. БНБ осъществява националната парична и кредитна политика и поддържа международния валутен резерв.

Процесът на финансова либерализация получи развитие на основа на приетия през 1992 г. Закон за банките и кредитното дело, който регламентира банковите сделки и банковата тайна, най-общите правила за учредяване и управление на банките, тяхното лицензиране и надзор, както и правилата за банковата дейност и отчетност. В периода 1992–1994 г. в банковия сектор се въвежда прилагането на изисквания за банковата дейност и надзор на банкони унифицирани стандарти и технологии, които значително стимулират разрастването на ролята на банковите операции. От октомври 1992 г. в процеса на междубанковите разплащания настъпват съществени промени с въвеждането на сетълмент в БНБ. Банковата електронно разплащателна система съществено допринесе за разрастването на банковите операции по обем, както и за функционирането на новите инструменти на парично-кредитната политика.

Важна характеристика на развитието на финансовото посредничество и паричната политика през периода на прехода е, че те са под въздействието на няколко основни фактора: състоянието на вътрешната икономика, външноикономическите неравновесия (включително обслужването на външния дълг) и отношенията на България с международните валутно-финансови институции и ефектите на външните шокове (напр. югославията, краткосрочната мобилност на капитал при засилването на отвореността на икономиката и др.).

Състоянието на дълбока структурна криза на реалната икономика не благоприятства процесите на капиталонарупване и инвестиции, а по-скоро изостря проблема за преразпределението на разполагаемите левови и валутни ресурси. При тези условия характерна особеност на регулирането на финансовото посредничество е, че то е подложено на значителни промени в периода 1992–1994 г., които като цяло са проявява на по-либерализиран режим на банково лицензиране и критерии към банковата дейност. Например през 1993 г. се прие Закон за изменение на Закона за банките и кредитното дело, в който се удължи с една година срокът за набиране на основния капитал на държавните банки. Честите промени на вече приетата нормативна уредба за функциониране на финансовата система продължават и непрекъснато възникват потребности от по-нататъшното съобразяване с институционалните и функционални проблеми с цел подобряване на управляемостта на финансовото посредничество. От м. май 1995 г. БНБ въведе нов Национален сметкоплан на банките, който позволява унифициране на счетоводната отчетност на

банките като предпоставка за повишаване на отчетността и ефективността на банковия надзор. През 1996 г. се направиха важни промени в Закона за БНБ, Закона за банките и кредитното дело, Закона за гарантиране на влоговете на гражданите в банките.

Протичащите процеси на икономическа либерализация и монетаризация досега нямат желаното стимулиращо въздействие върху реалната икономика и нарастването на брутния вътрешен продукт. Няма реални и стабилни предпоставки за нарастване на спестяванията и трансформацията им в инвестиции. Високото лихвено равнище, поддържано за целите на борбата с инфлацията на практика под формата на финансова репресия задълбочи трудностите на прехода към пазарна икономика. В условията на висока задължнялост на държавните и частни нефинансови предприятия и рязко намалена норма на спестяванията на икономическите агенти паричното търсене остава високо. Засилват се рисковете от нарастване на инфлацията и се задълбочават проблемите за необслужваемите кредити към финансовите банкови и небанкови посредници. През настоящата 1996 г. се наблюдават няколко фази на банковата криза, която е само една от проявите на дълговата криза на българската икономика. Влашава се управляемостта на паричната политика и се утежнява проблема за задължнялостта на икономическите агенти.

Проблемът за продължаващата тенденция на генериране на загуби от реалната икономика в средата на 90-те години изправя българската икономика пред сложни и радикални мерки на структурната реформа и свързаните с нея ликвидации на предприятия, процедури за несъстоятелност, фалити и приватизация.

Друг важен фактор за развитието на финансовото посредничество са отношенията на България с международните финансови институции и най-вече с МВФ и Световната банка. От момента на формалното си присъединяване към МВФ и Световната банка през 1990 г. досега България има опита на сключване на три стенд-бай Споразумения с МВФ. Фактът, че по първите две Споразумения България е прекъсвала изпълнението им, изправи българската икономика през 1996 г. пред предизвикателството да се изпълняват последователно договореностите с МВФ в очакване за подкрепа със заемни ресурси за поддържането на платежния баланс и посрещането на плащания по външния дълг. За 1996 и 1997 г. са предвидени плащания в размер на почти 1,5 млрд. щатски долара годишно, което по предварително оценки е повече от 10 на сто от БВП на България.

2. Етапи на развитие и консолидиране на банковото финансово посредничество

Независимо от противоречивия ход на развитие на финансовото посредничество и на регулиране на паричната политика съществуват важни предпоставки за тяхното по-нататъшно укрепване и разширяване. По същество още на старта на прехода в българската банкова система има неблагоприятни взаимозависимости на банковата система от държавния бюджет поради самата организация на икономическата система и на функционирането на държавната собственост. Поради дълбоката взаимна задлъжнялост на предприятията помежду им и към банките, банките не осъществяват присъщите им функции по мобилизация на спестяванията и кредитиране на стопанските дейности на принципите на ефективната възвръщаемост. Те по-скоро действуват като разплащателни центрове, в които банковите и бюджетните средства се сливат, за да бъдат разпределяни и усвоявани целево съобразно предприеманите мерки и решения на висшите органи на страната.

От началото на прехода до към края на третото тримесечие на 1996 год. в банковата система протичат съществени промени, които могат да се охарактеризират в три етапа:

На първия етап на преход в периода 1990–1992 г. се преминава към двустепенна банкова система и на мястото на закритите поделения на БНБ в окръжните и по-големите промишлени центрове се създават 59 териториални акционерни търговски банки. Основната част от акциите им принадлежат на държавните нефинансови предприятия. През 1990–1992 г. правителството предприема стъпки за преоформяне в държавен дълг на някои кредити на държавни предприятия по програмите за тяхното финансово оздравяване. Като цяло процесът на реструктуриране на портфейлите на държавните банки е бавен и няма положителен ефект за подобряване на тяхната ликвидност, нито за оздравяване на тяхната ликвидност и платежеспособност.

През февруари 1992 г. е създадена Банкова консолидационна компания, на която правителството прехвърля за управление всички акции на банките, които дотогава са собственост на държавните предприятия. В резултат на тази операция 49 на сто от акционерния капитал на БКК на стойност 1,8 млрд. лв. при учредяване на компанията е собственост на правителството, 41 на сто от акциите принадлежат на БНБ и 10 на сто съответно на Българската външнотърговска банка. Никой от тримата акционери няма контролен па-

кет акции и поради това не поемаше определящата роля при разработване на програмата за целите на компанията. Едва през 1995 г. правителството поема контролния пакет акции на БКК чрез безвъзмездно предоставените акции на държавната БВТБ – Булбанк и се предприемат значителни промени в ръководствата на държавните банки. Те преминават на двустепенна система на управление. През 1991–1995 г. не настъпват съществени промени в дела на държавния капитал в банковата система въпреки либералната лицензионна политика на БНБ. В края на 1995 г. общият банков капитал в България е на стойност 102,1 млрд. лв. като в банките с преобладаващо държавно участие (над 50 на сто от общия размер на капитала) са съсредоточени 70,7 на сто. В почти всички търговски банки с преобладаващо държавно участие БКК-АД притежава над 65 на сто от акциите с право на глас. Приватизацията на държавния капитал в банковата система през 1991–1995 г. се осъществява в минимални размери и по начини, които са противодействували за развитие на пазара на банков акции в България. Изострянето на проблема за декapитализацията на банковия сектор на практика силно влоши условията за приватизационни програми с оздравителен характер. Решаването на този проблем остава съществена предпоставка за реализацията на структурната реформа, която предстои.

На втория етап от финансова либерализация през 1993–1994 г. важно значение придобива проблемът за уреждането на необслужваемите кредити на държавните банки. В края на 1993 г. е приет специален Закон за уреждане на тези кредити, отпуснати до 31 декември 1990 г. (ЗУНК). Според него лошите кредити, договорени до 31.12.1990 г. и начислените по тях лихви до 30.06.1993 г. се поемат като държавен дълг и се заменят от държавните търговски банки с 25 годишни държавни облигации (ЗУНК-облигации) с 5 годишен гратисен период и съответно конкретно определяна по-ниска лихва от основния лихвен процент. Наличието на гратисен период и по-ниска доходност на ЗУНК облигациите, както и концентрирането им в портфейлите на две големи държавни банки – „Стопанска банка“ и „Минералбанк“ предизвикаха почти една година по-късно след приемането на ЗУНК нова намеса на правителството за решаване на проблема с наследените от централно планираната икономика лоши кредити.

Ниската доходност на държавните ценни книжа по ЗУНК, с които бяха заменени вземанията им от нефинансови държавни предприятия възпроизведе на ново равнище значителните несъответствия по матуритет и доходност между активите и пасивите на

няколко държавни банки и главно на БСИ „Минералбанк“ и Стопанска банка.

Финансовото посредничество навлезе в етап на дестабилизация вследствие на повишените рискове, които внасят на паричния и валутен пазар небанковите посредници. Крахът на пирамидалните структури на небанкови посредници получи размах през 1995 г. и ще има дълготрайно негативно въздействие върху обществената нагласа към финансовото посредничество и капиталовия пазар, макар че води до нараснали предпочитания към банковите услуги. Същевременно навлизането на банково-кредитната система в период на засилена нестабилност поради декапитализация, неплатежоспособност и ликвидни кризи усложнява последователността на паричната политика във функцията ѝ на ефективно и антиинфляционно разполагане на паричните ресурси.

От началото на 1996 г. започна трети етап от развитието на банковата система и финансовото посредничество.

Нагрупалите се проблеми в държавните банки – главни оператори с парично-кредитния ресурс за възлови сектори на икономиката продължиха да се изострят. Забавянето на приемането на Програмата на правителството за стабилизация на банковата система едва в края на 1995 г. беше обусловено не на последно място от трудностите по избора на цялостен и всеобхватен подход.

Несъбираемите дългове на банките не само разстройват паричната политика, но те я „натоварват“ с особени функции по регулирането на ликвидните кризи и задлъжнялостта. Но несъбираемите дългове към банките от държавния и частен сектор продължиха да изострят проблема за необходимостта от нова серия мерки по „изчистването“ на кредитните портфейли на банките от лошите дългове. Забавянето на тези мерки доведе до рязко влошаване на ликвидността и платежоспособността на банките и обуслови началото на криза в банковата система от края на второто тримесечие на 1996 г.

В периода м. май – м. октомври 1996 г. БНБ постави в процедура на несъстоятелност и надзор 14 (5+9) търговски банки. Прекъсването на работата с клиенти на тези банки засили дестабилизацията на банковата система като влоши доверието към нея. Стимулираните процеси на валутна субституция и на теглене на депозити от банките значително разстройва ликвидността и платежоспособността и на други търговски банки, които са извън списъка на представените под надзор. Състоянието на управляемост на паричната

и банкова система се влоши и това предизвика рязкото повишение на основния лихвен процент до 300 на сто през септември 1996 год.

Тенденцията към декапитализацията на банковата система, която при наличието на висока задлъжнялост на предприятията затруднява съществено паричната стабилизация рязко изостря инфлационното напрежение през 1996 год. Поради забавената структурна реформа в реалния сектор и частично проведените досега етапи на банковата консолидация се налагат радикални мерки на паричната политика на БНБ спрямо търговските банки за поддържането на макроикономическата стабилизация. Сключените през м. юни 1996 г. меморандуми между БНБ и част от действащите търговски банки имат за цел да дисциплинират банковия сектор като се прекрати отпускането на нови кредити и се осъществи събиране на неиздължената част на всички просрочени и класифицирани кредити над 10 млн. лв. с пълно описание на обезпеченията по тях с цел събиране на вземанията на банките. В приетите програми по оздравяване банките се ангажират да търсят източници на средства и да осъществят мерки по своята рекапитализация. Изпълнението на заложените в меморандумите условия е предпоставка банките да успеят да достигнат нулева капиталова адекватност до края на 1996 год. Провеждането на по-твърдите мерки в договорите за оздравителни процедури в търговските банки са важно условие за поддържане на договореностите с МВФ по третото стенд-бай Споразумение с МВФ.

Кризисното състояние на икономиката, съчетано с проблемните процедури по несъстоятелност и фалити на банки и ликвидацията на предприятия от средата на 1996 г. стимулираха дискусиите по овладяването на кризата чрез въвеждане на валутен съвет и привързване на българския лев към определена конвертируема западна валута.

Подобна алтернатива ще лиши БНБ от автономната ѝ роля по регулиране на паричната и кредитна политика и значително ще промени условията за финансово посредничество в България.

Tatiana HOUBENOVA-DELISSIVKOVA

FINANCIAL INTERMEDIATION IN BULGARIA DURING THE TRANSITION TO A MARKET ECONOMY

(S u m m a r y)

This paper considers the problems of the evolution of financial intermediation during the transition to a market economy since 1990. The issues of the specificity and features of the financial intermediation are revealed with regard to its role as leverage for the monetisation of the Bulgarian economy in the period 1990–1996. The paper focuses on three main stages of the development of the financial intermediation and the main problems encountered in its relationship with the real economy. Through the new institutional and regulatory framework created in the period (1990–1992) the autonomous central bank and the two-tier banking system were introduced. Commercial banking was given an impetus for growth by a considerably liberalised approach to the entry criteria. Moral hazard has been reinforced because of the capture of banks by some large debtors and by agents' resistance to strengthening competitive and financial constraints. The delay to regulate different forms of non-banking intermediaries became the cause for the higher risks of inadequate financial constraints causing at a later stage the failures and collapses of financial structures.

The second period (1992–1995) of financial intermediation development is characterised by the creation of the Banking Consolidation Company as a public entity governing the consolidation of state owned banks. The problems of cleaning the portfolio of the state owned banks from the bad debts are revealed with regard to the inefficiency of the debt management measures. The bank decapitalisation forms are discussed highlighting the aspects of the delay in the restructuring and rehabilitation of the banking system.

The analysis of the third stage of the financial intermediation focuses on the banking crisis and financial destabilisation in 1996. The turmoil in the financial system by the closure of 14 banks has been reinforced by the rising interest rates in a highly inflationary environment and the failure to implement the structural measures as agreed by the forth stand by agreement with the IMF of July 1996. Thus the main challenges the Bulgarian monetary and financial system faces are the issues of its future restructuring and recapitalisation. The failure to achieve financial stabilisation and the sharp depreciation of the lev have brought to the agenda the proposal of the IMF to introduce a currency board. This alternative is to bring profound changes to financial intermediation by implementing competition principles and strong financial constraints.

Лилия ЧАНКОВА

ИНВЕСТИЦИИТЕ В БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА ПРИ ПРЕХОДА КЪМ ПАЗАРНО СТОПАНСТВО

Икономическата ситуация в България на този етап на прехода може да се определи като крайно нестабилна и кризисна, свидетелство за което са влошаващите се основни макроикономически характеристики – продължаващ спад (след едногодишно прекъсване) в производството и в БВП, висока инфлация, голяма вътрешна и външна задлъжнялост, нестабилен и непредсказуем валутен курс, постоянно обезценяване на националната валута, нарастваща безработица, намаляване на реалните доходи на населението.

В голяма степен тези тенденции бяха предопределени от едностранчивия характер и от забавения ход на провежданата икономическа реформа. Нейното начало бе поставено през 1991 г. с прилагането на радикални мерки в монетарната област. Конкретните стъпки в тази насока се изразиха в рязкото и мащабно освобождаване на цените, валутните курсове и външоикономическите отношения от опеката на държавните институции. Преследваните цели бяха да се уравни търсенето и предлагането на стоки и валути, да се стимулира предприемаческата дейност и разшири външно-търговския обмен, които в определена степен бяха постигнати.

Очакването обаче, че при ширеция се монополизъм и бюрократизъм в производството и търговията, при тоталната държавна собственост и отсъствието на капиталов, трудов и стоков пазар цените ще се превърнат в регулатори и стимулатори на производствената дейност, не беше реалистично. И това бе потвърдено от получените резултати. Цените скочиха над очакването, като не измениха съществено своите съотношения. Това наложи въвежда-

нето на строги антиинфлационни мерки, които при наследеното тежко финансово състояние на повечето от предприятията и рухването на техните традиционни външни пазари, доведоха до блокиране на тяхната активност и стесниха възможностите им за излизане от затрудненията. В резултат на това нарастнаха задълженията им към търговските банки и съответно тежестите на т.нар. лоши, (невъзвръщаеми) кредити.

В тази тежка макроикономическа ситуация бе предприета мярка на отгърпване на гържавата от стопанската дейност, което бе направено в условията на рецесия при близо стопроцентова гържавна собственост и отсъствие на истинска пазарна среда. Тя бе съчетана с една не съвсем адекватна на икономическата ситуация в страната стъпка към рязко либерализиране на външотърговския режим, която при специфичните особености на вътрешния пазар създаде условия за нелоялна конкуренция и за ограничаване търсенето на български продукти.

Резултатът бе закономерен – силно стеснен вътрешен пазар, почти никакви възможности за маневриране от страна на стопанските субекти поради тяхното тежко финансово състояние, повишаване на задължнялостта им (вече и към доставчиците) и спад в производството. Неблагоприятно влияние в това отношение оказа и неуспешното провеждане на т.нар. демонаполизация и децентрализация на стопанската дейност като елемент на структурната част на икономическата реформа. Причина за това бе прилагането на административния подход и несъобразяването с технологичните особености и икономическата целесъобразност на едно в повечето случаи механично разделение на имуществва и средства. По този начин разграждане на монополните структури не бе изцяло постигнато. В големия брой случаи се създадоха по-малки структури с монополно положение на пазара. По-неблагоприятният резултат беше, че се обезсилиха някои структуроопределящи производства на икономиката, което при тежкия финансово-кредитен режим доведе до техния спад и съответно до нарушаване на хиляди производствени връзки, създаване на дефицити и пресъквания на много технологични вериги.

В аграрния сектор неблагоприятното влияние на силната антиинфлационна рестрикция съвпадна с процеса на стихийна децентрализация, разгържавяване и забавена реституция на земята, което предопредели трудното и проточено във времето преструктуриране на селскостопанското производство и съответно неговия спад и крайно влошените икономически показатели.

Забавянето на структурната реформа и на първо място на процеса на приватизация е в основата на по-нататъшното намаляване на производството и на БВП и ограничаването на експортната дейност, което заедно с неблагоприятното влияние на някои външно-политически и икономически фактори (ембаргото в бивша Югославия и рецесията в страните от Европейския съюз) значително повлиява за отрицателния търговски баланс на страната. Това оказва своето въздействие за дестабилизирането на финансовия и валутния пазар, което намери отражение в новото повишаване на инфлацията, обезценяването на националната валута и по-нататъшното обедняване на населението. То бе подсилено и от кризата в банковата система и формирането се недоверие към нея.

Очерталият се спад в производството и в БВП в течение на няколко години доведе до намаляване на инвестиционното търсене и до постепенното затихване на инвестиционната дейност. За това свидетелства почти двойното снижаване на относителния дял на натрупването в БВП за петгодишния период от началото на реформата. Най-силно въздействие за това е оказал аграрният сектор. Още по-голямо е намалението на относителния дял на натрупването в дълготрайни материални активи (около два и половина пъти), което е свързано основно с липсата на собствени финансови средства на предприятията и с крайно тежките условия за ползване на инвестиционни кредити.

Анкетни проучвания на Националния статистически институт показват, че в индустриалния сектор, в който основен дял имат държавните предприятия, направените инвестиции са предимно за ремонтна и поддържаща дейност на съществуващите дълготрайни материални активи. Провежданата данъчна и амортизационна политика в този период практически ограничава до крайност възможностите на предприятията, които имат положителен финансов резултат, да формират собствен капиталов ресурс.

Рязкото ограничаване и на практика преустановяване на инвестиционната дейност в предприятията от реалния сектор е предизвикано от продължаващата несигурност на макроикономическата ситуация в страната – непрекъснато повишаваща се инфлация и съответно висока цена на кредитния ресурс, нарастващ валутен курс и забавяне процеса на приватизация. Преодоляването на кризата и съживяването на производството е свързано както с провеждането на определени стабилизационни мерки, така и в много голяма степен с постепенното стимулиране на инвестиционния процес чрез осигуряването на възможности за инвестиции и определянето на

насоките на тяхното усвояване в производства и отрасли, които в перспектива биха осигурили конкурентноспособно и трайно развитие на страната. Това е свързано с необходимостта от разработването на концепция за отрасловите приоритети на този етап и на програмата за тяхното ресурсно осигуряване.

Тежката кризисна ситуация поражда сериозни трудности с осигуряването на вътрешни инвестиционни ресурси както на микро-, така и на макроравнище. През последните пет години бюджетните инвестиции имат незначителен дял в БВП, който намалява близо четири пъти. В момента те представляват по-малко от 1% от БВП, което е без прецедент за страните от Европа. Не се очертава подобрение на възможността държавата да инвестира в близка, а може би и в средносрочна перспектива.

Големият бюджетен дефицит и провежданата рестриктивна политика, спадът в производството, изплащането на външния дълг са сериозни пречки за инвестиционна активност от страна на държавата. В момента се разчита главно на международните финансови институции за инвестиране в строителството на големи инфраструктурни (главно транспортни) обекти с регионално и европейско значение, в поддържането на жизненоважни съоръжения (електроенергетика) и опазването на околната среда.

В условията на крайно нестабилната и силно рестриктивна макроикономическа среда не може да се очаква някаква по-сериозна инвестиционна активност от страна на частния сектор (в лицето на средния и гребен собственик). На този етап неговите инвестиционни усилия са главно в сферата на услугите – търговия, жилищно строителство, ресторантьорство, хотелиерство и други. Това показват резултатите от направените анкетни проучвания в НСИ, обхванали голяма част от фирмите на частния сектор, формиращи 70% от неговите приходи. Разбира се мотивацията за тази насоченост е свързана не само с отсъствието на натрупани големи капитални и трудните финансови условия за ползване на кредити. Стопанската конюнктура в страната засега стимулира инвестиционната активност в сферите, в които съществува по-малък риск и за кратко време и с по-малки инвестиции могат да се получат по-големи печалби.

Очакванията, че чуждестранният капитал ще инвестира активно в страната, особено при наличието на либерален закон за стопанска дейност на чуждестранните лица и закрила на чуждестранните инвестиции и на такива благоприятни фактори като

географско положение, удобни транспортни връзки, евтина и сравнително квалифицирана работна сила, природни дадености, не се оправдаха. За пет години и половина от началото на реформата в страната са направени близо 550 млн. долара чуждестранни инвестиции. На фона на постигнатото в това отношение в Унгария за същия период (около 6 млрд. долара) тази сума може да се определи като незначителна.

Причините за неоправданите очаквания за притока на чуждестранни инвестиции у нас са комплексни и в основната си част имат външно- и вътрешнополитически характер. Основните от тях са: ембарговата политика; нестабилната политическа обстановка в страната и региона; неустановената законово-нормативна уредба за осъществяване на стопанска дейност; галопиращата престъпност. По-конкретните причини за слабия приток на чуждестранните инвестиции в България се изразяват в: бюрократичните пречки при регистрацията на дружества с чуждестранно участие; забавянето на процеса на приватизация и на решаването на проблема с външния дълг на страната; липсата на данъчни стимули; забраната за придобиване право на собственост върху земя от страна на чужденци; недоверието в банкова система; недобрите комуникации; неблагоприятната инвестиционна среда (растящ бюджетен дефицит, висока инфлация и висок лихвен процент, непрегсказуем валутен курс).

Анализът на информацията на Агенцията за чуждестранни инвестиции към Министерския съвет показва, че те се правят в малък размер. Засега към България проявяват интерес предимно грeбни чуждестранни инвеститори и той е насочен главно към търговията и хранително-вкусовата промишленост. Обясним е интересът на чуждестранните инвеститори към тези сфери на дейност, в които поради специфичната икономическа ситуация в страната засега (сравнително добро вътрешно търсене на тези услуги и продукция, задоволителна осигуреност с местни суровини, квалифицирана и нископлатена работна сила) се извличат по-големи печалби за сравнително кратки срокове и с малък обем инвестиции. Поради това те се извършват предимно в столицата и нейния регион и в по-големите градове на страната (Пловдив, Варна, Плевен, Велико Търново и др.).

Анализът показва, че най-големия брой чуждестранни инвеститори (в основната си част влагащи неголеми суми) са от Гърция и Турция, докато от страните с развити пазарни икономики те са сравнително по-малко. През 1995 г. се очертава тенденция към нарастване броя на дружествата с гръцко участие, в резултат на което

Гърция вече заема четвърто място в общия обем на направените чуждестранни инвестиции в България. В него доминират инвеститорите от страните на Западна Европа, които правят по-големи вложения. Най-показателният пример в това отношение е Германия, която е на първо място по относителен дял на направените инвестиции в общият им обем.

Досегашното участие на чуждестранния капитал в България дава основание да се направят изводите, че:

първо, притокът на чуждестранни инвестиции е твърде малък, особено на фона на постигнатото в това отношение от някои страни в Централна и Източна Европа;

второ, той не идва предимно (само брой инвестиции) от развити индустриални страни, от които може да се очакват повече положителни ефекти, т.е. на по-широк фронт, за производствено-технологично и организационно обновление, нов управленски опит и знания;

трето, чуждестранните инвестиции са в малък размер и насочени към отрасли, от които не може да се очакват значителни влияния за съживяване и реструктуриране на производството;

четвърто, те са насочени към столицата и големите градове, с което не допринасят за решаване на някои остри социални и икономически проблеми на този етап – безработица неразвита инфраструктура и др.;

пето, чуждестранните инвеститори предпочетат да извършват стопанска дейност чрез създаване на дружества с ограничена отговорност със стопроцентово тяхно участие или в по-малкото случаи над 50%.

Както става ясно, ограниченият ресурсен потенциал за инвестиране в България е свързан: *първо*, с невъзможността на този етап предприятията да осигурят собствени средства за инвестиции; *второ*, с големия бюджетен дефицит, идващ главно от тежината на обслужвания външен и вътрешен дял, и сведените до нула възможности за бюджетни инвестиции; *трето*, с недостатъчния интерес на големите чуждестранни инвеститори.

Важен източник на инвестиции могат да бъдат спестяванията на населението, чиито номинален размер в последните години нараства. Това обаче може да стане при следните условия: *първо*, да има стабилна банкова система, с която този ресурс да бъде превърнат в инвестиции. За съжаление кризата и недоверието в нея засега

правят невъзможен този трансфер; *второ*, да ги има в наличност в страната; *трето*, да има фондов пазар; *четвърто*, да има благоприятна макроикономическа среда за осъществяване на инвестиционна дейност. В момента тя отблъсква поради скъпия кредитен ресурс, непредсказуемостта на валутния курс, несигурната данъчна уредба, високата престъпност.

При така формираната се трудна икономическа ситуация в страната се очертават три насоки за стимулиране на инвестиционната активност на този етап: първо, чрез данъчната и амортизационната политика да се създадат условия за формиране на финансови ресурси в предприятията, които да им дават възможност да ги насочват за инвестиции главно за технологичното и структурно обновяване на тяхното производство; второ, създаване на данъчни преференции за развитие на частния сектор в сферата на производството и за привличане интереса на чуждестранните инвеститори; трето, ускоряване процеса на приватизация.

Lilia CHANKOVA

INVESTMENTS IN THE BULGARIAN ECONOMY DURING THE TRANSITION TOWARDS A MARKET ECONOMY

(S u m m a r y)

This paper discusses the macroeconomic conditions and the possibilities for investment in Bulgaria during the transition period. The changed macroeconomic environment and its influence over investment activity is also considered. It is emphasized that the wrong initial steps, the one-sided character and slow progress of economic reforms have caused a drop in the basic macroeconomic indexes, the destabilization of the macroeconomic situation, as well as strongly restricted possibilities for investments in the country – both in the budget sector and in the state-owned and private companies of the real economic sector.

The specificities of existing participation of foreign capital in Bulgaria are considered. An analysis is made of the major reasons for the weak influx of foreign investments in Bulgaria: the embargo policy; the unstable political situation in the country and the region; the uncertain legislative basis providing for the carrying through of economic activities; the delay of privatization; the unfavourable investment environment (growing budget deficit, high inflation, high interest rates, unpredictable exchange rates); distrust in the banking system; galloping criminality.

The conclusion is substantiated that the restricted resource potential for investment in Bulgaria is related to: first, the impossibility, at that stage, for the enterprises to provide their own finances for investment; second, the great budget deficit ensuing mainly from the burden of

the domestic and foreign debts being serviced, as well as the fact that the possibilities for budget investments are practically non-existing; third, the insufficient interest on the part of big foreign investors. The opinion is expressed that, under the existing difficult economic situation in the country, three ways of stimulating the investment activities can be seen for now. First, to use the tax and depreciation policies for the creation of conditions which would allow the emergence of financial resources in the enterprises, which should be directed mainly at the technological and structural renovation of production. Second, provision of tax preferences for the development of the private sector in the production sphere and for the attracting of foreign investors' interest. Third, speeding up the process of privatization.

Јорџе ЈАКИМОВСКИ

СОЦИЈАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ ВО ПЕРИОДОТ НА ТРАНЗИЦИЈАТА

Во годините на транзицијата, еден од потешките проблеми со кои се соочува Република Македонија е социјалната несигурност; опаѓање на стандарти, поголема невработеност, промени во шемиите на социјалното осигурување и социјалната безбедност итн. Значи актуелните состојби во економската сфера, приватизацијата на претпријатијата, структурните прилагодувања на стопанството, придонесоа за зголемување на невработеноста, разградување на стратификуваната структура на општеството во правец на осиромашување на големи слоеви на популацијата и за брзо збогатување на мал број од населението. На тоа укажуваат и податоците за сè подрастичното опаѓање на куповната моќ на голем дел на населението чиешто плати се движат на ниво на egzистенцијален минимум.

Во новите услови, целокупната ефикасност на стопанството е намалена поради нецелосното користење на основните фондови. Така на пример, користењето на капацитетите во индустријата преку проектираното време за работа бележи тенденција на опаѓање од 73,8% во 1991 година на 48,4% во 1993 година.

Таквата состојба неповолно се одразува врз животниот стандард на населението, чиј доход per capita од 1.078 долари во 1990 година опаѓа на 709 долари во 1993 година. Во таква констелација, ако се има предвид дека секоја промена повеќе или помалку е придружувана со тешкотии и влијанијата на лимитирачки фактори, проблемот на користењето на човечките ресурси уште повеќе се актуелизира. Голем број од вработените се на принуден одмор или се отпуштени како технолошки вишок, како стечајни работници и слично, а од друга страна понудата на нова работна сила е сè поголема. Респективно расте учеството на работоспособното население, и тоа од 63,9% во 1981 година на 66,7% во 1994 година. Имено, неизбежно доаѓа до продлабочување на разликата помеѓу понудата и побарувачката на работната сила, при што преовладува понудата.

Табела 1

Некои показатели за социјалниот развој на Република Македонија

Индикатори	1990	1991	1992	1993	1994
1. Општ. произ. по жител во \$ по цена од 1985 г.	1078	965	837	709	—
2. Индекс на лица кои бараат работа	100,0	105	110	112	119
3. Индекс на реална нето плата	100,0	87,5	58,4	75,3	67,6
4. Индекс на трош. на живот	100,0	210,8	3.396,6	15.692,4	35.825,7
5. Индекс на здрав. осигурени лица	100,0	97,7	93,4	92,1	92,6
6. Индекс на кор. на право на индив. пенз. осигурување	100,00	109,4	116,8	127,1	130,6
7. Индекс на број на деца корис. на додаток на деца	100,0	108,9	105,8	100,2	97,6

Извор: Наши пресметувања, Статистички годишник на Република Македонија 1993 и 1995 г.

1. Квалификационата структура на лицата кои бараат вработување а биле во работен однос е следнава: неквалификувани 41,4%; полуквалификувани и со ниско образование 10,5%; квалификувани и високо квалификувани 22,5%; со средна стручна спрема 20,0% и со вишо и високо образование 5,6% (состојба, март 1996 година).

Во структурата на исплатата на материјалните права по основ на невработеност најголемо учество имаат работниците кои останале без работа поради стечај и ликвидација на претпријатијата (55,5%).

Сегашниот систем на обезбедување на социјална сигурност на работниците кои останале без работа во поглед на должината на времето на користење на тоа право се оценува како поволен. Имено, работниците кои останале без работа поради стечај и ликвидација на претпријатијата имаат право на надоместок за 24 месеци, а оние кои останале без работа поради технолошки вишок имаат право на паричен надоместок од 3 до 24 месеци во зависност од работниот стаж. Покрај паричен надоместок, невработените имаат право на здравствено и пензиско осигурување и право на покривање на трошоците за селење при повторно вработување.

Намалениот број на вработените и нередовната исплата на платите придонесе да се намали приливот на средствата од придонесот за вработу-

вање од кои досега, главно, се обезбедуваше исплатата на материјалните права по основ на невработеност. Учеството на средствата од придонесот за вработување во вкупните приходи за вработување од 97,4% во 1990 година опаѓа на 49,7% во 1995 година, а се зголемува учеството на средствата од буџетот на Републиката.

Покрај високата стапка на невработеност, која изнесува над 35%, загрижувачка е и структурата на невработените, меѓу кои сè повеќе има млади и школувани кадри. Состојбата е многу неповолна и ако се има предвид тоа што обемот на невработеноста во однос на старосната структура се влошува – расте бројот на невработените од младата популација. Во 1991 година, бројот на регистрираните невработени до 40 годишна возраст изнесува 146.777 лица, а во 1994 година 167.477 лица.

Најголем број од невработените млади лица се образовани, што покажува колку губи општеството од неискористените инвестиции во младото население за професионална квалификација и образование.

Голем број од младите школувани генерации се доведени во положба да ги губат најдобрите години од животот во чекање за вработување, и тоа во период кога можат на општеството и на стопанството да му дадат најмногу од својата способност и творештво.

Подолгото време на чекање за вработување, на голем број млади и квалификувани лица, може да го намали угледот на општествено-економскиот поредок на земјата и крие во себе голема опасност за социјалниот мир и стабилност на земјата.

Невработеноста, младите ги прави фрустрирани и незадоволни, затоа што се принудени во недоглед да ги одлагаат значајните функции како поединци и како членови на општеството – брак, родителство и слично. Во тие услови на многу подрачја во Републиката загрозна е простата репродукција на населението.

Паралелно со порастот на невработеноста, се продолжува и чекањето за вработување. Имено, во 1991 година над три години чекале 50,5%, а во 1995 година 60,6% од вкупниот број лица кои бараат работа.

Значајно е да се спомне, меѓу другото, и еден помалку познат парадокс – се зголемува учеството на децата родени надвор од брак, и тоа од 7,0% во 1990 година на 8,5% во 1994 година.

2. Во периодот на транзицијата доаѓа до засилување на социјалната стратификација. Образованието е едно од круцијалните димензии за социјалната стратификација.

Поседувањето на одредена „диплома“ значи и припадност на одредена „елита“, бидејќи таа создава можност не само за подобар економски статус, туку во иста мерка влијае и на социјалната и на политичката мобилност.

Според резултатите на емпириското истражување „Евробарометар 95“, спроведено од Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања од Скопје, лицата вработени во државните установи преку 70% се со средно, високо и ниско образование, додека лицата ангажирани во земјоделството и домаќинките претставуваат релативно хомогена групација со над четири петини со основно образование.

Следната димензија на вкупната општествена положба е материјалната страна, која е во корелација со работниот статус на членовите во семејството. До линијата на сиромаштијата најмалку се приближуваат домаќинствата кои имаат приватна фирма, а најмногу домаќинствата со ангажиран земјоделец, пензионер и со невработени лица.

Процесот на транзицијата (не)очекувано доведе до значително влошување на материјалната положба на најголем број на населението. За пореално согледување на интензитетот на финансиските проблеми со кои непосредно е соочено населението во Република Македонија. На прашањето: „Во споредба со изминатите 12 месеци, дали сметате дека финансиската состојба во Вашето домаќинство се подобри, остана иста или се влоши?“ од истражувањето „Евробарометар 95“ добиени се следниве одговори:

	1994	1995
1. Се подобри	25%	12%
2. Остана иста	37%	35%
3. Се влоши	37%	49 %
4. Без одговор	1%	4 %

Оценката на јавноста дека „финансиската состојба се влошува“ е само потврда на фактот дека ваквата влошена финансиска положба кај нас е утврдена реалност. Меѓутоа ако одговорите на ова прашање ги споредиме со резултатите од претходната година, може да забележаме дека е присутен тренд на зголемување на оние кои сметаат дека материјалната положба на населението кај нас се влошува.

Во периодот на транзицијата доаѓа до засилување на врската на работниот статус и образованието со материјалната положба на населението. Имено, подобра е материјалната состојба кај сопствениците на приватните фирми и кај оние кои поседуваат високо образование. Во Република Македонија сè поголем е бројот на граѓаните кои објективно подлежат на социјална несигурност, и тоа, особено, помалку образованите, неквалификуваните, пензионерите, домаќинките, семејствата со еден родител, лица кои подолго време се невработени, како и инвалидите и неспособните.

3. Во годините на транзиција средствата наменети за здравствена заштита и за пензиско и инвалидско осигурување реално опаднаа. Односот на оние кои издвојуваат средства од бруто платите во Фондот за здрав-

ствено осигурување и Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, и оние кои се корисници на бенефициите, е низок и постои тенденција на влошување. Нормалното функционирање на системот за социјална заштита е загрозувано од доцнењето со уплатата на придонесите, како и со практиката, придонесите да се уплаќаат на нерепална ниска основаца.

Расходите за здравствена заштита растат со нешто побрзо темпо од бруто домашен производ и поради тоа рамнотежата на здравствената заштита е нарушена. Причините за тоа се во стареењето на населението, технолошкиот напредок кој го следи развојот на нови многу скапи инструменти (скенери, ултразвук и слично) и глобалната зголемена побарувачка и потрошувачка на лековите. Според тоа, учеството на расходите за здравствена заштита во бруто домашниот производ во 1993 година изнесува 6,4%.

Во периодот на транзицијата опаѓа бројот на здравствено осигурените лица. Така, на пример, во 1990 година опфатот со здравствено осигурување во вкупното население изнесува 96,6%, а во 1994 година 73,9%.

Состојбите во транзицијата условија дефицит во Фондот за пензиско и инвалидско осигурување.

Учеството на приходите за пензиско и инвалидско осигурување во бруто домашниот производ во 1993 година изнесува 11,9%, а на расходите 16,2%.

Настанаа сериозни нарушувања во структурата на приходите за пензиско и инвалидско осигурување. Опаѓа учеството на средствата од придонесот на бруто платата, и тоа од 85,6% во 1990 година на 73,0% во 1995 година.

Таквата состојба неповолно се одразува врз реалниот пораст на пензиите, врз редовноста во исплатата и врз животниот стандард на пензионерите и нивните семејства.

4. Длабоката економска криза улсови, во последните пет години, постојано опаѓање на бројот на децата кои се корисници на детски додаток, и тоа од 177.117 деца во 1991 година на 158.143 во 1994 година. Средствата за сегашните форми на социјално обезбедување на децата: додаток на деца, посебен додаток за инвалидни деца и опрема за новороденче, се обезбедуваат од Буџетот на државата. Висината на износите се ниски и средствата нередовно се исплаќаат. Така на пример, средствата за додаток на деца во 1995 година се намалени за 58% во однос на 1994 година.

Таквиот тренд на средствата за додаток на деца неповолно се одразува и врз материјалната положба на семејствата, и тоа во создавање на услови за „сестран развој“ на младото поколение во оние категории на семејства кои се корисници на додаток за деца.

5. Еден од потешките проблеми на сложената социјална заштита е и фактот што се намалени вкупните приходи на голем број семејства. Така

незадоволителна е состојбата со животниот стандард и со заедничката потрошувачка. Поради укинување на субвенциите, значителното зголемување на цените на производите и услугите и намалувањето на реалниот износ на платите дојде до опаѓање на стандардот на населението за околу 40%. Во Република Македонија едно семејство за исхрана троши, просечно, 46% од буџетот на домаќинството, додека во земјите на Европската унија 22%, а во САД 16%. Респективно, мало е учеството на издвојувањата од семејниот буџет за култура и разонода за разлика од оние земји на развиените западни демократии.

Издвојувањата за култура и разонода во Република Македонија изнесуваат 5,3% , во земјите на Европската унија 24%, а во САД 29%.

*

На какви сознанија нè наведуваат погоре наведените показатели? Од гледна точка на нашиот интерес се чини дека е особено интересно да се укаже на следново:

Прво, дека нивото на економскиот развој: пренаселеноста, невработеноста, ниската продуктивност на трудот, преголемиот број на пензионерите, малите вкупни приходи на голем број од домаќинствата, значително придонесуваат во создавањето на социјалните проблеми и последиците од истите.

Со други зборови, бидејќи ниското ниво на економскиот развој, несомнено, претставува негативна претпоставка за социјалниот развој, од тоа сепак не може да се извлече (еднозначен) заклучок за неможноста за организирање на основна социјална заштита и обезбедување на социјалните случаи.

Тоа би било премногу симплифицирано гледање на работите.

Но сепак, останува сознанието дека нискиот економски развој неповолно се одразува на социјалната заштита, односно на ефикасноста на социјалното обезбедување.

Второ, актуелните состојби во општеството и стопанството придонесуваат за разгледување па стратификуваната структура на општеството во правец на осиромашување на голем дел од популацијата, односно качување на сиромаштијата на општествената пирамида и нејзино вгнездување и во средните слоеви. Тоа е процес различен од оној за кој се залага развиената демократија и отворената економија, при што пирамидата се претвора во ромб и со значително јакнење на средните слоеви.

Република Македонија ќе треба да изгради солиден социјален систем, за во наредните години да изврши социјално прилагодување и да се доближи до земјите на развиена економија и социјална заштита на принцип на „заедничка одговорност“.

Успехот на социјалните реформи ќе биде детерминиран од резултатите на вкупните економски реформи, од динамиката на економскиот растеж и од нормативната регулатива во земјата.

Jorde JAKIMOVSKI

SOCIAL PROBLEMS IN THE PERIOD OF TRANSITION

(S u m m a r y)

The paper intends to present certain social problems met in the period of transition in the Republic of Macedonia, namely, on the one hand, as a result of the economic situation (the continual lowering of the rate of economic growth, decrease of investments, low rate of utilization of capacities, high unemployment, the creation of conditions for the disintegration of the social strata causing impoverishment of the greater part of population), and the rapid enrichment of a small number of people, on the other. In this sense, today the majority of citizens of the Republic of Macedonia are subject to social insecurity which threatens especially the low-educated, the unqualified, the retired, the housewives, the one-parent families, the chronically unemployed, the disabled and the aged.

In spite of the limited economic opportunities, the Republic of Macedonia makes efforts to implement a modern system of social insurance (pension, disability and health insurance) and protection which is based on modern suppositions, similar to that in the developed market economies with long democratic traditions.

The money support which is received by particular categories of unemployed persons corresponds to the financial capacities of the state and the urgency of the respective social problem. The author concludes that in the transitional period the social participation of the state is significant, but with the improvement of the economic situation it will be possible to lessen the contribution of the budgetary funds and to increase the taxes on the citizens, non-governmental and non-profit organizations.

Стою ДУЛЕВ

СОЦИАЛНИ ПРОБЛЕМИ, ПОРОДЕНИ ОТ ТРАНСФОРМАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

Трансформацията в българското общество и стопанството, която започна в края на 1989 г. придаде нови измерения на редица социални тенденции и проблеми, зародили се в по-далечното минало. Появиха се и нови проблеми, свързани с икономическия спад, безработицата, инфлацията, социалното разслоение и престъпността.

В този доклад се поставят социални проблеми, тясно свързани предимно с икономическите промени – състоянието на човешкия потенциал; пазара на труда; обедняването; социалната защита, проблемът за устойчиво развитие на човека. Авторът съзнава, че в такъв доклад нито е възможно да се поставят много проблеми, нито пък да се разглеждат подробно.

1. *Човешкият потенциал*

Трансформацията е съпроводена с растяща депопулация, влошаване на демографската структура и неотговарящо на новите изисквания качество на човешкия потенциал (капитал) на страната.

Постепенното забавяне на естествения прираст на населението през 1990 г. прерасна в *депопулация*, която се засилва. За периода от началото на 1989 г. до края на 1995 г. населението на България намаля с около 600 хил. или с 86 хил. души средногодишно. Естественият прираст беше 0.4 на хиляда през 1990 г., а през 1995 г. бе 5.0 на хиляда. Факторите, които стоят в основата на депопулацията са намаляващата раждаемост от 12.7 на хиляда през 1989 г. на 8.6 на хиляда през 1995 година. Средният брой на живородените деца намаля, но броят на абортите е с 10–15 на сто повече; браковете на

хиляда намаляват от 7.1 на 4.4, а разводите запазват високи стойности над 10.8 на хиляда. Мощен фактор за депопулация е емиграцията. В началото тя бе предимно етнически мотивирана, а по-късно доминира икономическата мотивация.

Демографската структура се влошава под влиянието на стареенето на населението. Общата смъртност през 1995 г. е 13.6 на хиляда, а детската смъртност – 14.8 на хиляда. Средната възраст на населението през 1960 г. е била 32.4 години, а през 1995 г. е 38.7 години. Младежният контингент до 15 навършени години намаля до 19.1 на сто, в третата възраст нарасна до 24.3 на сто, а хората в трудоспособна възраст са 56.6 на сто. При абсолютно намаляване на населението в трудоспособна възраст, коефициентът на възрастовата зависимост слабо се подобрява, но тази тенденция скоро ще се обърне.

Качеството на човешкия потенциал в голяма степен се определя от инвестицията за здраве и образование. Средствата за здравеопазване и образование реално са около 40 на сто от изразходените през 1990 година.

Здравният статус на населението зависи от условията и начина на живот и ефективността на здравеопазването. Продължителността на живота намалява, заболяемостта расте. Най-висок е дяла на заболяванията на дихателната система – 41.8 на сто, заболяванията на нервната система и сетивните органи – 13 на сто, следвани от заболяванията на сърдечно-съдовата система. Заболяванията от злокачествени новообразувания растат, но са под нивата в развитите страни. Отново се връща болестта на недохранените – туберкулозата. Влошаването на здравния статус е пряка последица от растящите трудности и стресове, породени от трансформацията.

Пътищата на реформиране на здравеопазването се търсят в преход от бюджетно финансиране към създаване на съвременна система на здравно осигуряване, развитие на частната лекарска практика, регулиран пазар на лекарствата и запазване на държавното финансиране на научните изследвания, подготовката на медицински кадри и развитието на здравната инфраструктура с национално значение.

Образователно и квалификационно равнище на населението е относително добро. Преструктурира се заетостта. Придобитото образование и квалификация инфлират.

През периода на трансформация най-силно пострада предучилищния сектор. В училищното образование нарасна броя на необхванатите и преждевременно напускащите училище. Сменена бе парадигмата на обучение в средния курс с отказ от професионална подготовка, което предопредели високата безработица на завършващите средно образование. Висшето образование преживя бум – създадоха се нови университети, удвоен бе приема на студенти, въведена е академична автономия и платено обучение. Остават нерешени въпросите за качеството на обучението и адаптиране структурата на специалностите към пазара на труда.

Нерешени остават обаче въпросите за адекватно заплащане на учителския труд.

За интегрална оценка на човешкия потенциал ООН прави класация на страните чрез индекса за развитие на човека (HDI). През 1991 г. България заемаше 33 място в ранглистата на 160 страни, през 1994 г. – 48 място, а сега отстъпи на 64 място.

Демографската ситуация се оценява от българските учени като *процес на демографски срив*. Смята се, че за неговото предотвратяване е необходима демографска стратегия и политика, които да осигурят постепенно забавяне на негативните тенденции, стабилизиране на демографското развитие и преход в по-далечна перспектива към демографски просперитет. Такава стратегия е подготвена от учените и се обсъжда в органите на изпълнителната и законодателната власт.

2. Пазар на труда, заетост и безработица

Централното планиране на подготовката, разпределението и използването на работната сила, което осигуряваше баланс между търсенето и предлагането и „пълна заетост“ е история. Либерализацията на трудовите отношения постепенно формира пазар на труда, който регулира търсенето и предлагането и ефективно насочване на работната сила. Моментното състояние на този пазар може да се характеризира като своеобразен компромис между известните полярно противоположни модели. Той не може да бъде описан с неокласическата теория за равновесие между съвкупното търсене и предлагане в условията на перфектна конкуренция. Той по-добре приляга на концепциите за сегментацията и фрагментацията на трудовия пазар при отсъствие на перфектна конкуренция. В тези условия се запазва силната роля на държавните институции и се оформят групи в неравностойно положение на пазара на труда или оставащи извън него.

Икономическият спад и реструктурирането в периода на трансформация причиниха масово освобождаване на работна сила и структурни несъответствия. Започна обезценяване на човешкия капитал в безпрецедентни размери. Коефициентът на обща заетост спадна от около 50 на 34 на сто от населението. Безработицата достигна 21.5 на сто от икономически активното население, а сега е 10–11 на сто. В пиковите години 80–90 безработни конкурираха за заемане на едно свободно работно място. Сега те са 22. Пазарът на труда е силно неравновесен и незаематата работната сила е значително над считаното за нейна естествена граница. Трудовите отношения са неравноправни и работната сила реално се подценява.

Сегментацията постепенно формира относително обособени пазари на труда, които се различават по механизмите на регулиране и размера на заплащането. От тази гледна точка може да се говори за пазар на работещите в организациите на бюджетна издръжка, чиито заплати се определят от държавата. Друг сегмент образуват наетите в държавния сектор на реалната икономика, където има колективни трудови договори, но прирастът на средствата за работна заплата се облага със силно прогресивен данък. В частния сектор има типично пазарно договаряне за наемане и заплащане, но поради големите неравновесия и липсата на работнически организации наемният труд е в неравноправна позиция. Съществува и друг пазар – в нелегалната икономика. Колко са зетите и как функционира той не е ясно. Сегментацията на пазарите по райони зависи от реструктурирането на производството, но се оформиха общини и райони в бедстващо положение.

Фрагментацията доведе до образуване на устойчиви групи в неравностойно положение на пазара на труда. Това са жените – 56 на сто от безработните и младежите до 30 навършени години, които са 42 на сто от безработните. Около 70 на сто от инвалидите със запазена работоспособност са безработни. Висока е и безработицата сред циганите. Особено внимание заслужава групата на дълготрайно безработните, която се формира главно от ниско образовани и неквалифицирани хора.

Пазарът на труда е в процес на институционализация. Законодателно се осъществява дерегулация и децентрализация на трудовите отношения, разширява се пазарното договаряне на наемането и заплащането. Има и закон за уреждане на трудовите конфликти. В процес на обсъждане е закон за насърчаване на заетостта и защита при безработица.

Министерството на труда и социалните грижи е институция с традиции. При новите условия то се освобождава от оперативни функции и все повече се съсредоточава върху формирането на социалната политика, създаване на законодателната ѝ рамка и осъществяване на държавен контрол.

Националната служба по заетостта с регионални служби и развита мрежа от бюра по труда регистрира безработицата, изплаща обезщетения и помощи за безработни, посредничи при търсене и наемане на работа, разработва и осъществява програми за преквалификация на работната сила и за разкриване на работни места. Все още се търси баланс между нейните функции като изпълнител на държавната политика по пазара на труда и като типичен посредник на този пазар.

В момента съществува фонд „Професионална квалификация и безработица“, който скоро ще бъде обособен като автономен социалноосигурителен фонд в системата на Националния осигурителен институт.

Вече седем години в страната работи *Национален съвет за тристранно сътрудничество със структури*, изградени по отрасли, браншове и по териториален признак. Социалният диалог в България обаче се води трудно и с прекъсвания поради естеството на проблемите, предмет на преговорите. Той се затруднява от недостатъчната зрелост на представителните организации на работодателите и от липсата на традиция, опит и култура на социалното партниране. Ролята на правителството на арбитър в този диалог остава спорна.

3. Обедняването – доходи, инфлация, потребление

Бързото и масово обедняване на населението е естествена последица от икономическия спад, безработицата и инфлацията, които неизбежно съпътстват трансформацията. То се дължи и на грешки в управлението на икономическите и социални процеси.

Преди всичко трябва да се подчертае, че през 1995 г. България произведе с 23.6 на сто по-малко вътрешен продукт в сравнение с 1989 година, но изчислен на човек от населението спадът е по-малък поради намаленият брой на населението. След споразумението с външните кредитори по външния дълг през 1994 г. страната възстанови обслужването му и сега тя отделя за тази цел около 10 на сто от произведения през годината брутен вътрешен продукт. Тази година се очаква нов спад на brutния продукт, защото се оказва много неблагоприятна за селското стопанство и започна структурната рефор-

ма, която включва ликвидация или икономическа изолация на около 130 предприятия.

Външното финансиране на националната икономика доколкото съществува не променя ситуацията. Валутните резерви на страната и чистото натрупване са критично малки, за да позволят преразпределение в полза на потреблението. Към това следва да се прибави прилаганата вече 6 години рестриктивна политика върху доходите, които свиха потреблението.

Жесток удар по доходите нанесе безработицата и инфлацията. Достатъчно е да се посочи, че числото на безработните достигна до 740 хил. души през 1994 година. След ликвидирането на кооперативните стопанства бяха освободени повече от 470 хиляди селскостопански работници, които не се считат за безработни, но са непълно заети. Тази голяма маса от трудоспособни хора не създава доходи, но получава социални помощи.

Голям удар по доходите нанесе безпрецедентната инфлация, която обезцени не само текущите доходи, но и спестяванията. Докато номиналните доходи на човек се увеличиха за периода 1990–1995 г. около 19 пъти, общият индекс на потребителските цени нарасна 49.7 пъти. В резултат реалният общ доход на член от домакинството през 1995 г. е 50.7 на сто в сравнение с 1990 година. До края на септември тази година потребителските цени нараснаха спрямо декември миналата година с нови 153 на сто, което ще намали допълнително и без друго ниската покупателна сила на доходите.

Друг аспект на проблема за доходите е тяхното *преструктуриране по източници*. В общия доход на домакинствата дялът на работната заплата намаля до 38.0 на сто, а на доходите от социални плащания – до 17.2 на сто. Растат доходите от домашното стопанство до 27.6 на сто. Те са предимно натурални. Растат и „Други доходи“ до 14.2 на сто, които са предимно от собственост и предприемачество.

Друг аспект на проблема за доходите е по-бързото им нарастване в частния спрямо държавния и във финансовия сектор в сравнение с реалната икономика. Изостават от общата динамика доходите от държавния бюджет – от заплати и социални трансфери. Тези тенденции са обусловени от различия в ефективността, от икономически необосновани преразпределителни процеси и от продължително прилаганата политика на индексация в зависимост от инфлацията.

В резултат расте *подоходната диференциация*. Измерена с коефициента на Джини тя расте от 21.7 на сто през 1989 г., на 37.8 на сто през 1995 година. В същото време отношението на доходите на най-богатите 20 на сто и най-бедните 20 на сто от домакинствата от 3.5 през периода 1980–1992 г. се удвои през 1995 г. и е 6.5.

Друг резултат от промените в доходите на домакинствата и инфлацията е *свиването на потреблението и неговото преструктуриране*. Свиването на потреблението реално изостава спрямо загубата на покупателна сила на текущите доходи, защото населението използваше натрупванията от миналото, които вече са изтощени.

Преструктурирането на разходите на домакинствата негвусмислено говори за висока динамика и степен на обедняване. Например разходите за храна от 38.1 на сто през 1989 г. в осреднения бюджет на наблюдаваните домакинства достигат 46.3 на сто. Разходите за храна, отопление, осветление и вода за нискодоходните домакинства са над 80 на сто. Потреблението на всички основни стоки от първа необходимост в натурални измерители сега е намаляло с около 30–40 на сто спрямо 1989 година.

4. Системата за социална защита

България има развита система за социална защита с дълга история и традиции. Тя включва социалното осигуряване (първа защитна мрежа), което покрива всички осигурителни рискове по Конвенция 102 от 1952 г. на Международната организация на труда. Втората защитна мрежа включва системата за социално подпомагане и социални грижи.

Започналите промени в обществено политическия и стопанския живот скоро показаха необходимостта от промени в системата за социална защита. Съгласно вече одобрената стратегия реформата в системата за социална защита трябва да осигури приемственост; да съответства на пазарните принципи; да демократизира управлението и да отговаря на европейските стандарти.

Реформата започна с отделянето на държавното обществено осигуряване от системата на държавния бюджет. Създаден е Национален осигурителен институт с двустепенна структура на управление. Надзорният съвет е формиран на трипартийна основа. В състава на института се учредяват 4 автономни фонда – пенсионен, здравноосигурителен, за безработица и за трудова злополука и професионално заболяване. Запазва се *загължителното държавно осигуряване*,

финансирано от осигурителни вноски с участието на работодателите и на осигурените и с помощи от гържавата.

Паралелно с това се създава *свободен пазар на осигурителни услуги*. На него вече работят седем акционерни осигурителни организации. Те осигуряват доброволно за допълнителна пенсия по договор желаещите граждани. Подготвя се закон, който урежда този вид осигуряване и гарантира правата на осигурените.

Реформата трябва да обособи системата за *социално подпомагане* и социални грижи, финансирана от данъчни източници. Подготвя се закон за институциите и схемите на социално подпомагане.

Предмет на дискусия е изчистването на схемите на заплащане за труд и на социалното осигуряване от елементи на социално подпомагане. Обсъжда се и въпроса за прозрачността на системата, което означава ясни правила за доказване правото на социално подпомагане и строг контрол за тяхното прилагане. Не може да се допусне социалното подпомагане да формира прослойка, трайно демотиивирана за трудова активност. Проблем е осигуряването на източници за финансиране, които позволяват да се повишат реално социалните плащания.

5. Средата за устойчиво развитие на човека

Трансформацията означава освен вече казаното за икономическата реформа и нейните социални последици още и раздяла със социалната сигурност и егалитаризма, които старата система създаваше. Трансформацията означава за гражданите смяна на стереотипите, нагласа за живот в условия на несигурност, високо рискова и конкурентна среда и постоянен стрес. Това изисква формиране на пазарно победение у тях.

От гледна точка на съвременните изисквания за устойчиво развитие благоприятна е само тенденцията за подобряване екологичната ситуация, макар че това се дължи главно на спада на производството в силно замърсяващи природната среда отрасли и дейности.

Нагрупването на огромен гържавен дълг и разрухата допуснатата в производствената, техническата и социалната инфраструктура и разсроченото изплащане на външния дълг е в разрез с идеята за устойчиво развитие, защото бъдещите поколения ще трябва да поемат разходи, за които те нямат заслуга.

Важен аспект на проблема е допуснатата прекомерна доходна и имуществена диференциация чрез първоначално нагрупване на капиталите не въз основа на труд, изобретателство и предприемачество,

а чрез преразпределение на вече създаденото и чрез заобикаляне на закона. В резултат се получи поляризация между малкото на брой бързо забогатели (около 5 на сто от населението) и масово обеднелите хора, които живеят с доходи близки или под считаното за социален минимум. Поради това не се сбъдват очакванията за появата на нова социална страта наричана „средна класа“.

Социалната среда е неустойчива и поради драматичното нарастване на трудовата миграция и безработицата. Само част от най-квалифицираните и предприемчивите намират бързо нова работа. По-голямата част от безработните остават за дълго без работа или изобщо излизат от пазара на труда. Те се маргинализират и лумпенизират. Така се създава онази благоприятна среда, която лесно се манипулира политически и подхранва престъпността във всички нейни разновидности. Последната е причина за постоянен стрес и страх и за възпроизводство в разширени мащаби на „социален дегенерат“.

Stoyo DOULEV

SOCIAL PROBLEMS CAUSED BY TRANSITION IN BULGARIA

(S u m m a r y)

The transformation of the Bulgarian economy and society that started at the end of 1989 gave new dimensions to some social trends and problems, originated a long time ago. The economic drop, increase in unemployment and high inflation has changed radically the social situation. The main problems of Bulgarian society today are connected with demographic deterioration, unemployment, mass poverty, social protection and aggravation of conditions for stable human development.

1. Bulgaria has been in a period of depopulation since 1990. During the last seven years the population has decreased by about 600,000 people due to a slow down birth of the rate, an increasing death rate as well as waves of emigration. The aging process deteriorates demographic structure. The health status of the population is worsening. Average life expectancy is falling. Education and vocational training are relatively good but the number of children who leave the school increases. As a result, in a UN ranking by HDI, Bulgaria went from 33rd place in 1991 to 64th place in 1996. A new strategy for demographic development is necessary.

2. Before 1990 about 50 percent of the population was employed but now this share is less than 30 percent. At the beginning of 1992 unemployment gone up to 21.5 percent of economically active population and then slow down to 11.7 percent in 1996. The labor market is in

process of formation. There is a big discrepancy between demand and supply. Institutions work with many difficulties because of imperfect legislation. The national council for social partnership works with interruption because a lack of experience.

3. Transformation in the case of Bulgaria caused unprecedented impoverishment of the population mainly because of raise of unemployment and inflation. Consumer prices in 1996 were 83 times higher than in 1990. Real income per person of household was 378 percent according to 1990. At the same time the income structure changed. The share of wages decreased and the share of incomes from household and other private activities increased. During the recent 3 year's income differentiation increases 2 times. Decrease and restructuring of the consumption model of the Bulgarian family point penury.

4. Bulgaria has well-developed Social Security System but transformation necessitated to reform it. The state organized social insurance continue to be obligatory. It is independent from the state budget, organized insurance is steel existing but it is separated from the state budget. A Social insurance fund was established with contribution of the insured. Free market with voluntary insurance for complementary pension was established as well. The system of social protection needs to be adapted to the new conditions in order to give chance of the social outsiders to survive.

5. The political instability, expectancy for duration of the economic difficulties and about the period for amelioration of the social climate argues the conclusion that in Bulgaria there is not yet preconditions for stable human development. They have to be created.

Слободан МАРКОВСКИ

УЛОГАТА НА МАЛОТО СТОПАНСТВО ВО ПРОЦЕСОТ НА ТРАНЗИЦИЈА

Веќе со децении третманот на малото стопанство зема сè поширок и поинтензивен замав. Нема сомнение дека неговата практична улога во секоја современа економија перманентно иницира импулси преку неговиот натамошен подем да се придонесува во динамизирањето на целокупниот економски развој. Во било која пригода да станува збор за малото стопанство, наше длабоко уверување е дека не е упатно да се губат од предвид неговите предности и неговата круцијална улога на бројни подрачја на кои се простира неговото дејствување. Не можеме да не споменеме некои од нив:

– малото стопанство денес е ’рбет на секоја модерно организирана економија;

– малите претпријатија веќе повеќе децении се носители на реструктурирањето на преработувачката индустрија во сите развиени земји во светот;

– малиот бизнис во светскиот развоен подем на подрачјето на производството покажува систематски растеж користејќи ги предностите на новите процеси кои овозможуваат разновидност на економична продукција со мал или поголем аутпут;

– во секторот на малото стопанство се наоѓа водечката група на претпријатија на подрачјето на техничко-технолошките иновации;

– малите претпријатија одамна станаа главен генератор во креирањето на нови работни места за младите и за постарите генерации;

– емпириските проучувања систематски потврдуваат дека бројот на вработените што се отпуштаат во услови на рецесии кај малите претпријатија е значително помал во споредба со големите системи;

– малиот бизнис дава можност за работење врз основа на „човек-вработен“ (self employed);

– малото стопанство го овозможило развојниот подем на т.н. семеен бизнис (family business) обезбедувајќи понекогаш вработување и за три генерации едновременно;

– феноменалниот пораст на бројот на претпријатијата во рамките на малото стопанство чии сопственици се жени сега, а и од поодамна цврсто го фундаира женското претприемништво и наедно е манифестација на низа економски и социјални промени.

Се разбира дека може да се наведат и бројни други предности кои ја потврдуваат ефективноста и ефикасноста на малиот бизнис и перманентно упатуваат на неговите идни перспективи во бројните стопански и не само стопански подрачја во секоја земја, а особено во подрачјата на земјите во развој.

Кога ќе се земе предвид нивната голема улога во секоја развиена национална економија, разбирлив е сеопштиот тренд на сè поголемиот респект на нивната улога и сè поголемата грижа да се излегува во пресрет на проблемите со кои се среќаваат малите претпријатија во нивниот старт, како и во нивниот развоен подем во секоја развиена економија. Оттаму разбирлив е и фактот за енормниот подем во литературниот третман на овие претпријатија во развиените земји, при што посебен impetus е ставен токму на проблемите кои го попречуваат развојниот подем на малото стопанство.

Литературниот третман на оваа област кај нас се наоѓа во почетна фаза и мошне бавно се пробива и обликува. Литературниот третман нема организиран тек, туку спонтан и главно ad hoc приоди.

Развојот на малото стопанство во Македонија до 1980

Претприемнички обележја отсекогаш биле присутни во стопанството на Македонија. Пред Втората светска војна претприемничкиот дух доаѓал до израз во занаетчиството, комерцијалните и услужните дејности. Меѓутоа, фабричко производство, односно масовно производство за комерцијални цели, освен во некои случаи, не се развило на повисоко, посовремено рамниште. Недостатната и неадекватната развиеност на производството за комерцијални цели систематски оставало печат и на другите дејности инволвирани со развојот, а несомнено и на сите дејности земени во нивниот заемен однос.

Почнувајќи од 1945 г. започнува интензивно поопштествување на стопанските субјекти, така што општествениот сектор за кратко време речиси целосно ќе доминира во стопанството (освен во земјоделството) и ќе трае сè до осумдесеттите години. Приватното претприемништво, од разбирливи причини, не се дозволувало да оди рака под рака со определена идеолошка ориентираност, односно со општествената „надградба“ која не трпи

„ситно стоково производство“. Малото стопанство било запоставувано, игнорирано и многу често непосредно попречувано по пат на институционални и другите можни бариери. Предоминантноста на општествениот сектор, покрај тенденцијата за спречување на развојот на малите (приватни) претпријатија ќе ја намалува нужната флексибилност на македонското стопанство, покрај другото и создавајќи систематски пречки да се излегува во пресрет на екстерните економски шокови и интерните потреси во временските интервали кога ќе се олабават институционалните бариери.

Меѓутоа, останува фактот, независно од последиците на наследената положба, дека Републиката во изминатите педесетина години изедуцирала инвентивни кадри, збогатени со соодветна школска подготовка, како и со практично искуство и стручност, што несомнено претставува здрава јатка, покрај другото, и за развоен подем на малото стопанство.

*Малиите претпријатија во Македонија
од осумдесеттите години до денес*

Веќе почнувајќи од осумдесеттите години, несомнено поради економските потешкотии во земјата, од една, а и поради менувањето на општествено-политичката клима, од друга страна, во Македонија започнува забрзано зголемување на новоформираните мали претпријатија, а со тоа и зацврстување на позициите на секторот на малото стопанство. Меѓутоа, особено брз раст на новоформираните претпријатија е нотирани во последните пет години. Така, на пример, во декември 1991 г. биле регистрирани 15.280 претпријатија, а една година подоцна тој број изнесува 37.232. Енормен раст е забележен во 1993, кога само во месец март имаме новорегистрирани 3.284 претпријатија, бележејќи месечна стапка на растеж на малите претпријатија од 8%. Бројот на новоформираните мали претпријатија покажува натамошна експанзија и во 1994, кога се нотирани вкупно 73 илјади претпријатија, кон крајот на 1995 нивниот број е зголемен на 86.309, а во август 1996 г. се регистрирани вкупно 89.989 мали претпријатија.

Меѓутоа, мошне брзиот растеж на бројот на малите претпријатија не значи и систематско кумулирање на нето економските ефекти. Приватизацијата на општествените претпријатија во голема мера влијаеше врз зголемувањето на бројот на невработените. Натому, ликвидацијата на енормен број новоформираните претпријатија со мошне краток век на постоење, кај нас е мошне изразена појава. Значителен е и бројот на претпријатијата кои формално постојат, но не обавуваат никакви активности, односно не функционираат (out of business).

Попатно ќе одбележиме дека не можат да се очекуваат релативно поголеми економски ефекти кога е неадекватна структурата на дејностите во ангажирањето на претпријатијата. Имено, на крајот на август 1996 г., 61,5% од вкупниот број на претпријатијата кај нас се занимаваат исклучиво

со комерцијална активност, само 9,7% се во индустријата и рударството, 6,1% се наоѓаат во областа на финансиските и другите услуги, со по околу 5% учествуваат занаетчиските и другите услуги и сообраќајот и врските, а градежништвото со 4%.

Интересен е фактот дека и бројот на претпријатијата лоцирани на територијата на градот Скопје има најголемо учество во вкупниот број – 41,1%. Заслужува да се одбележи дека статистичките податоци регистрираат и мошне неповолно однесување на голем број на мали претпријатија во врска со нивните финансиски обврски спрема државата. Така, учество на малите претпријатија во јавните приходи е регистрирано само со 6%, а во придонесите за социјално, пензиско и здравствено осигурување со вкупно 2%. Лесно може да се забележи дека вкупниот приход реално не се пријавува. Спроведувањето на даночната регулатива во некои подрачја е мошне чувствително и мошне ригорозно, додека во другите е отежнато и макотрпно, па дури во некои случаи (Тетово, Гостивар, Струга) и неспроведливо.

Малото стопанство кај нас беше прилично, а и сега е сè повеќе хендикепирано и со долгорочната криза на големото стопанство. Контрактните односи постојано се раскинуваат и поради големото опаѓање на активностата на средните и големите претпријатија, кои инаку многу често се наоѓаат во незавидна и неизвесна состојба.

Современи проблеми на малото стопанство

Појавата на мошне динамизираниот растеж на бројот на малите претпријатија не е специфичност на македонското стопанство. Праксата на реструктурирањето на стопанството во Велика Британија, Германија и повеќе други, инаку развиени земји, може да послужи како мошне илустративен пример. Овој процес на реструктурирање продолжува и денес. Новите претпријатија појавени по овој основ се често франшизирани од страна на големите системи, или се од нив откупени, добиени на кредит од лица порано вработени во големите претпријатија или на бројни други начини преотстапени на други мали деловни ентитети. Организационите делови на големите претпријатија кои се преотстапуваат во своите поранешни организациони рамки практично се покажале како нерационални, нерентабилни и неадаптабилни во современите економски опкружувања. Се разбира дека мошне рапидниот растеж на малите претпријатија не е само резултат на реструктурирањето на индустријата. Не е мал бројот на нови претпријатија појавени и по индивидуални иницијативи, надвор од поранешната професионална ангажираност на поединци.

Меѓутоа, без оглед на иницијалниот услов за старт, малото стопанство кај нас за цело време е проследено со мошне чувствителни проблеми. Наводите дека имаме некоја законска регулатива ставена во функција на развојот на малото стопанство, како и дека имаме институционални ре-

шенија, според нашата оценка немаат поцврст и поефикасен фундамент. Кога тие би биле сосема точни не би сме имале толку голем број осипувања, дезактивирања, стечајни постапки и толку катадневни ликвидации на мали претпријатија.

Просторот за овој наш напис ни дозволува само да ги наброиме позначајните проблеми со кои се среќава малото стопанство кај нас:

1. Малите претпријатија кај нас отпочнуваат определена дејност спонтано, случајно, главно стихиски. Ние немаме програми за развој на секторот за малото стопанство кои би можеле да го насочуваат ангажирањето и подготовката на идните дејци во претприемништвото на долгорочен и на краткорочен план. Ние не знаеме ни кој е надлежен и кој треба да се чувствува задолжен за во определен рок да изготви таква програма. Без вклопување во една таква програма едно претпријатие може успешно да стартува и да се одржува на долг рок само случајно.

2. Успешна поддршка на малото стопанство може да му обезбеди само една авторитетна централна државна институција. Таква е праксата во сите развиени земји, а таква е праксата и во новоформираните индустриски развиени земји. Таквата институција може успешно да развива здрава политика за развојот на малото стопанство и да ги координира и контролира соодветните институции вертикално и хоризонтално.

3. Паралелно треба да се установаат локални агенции со задача да го насочуваат малиот бизнис во неговиот старт и развоен подем користејќи ги локалните ресурси.

4. Финансирањето при стартот и развојот на малите претпријатија е крупен проблем во секоја земја, а во Македонија тој е посебно чувствителен. Високите каматни стапки во изминатите години имаа речиси прохибитивни последици. Поради тоа најчестиот извор на финансирањето беа заштедите – лични и семејни, кои и така беа прилично лимитирани (не губејќи ја предвид неможноста да се користат девизните заштеди). Впрочем банките одамна доживуваат кризни состојби поради познати причини. Развојни ориентации не можат да се очекуваат доколку тие исклучиво се засновани на лични заштеди, не сметајќи некои исклучителни случаи. Сигурно е дека кај нас недостига една банка специјализирана исклучиво за финансирање на малиот бизнис. Такви банки постојат во целиот свет, а покрај тоа постојат и посебни одделенија во другите банки задолжени за работа со малото стопанство. Па и покрај тоа, кредитирањето на малото стопанство во најголемиот број на развиените економии не се ограничува само на банкарските институции.

5. На полето на техничко-технолошката модернизација малите претпријатија речиси во целост се потпираат на своите сили. Кај нас не се направени поголеми усилби за трансфер на посовршена странска технологија, иако се знае дека таа често пати е круцијален услов за развоен подем врз модерна основа. Франшизата кај нас е исклучително ретко ко-

ристена, иако искуството со децении го потврдува фактот дека со неа се пружаат колосални услови за усвојување модерна технологија. Слични резултати овозможуваат и заедничките вложувања (joint venture), како и повеќе други облици на соработка со странски деловни партнери.

6. Обучувањето на потенцијалните, како и осовременувањето на знаењата на претприемачите во оперативната функција во нашите услови треба сè повеќе да се шири и интензивира. Сознанијата од областа на маркетингот, менаџментот, финансиите, анализата на работењето и др. не се стекнуваат сами по себе. Стотици претпријатија не опстануваат во работењето секоја година токму поради недостигот на потребните знаења од овие стручни области. Поминато е времето кога малите претпријатија работела во национални рамки со малку законска регулатива, малку потреби за информирање, мал број на конкуренти, мал број на даночни прописи, без компјутери, со голем број царински заштити и сл. Денес се наметнува, како нужна цел, еден комплекс на сознанија без кои не може да се гарантира успешно водење на еден модерен бизнис.

7. Организираното информирање исто така претставува еден од мошне значајните ингридиенти во развојниот подем на претприемништвото кај нас. Како есенцијален инпут во менаџерскиот и маркетиншкиот процес информативните текови и кај нас треба да добијат стручно организиран тек. Како што е познато, системот на информирање има одделно влијание врз развојниот подем на малите претпријатија. Отсуството на еден облик на т.н. мрежа на информации (information network) е исто така една од причините за неуспехот на голем број претпријатија или за успорувањето на развојот на оние кои ги потврдиле своите перспективи.

Се разбира дека можат да се наведат и други мерки значајни за забрзување на развојот на секторот на малото стопанство кај нас. Ценовме дека мерките наведени погоре во сегашниве услови имаат позначајна улога и веруваме поургентен карактер. Инаку, елаборирањето само со мерките од оваа област несомнено заслужува значително поголем простор.

Slobodan MARKOVSKI

THE ROLE OF SMALL BUSINESS IN TRANSITIONAL PERIOD

(S u m m a r y)

In former Yugoslavia small business was neglected, ignored, and blocked, almost all the time, very often directly from due to well-known reasons by institutional as well as other measures. Consequently, during the entire 50 years, the possibilities and the contribution of small businesses were not used in the national economy.

It is necessary here to emphasize the positive effects of small enterprises which do not differ, however, from those ones in developed countries. This was the reason for making a survey of the more important effects and advantages offered by small business.

Small businesses are considered today to be the backbone of every modern organized economy. More than 98% of the total number of enterprises in the USA employ less than 100 individuals. It is a similar case today with other highly developed countries.

Small enterprises are the main generator of new working places and show relatively higher stability in the area of employment. The fluctuation of working personnel is more typical for larger systems.

The small enterprise is characterized by vitality and adaptability in all circumstances using the local infrastructure and existing human and local resources. The small business sector includes leading enterprises which register technical and technological innovations.

From the beginning small enterprises offer the best possibilities for development of family businesses. They also display a long-term trend of the continual growth of enterprises which are owned by women.

In recent decades there has been a notable restructuring of the manufacturing industry worldwide. Segments of large companies are being left to small business management. In this way the large systems get rid of unprofitable departments or sections, while the small enterprises get nearly ready made businesses.

One of the remarkable features of small business in the Republic of Macedonia is the rapid increase in the number of private small enterprises during the last 7-8 years. At the end of 1991, 15.280 small enterprises were registered, and in August 1996 this number amounted to about 90.000.

Such rapid growth does not mean, however, accumulation of positive economic effects. More than 30% of the newly founded enterprises were completely disactivated. Otherwise, many enterprises were founded without preliminary preparations, ad hoc, without a follow-up of some studied program in the macro and micro-economic area.

The small business sector in our country faces many other problems. One of them is the lack of a central institution responsible for support and development of small business as is the case in all developed countries. We also do not have local agencies which would instruct small enterprises in their growth and would present an organized system of vertical and horizontal connecting, serving the development of small business.

There has been no effort made to create a system for the financing of small businesses. In our country there is no a specialized bank for credits, organized in such a way as to assist effectively the finances of small enterprises. The funding of small enterprises is always and everywhere one of the most crucial problems, and it must be taken into account that it can not be based exclusively upon family and/or individual savings. It seems that partial foreign credits do not have deeper effects, as well as more stable and lasting foundations.

We do not yet practice systematically updating of technical and technological achievements. The transfer of modern foreign technology is not so remarkable, and the consequences of this obsolence will be far-reaching in future.

We also do not have a persistently organized system for education of the personnel in small business. The two-weeks or two-months training is irregular, unsystematic and inadequately planned.

The necessary attempts for organized information of small businesses have not yet been made.

Small businesses in Macedonia meet numerous other problems which are not discussed in this paper.

Трајко СЛАВЕСКИ

**НЕВРАБОТЕНОСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
МОЖНОСТИ ЗА НЕЈЗИНО НАМАЛУВАЊЕ СО МЕРКИТЕ
НА ПОЛИТИКАТА НА ПАЗАРОТ НА РАБОТНА СИЛА**

Вовед

Република Македонија се наоѓа во период на радикално реструктурирање на стопанството, преку воведување и развивање на пазарните институции. Овој процес е пропратен со значителни дисторзии на сите пазари, вклучително и на пазарот на работна сила. Состојбата на пазарот на работна сила е таква што е присутен општ колапс на побарувачката за работна сила. Стапката на невработеност се движи некаде околу 30% и ја вбројува Македонија во групата земји со екстремно високи стапки на невработеност. Присутни се сите познати видови на невработеност. За некакво усогласување помеѓу понудата и побарувачката не може да стане збор, поради тоа што, според податоците од Заводот за вработување за март 1996, понудата на работна сила во тој месец (евидентирани лица кои бараат работа – 231.575) за 63 пати ја надминува побарувачката (пријавени слободни работни места – 3.669). Пазарот на работна сила во Република Македонија е „пазар на купувачите“ (buyers' market).

Структурата на невработените според времето на чекање е загрижувачка. Доминира т.н. долготрајна невработеност (над една година), додека 41% од евидентираниите невработени лица чекаат на вработување над пет години! Од вкупниот број на невработени, околу три четвртини се во потрага по своето прво вработување.

Невработените се здравствено осигурени, а околу 45.000 лица се носители на правото на паричен надоместок. Тие овие права ги остваруваат преку Заводот за вработување кој, со оглед на состојбите присутни на пазарот на работна сила, во голема мера ги има изгубено своите основни функции на посредување и помош при вработувањето, како и спроведување на некои мерки од областа на активната политика на пазарот на работна сила.

Политика на пазарот на работна сила

1. Одржување и пораст на невработеноста

Според некои автори (Gomulka 1991), високиот и брз пораст на невработеноста поволно влијае во процесот на реструктурирање и прилагодување на пазарот на работна сила во земјите во транзиција. Сепак, практиката покажува дека овој аргумент не е докрај валиден. Како и во другите земји, и во Македонија, најголемиот број на вработувањата во приватниот сектор, каде се случуваат најголемиот дел од новите вработувања во периодот на премин кон пазарна економија, се врши по пат на трансфер на работна сила, вообичаено поквалитетна од просекот, од државниот сектор. Значи, не е докрај јасна улогата која високата невработеност со своите консеквенци (поголема флексибилност на платите, притисок кон нивно одржување на ниско ниво и сл.) ја има во процесот на реалокација на работната сила. На овој начин единствено се создаваат услови за пораст на долготрајната невработеност со сите социјални, економски и политички последици кои таа ги носи со себе. Исто така, искуството од земјите членки на групата OECD сугерира дека над една одредена точка, порастот на невработеноста, особено на долготрајната невработеност, има многу мал ефект во задржувањето на притисокот врз платите. Стапката на невработеност во Република Македонија од околу 30% во никој случај не може да биде третирана како неопходна за ефикасно функционирање на пазарната економија.

Со цел да го забави порастот на невработеноста, на државата ѝ стојат на располагање две групи на мерки и, тоа (а) продолжување со поддршката на претпријатијата кои работат со загуби и (б) спроведување на активна политика на пазарот на работна сила.

а) Политика за поддршка на претпријатијата (субвенционирање на платите)

Соочена со сериозните импликации од зголемувањето на невработеноста, владата спроведувала, спроведува и ќе спроведува мерки за поддршка на претпријатијата кои остваруваат загуби во своето работење, и покрај определбите и желбите за што помала интервенција на државата во работењето на економските субјекти. Во моментот, појавни облици на ваквата политика се имплицитните или експлицитните субвенции на некои претпријатија, особено оние од јавниот сектор, одолговлекување или одложување на стечајната постапка во некои претпријатија (политиката на „активен стечај“), меките „буџетски ограничувања“, олицетворени во толерирањето при уплатата на даночните обврски и придонесите за здравствено, социјално и пензиско и инвалидско осигурување и др. Ваквата политика лесно наоѓа поддршка кај пошироката јавност која, гледајќи ги пред себе девастирачките последици од високата невработеност, често ја користи здраворазумската логика според која подобро е луѓето да добиваат плата за

нешто да работат и да произведат, одошто да добиваат надомест за „седење дома“. Конечно, и последниот *Извештај за шведскиот развој на Шведската банка*, посветен на преминот „од план кон пазар“, упатува на оправданоста од „привремени субвенции за одржување на вработеноста (employment subsidies) за претпријатија кои би можеле да преживеат на долг рок и чие затворање би го девастирало регионот“, со таа ограда дека треба да се води сметка „таквата поддршка (да биде) распоредена според однапред утврдена шема и финансирањето да биде концентрирано врз вработувањето“ (The World Bank 1996, p.77).

Привремената поддршка на одделни претпријатија (вообичаено преку субвенционирање на платите – wage subsidies) треба да биде селективна и таргетирана кон претпријатија кои имаат некои изгледи за економско здравување, и кои работат во подрачја остро погодени од економската криза (каде што локалната стапка на невработеност е прилично висока од просекот за земјата). Поддршката во никој случај не треба да се насочува кон претпријатија на кои само им се одложува конечниот крах. За да се избегне ова, таа треба однапред да биде лимитирана (не повеќе од три години) и автоматски ќе престане по истекот на овој период, така што ќе се обезбеди претпријатијата да ја користат за реструктурирање, а не за продолжување на неефикасното работење.

б) Активна политика на пазарот на работна сила

Активната политика на пазарот на работна сила опфаќа мерки од три вида: помош при вработувањето (информации, посредување и консултации), обука (доквалификација и преквалификација) и директно отворање на работни места. Состојбите во македонската економија упатуваат на крајно ограничени можности за водење на активна политика. Причините се (1) колапс на аутпутот и лимитираност на слободните работни места (Во март 1996 г. на секое пријавено слободно работно место во Заводот за вработување доаѓаа по 63 лица евидентирани како невработени!) и (2) недостиг на средства во државниот буџет за оваа намена. Активната политика е дизајнирана и најмногу се користи за решавање на проблемот со структурната невработеност, а не на општиот колапс на побарувачката за работна сила, кој е присутен на македонскиот пазар на работна сила. Во вакви услови, препораката е активната политика на пазарот на работна сила да се користи селективно и да биде насочена кон определени групи на лица кои бараат работа, особено оние кои се подолго време без работа.

Една од основните функции на Заводот за вработување е обезбедувањето на информации за слободните работни места и трендовите на пазарот на работна сила за заинтересираните лица. Сепак, многу мал дел од новите вработувања и трансферите од едно на друго работно место, особено во приватниот сектор, се обавуваат преку Заводот, така што тој речиси ја има загубено функцијата за посредување при вработувањето. Советодавната помош на невработените лица за потрага по вработување претставува

административно интензивна активност, која институциите за помош при вработувањето на територијата на Македонија се во состојба да ја пружат во многу ограничен обем, што ќе биде случај и во иднина. Дека не треба да се полага надеж во можноста на Заводот за вработување за поголема помош на лицата кои бараат работа, говори и фактот дека во развиените земји само 10–15% од лицата кои бараат работа наоѓаат работно место преку јавните служби за вработување, додека во Полска коресподентната бројка изнесува само 3–5% (The World Bank 1995, p. 112–13).

Колапсот на побарувачката за работна сила, исто така, остава мал простор за програмите за *обука* на лицата кои бараат работа. Според еден автор (Flanagan 1994, p. 7) „обуката и сличните мерки не создаваат слободни работни места, тие помагаат за нивно пополнување. Основниот проблем на пазарите на работна сила во Источна Европа не е тешкотијата да се пополнат слободните работни места, туку нивното општо отсуство. Во контекстот на ограничената побарувачка, активната политика на пазарот на работна сила може да го промени местото на работниците во редот за чекање на работно место, но не и да ја смали должината на самиот ред.“ Во принцип, програмите за обука треба да се насочени кон обука на лица за кои, во најмала рака потенцијално, постои побарувачка. Сериозен проблем претставува фактот што лицата од Заводот за вработување не се секогаш во состојба да утврдат кои занимања ќе се бараат во иднина и како најефикасно да се извршува обуката. Во перспектива, при организирањето на програми за обука и преквалификација кои, како што рековме, треба да бидат насочени главно кон лицата кои подолго време чекаат работа, треба да се обезбеди соработка со приватни и невладини институции, специјализирани за пружање на вакви услуги, чиј квалитет ќе биде контролиран од нарачателот на услугите – Заводот за вработување.

Не е на одмет да се почитува фактот дека траен тренд во побарувачката за работна сила во светот е кон работници со повисоки општи квалификации и високо образование. Ова е од особено значење како ориентир за националниот систем на образование, кој треба што повеќе да се оддалечи од практиката на „насочено образование“, и да ги развива вредностите на образовните системи од земјите со развиена пазарна економија, какви што се: нагласувањето на личната одговорност (*responsibility*), интелектуалната слобода и оспособувањето за решавање на конкретни проблеми, односно практична примена на определени методи во решавањето на проблемите.

Една од мерките на државата за зголемување на вработеноста, односно смалување на невработеноста во Македонија треба да биде помошта на владата во *креирањето на работни места*. Долго повторуваните определби, досега во најголем дел вербални, за развој на претприемништвото и на малите и средни претпријатија, треба да се операционализираат. Во овој контекст спаѓа и можноста за капитализација на надоместокот кој го примаат невработените лица за нивно вработување, или започнување сопствен

бизнис. Сепак, треба да се има предвид дека светското искуство не им оди во прилог на државните програми за обезбедување на кредит. Во оваа смисла, треба да се поддржат и да се охрабрат, со истовремено прилагодување на законската регулатива за нивно непречено работење, невладините организации кои веќе делуваат во Македонија, а се служат со помагање на лица кои располагаат со многу малку средства за отворање на микро-претпријатија и решавање на својот проблем со вработувањето.

Законската регулатива во Македонија и определбите на надлежните органи се во полза на организирање на програми за *јавни работи*. Од светското искуство е познато дека овие програми се особено корисни за време на сериозни рецесии, кога можностите за вработување се исклучително ниски. Најчесто се работи за изградба на објекти од инфраструктурата и активности за заштита на животната средина, насочени кон обезбедување работа за најсиромашните работници. Со ова привремено се смалува невработеноста и се ублажуваат социјалните тензии. Врз основа на некои искуства од светот, овие програми треба да бидат насочени кон групи на работници кои се наоѓаат во подредена состојба и кон оние кои се невработени подолг временски период, како и да вклучуваат елементи на обука, онаму каде е тоа можно (Fretwell and Jackman 1994, p. 184).

Со мерките од активната политика на пазарот на работна сила, покрај другото, можат да се постигнат уште најмалку две доста значајни цели. Имено, со обезбедувањето на привремена работа во услови на рецесија, на определени групи на работници им се овозможува одржување на нивното работно искуство и квалификациите, со што се зголемуваат нивните шанси за повторно вработување кога ќе дојде до заживување на стопанството. Исто така, би можела да се спречи, односно намали, злоупотребата на паричната помош и другите бенефиции за невработените лица на тој начин што корисниците кои имаат непријавени работни места, или не се сериозно заинтересирани за барање работа, ќе бидат лишени од правото за добивање на помош, доколку исплатата е условена со учество во некоја програма за привремено вработување или во курс за обука.

2. Зголемување на мобилноста на работната сила

На краток рок, потребно е реструктурирање на пазарот на работната сила. Ова ќе биде поуспешно изведено, доколку се зголеми *адаптивната мобилност* на работната сила на промените на пазарот на трудот. Значи, пазарот за работна сила треба да биде флексибилен. Оваа квалификација има и еуфемистичко значење и во пошироката јавност се толкува како снижување на реалните наемнини и исфрлање на работниците на улица. Сепак, флексибилноста на пазарот на работна сила е од суштинско значење за постепено надминување на бројните дисторзии кои се присутни.

Во овие рамки, неопходно е да се преземат мерки за зголемување на мобилноста на работната сила. Шоките кои ги претрпе македонското стопанство во последните неколку години, чијашто последица, меѓу другото, беше значителното зголемување на невработеноста, предизвикаа зголемена мобилност на работната сила, во најголема мера од индустријата (базната, металопреработувачката и др.) кон секторот на услужните дејности. Посебен проблем при овој трансфер за работниците е што сигурните и добро платени работни места од минатото се заменети, во еден добар дел, со работни места во приватниот сектор каде што работодавачите ги избегнуваат законските обврски околу легализирањето на вработувањата.

Што се однесува до регионалната мобилност, постојат значителни резерви за нејзино зголемување. На подрачјето на Скопје поголем број претприемачи се среќаваат со проблемот на обезбедување локации за подигнување на производствени објекти и решението го бараат во изградба на погони во околните градски центри (Куманово, Свети Николе и др.). Тие ќе сакаат со себе да „понесат“ дел од релативно изобилната и квалификувана работна сила која или работи, или чека за работа во скопското Биро за вработување. Ограничувачки фактори за зголемената мобилност може да бидат навиките на македонските граѓани, кои традиционално не се многу склони да го менуваат местото на живеење; како и неразвиениот пазар за промет со недвижности, односно пазарот за станови, особено станови за изнајмување според прифатливи услови, кои ќе соодветствуваат на приманата и животниот стандард на работната сила. Оттаму, со мерки на државата треба да се регулира и да се стимулира развојот на т.н. real estate и housing market.

Во процесот на приватизација во земјата, присутна е една појава која може сериозно да влијае врз смалувањето на мобилноста на работната сила. Станува збор за врзувањето на работниците за „своите“ претпријатија преку купување, односно добивање на акции од приватизираните претпријатија. Според извештаите од Агенцијата за трансформација, бројот на имателите на акции се цени на околу една половина од вкупниот број на вработени во земјата. Во статутите на повеќето претпријатија постојат доста дискутабилни одредби со кои на вработените им се забранува за одреден временски период тргување со акциите. Надминувањето на овој проблем во голема мера може да влијае врз зголемувањето на мобилноста на работната сила онаму каде што е тоа потребно.

3. Смалување на доходната несигурност (*income insecurity*)

Во Македонија, заради некои социокултурни карактеристики на општеството, механизмите на неформална поддршка имаат значајно место во ублажувањето на материјалните проблеми на невработените лица. Ова се однесува на прво место на *улогата на семејството*, кое се солидаризира

со лицата кои подолго време бараат работа, особено младите кои сè уште не добиле шанса за прво вработување.

Речиси сите земји, вклучувајќи ги и поранешните социјалистички земји, имаат системи за плаќање на *паричен надоместок* на одредени категории невработени лица. Бројот на корисниците на овој надоместок во Македонија, во моментот, според податоците на Заводот за вработување, изнесува околу 45.000 и е значително поголем од периодот пред 1990 г., кога се движел на нивото од 1.500 до 2.000 корисници, што, заедно со обезбедувањето на здравствено и пензиско и инвалидско осигурување на овие лица, претставува сериозен товар за државниот буџет. Анализата на висината на надоместокот кој го примаат одделни категории невработени лица во моментот покажува дека тој е главно во склад со материјалните можности на државата и социјалната и политичка тежина на проблемот со невработеноста. Од теоријата и практиката е познато дека колку подолго се исплаќа надоместокот и колку е повисок неговиот износ, толку е помала мотивацијата на корисниците да бараат вработување. Сепак, многу е тешко да се оцени опортунитетот на должината и висината на паричниот надоместок, поради екстремно неповолните состојби на пазарот на работна сила и тешкотните околу вработувањето. Она што би можело да се направи е поригорозна контрола и санкционирање на претпријатјата кои не ги пријавуваат вработените, во добар дел лица кои користат бенефиции преку Заводот за вработување, поради избегнување да се платат обврските.

Во овој контекст е особено сериозен проблемот со решението паричниот надоместок на лицата со стаж подолг од 25 години да им се исплаќа сè до евентуалното вработување, односно стекнувањето на правото на пензија. Во практиката ова право се злоупотребува, односно во голема мера влијае демотивирачки за барање на ново вработување, особено кај лица кои поседуваат различни занаети или долгогодишно работно искуство во некоја струка и остваруваат дополнителни приходи во областа на сивата економија. Потребно е зголемување на цензусот за стекнување на ова право на 30 години работен стаж и користење на мерките на активната политика, со цел да се избегне злоупотребувањето на оваа бенефиција, која во моментот е детерминирана од потребата за зачувување на социјалниот мир. Исто така, би можело да се определи надоместокот за вработување во сите случаи, особено кај лицата кои се стекнале со правото да го користат до евентуалното вработување или пензионирање, сукцесивно да се смалува секое полугодие за определен процент, со што ќе се зголеми мотивираноста за изнаоѓање на ново вработување.

Паричниот надоместок за невработените, по правило, се исплаќа од придонесот за вработување, кој во висина од 1,5% од платата го плаќаат сите вработени. Другите бенефиции за невработените се обезбедуваат од средствата во буџетот. Во Македонија, за жал, ниту кај работниците, а уште помалку кај работодавачите, не заживеаја категориите бруто и нето плата. Работниците сметаат дека за нив плата е она што го добиваат „на рака“, а

останатото е обврска на некој друг. Работодавачите „останатото“ го сметаат за голем товар и во секоја прилика, не бирајќи средства, настојуваат да платат помалку од пропишаната обврска. Потребно е на извештаите за плата кај сите вработени да фигурира износот на бруто платата, со податоци за сите задршки по основ на даноци и придонеси. Придонесите за вработување и за пензиско и инвалидско осигурување би требало подеднакво да се делат меѓу работникот и работодавачот. Директното поврзување на придонесите со бенефициите влијае на свеста на работниците во смисла на модерирање на нивните барања за зголемување на бенефициите, или пак, во спротивниот случај, кога се исплаќаат придонеси на минималното ниво на плата, ќе ги натера соодветно да реагираат и да ги заштитат своите бенефиции по основ на пензиско осигурување, со кои треба да се стекнат во иднина.

Смалувањето на издатоците по основ на платите ја смалува цената на работната сила. Треба да се искористат сите можности за преземање на оваа мерка.

в) Надоместок при отпишување од работата

Со колективното преговарање на ниво на претпријатијата, треба да се дојде до висината на еднократниот надоместок, кој би требало да им се исплати на работниците кои се отпишуваат од работата (severance pay). Овој надоместок, во зависност од конкретниот случај, треба да обезбеди доволен обем на заштита на работниците, без претерано да ја влоши финансиската состојба на претпријатијата кои треба помасовно да отпуштат работници. Утврдениот надоместок може да се исплати според две варијанти: еднократно, така што работниците можат да го искористат за некоја форма за самовработување, што повеќе им одговара на работниците кои располагаат со претприемнички способности, и сукцесивни исплати, што обезбедува издршка во подолг временски период. Оптимална солудија е да им се даде на корисниците на ова право можност самите да го изберат начинот на кој ќе им биде исплатен надоместокот.

4. Организација и функции на службата за вработување

Заводот за вработување треба да го надмине стекнатиот имиџ на институција за евиденција на невработените лица и обезбедување на нивните права пропишани со закон, и постепено да прерасне во ефикасна берза на трудот.

Треба јасно да се разграничат изворите на финансирање на одделните функции – посредувањето и активните програми за вработување да се финансираат од државниот буџет, а пасивните мерки (помош за невработеност и други бенефиции) од придонесот за вработување, кој има функција на осигурување за време на невработеност.

По релативното стабилизирање на значителните нарушувања на пазарот на работна сила, што може да се очекува по истекот на 3-4 години, односно некаде околу 2000-тата, една од активностите на Заводот за вработување треба да биде обезбедувањето информации за состојбите и трендовите на пазарот на работна сила.

На подолг рок би тебало да се релаксира законската обврска за задолжително пријавување на слободните работни места (vacancies) од страна на работодавачите во Заводот за вработување. Заводот за вработување во основа ќе служи за помош при вработувањето на лица со пониски квалификации и образование, лица кои подолго време чекаат работа, лица со смалена работна способност и др.

За лицата со повисоки квалификации и образование, особено за некои високостручни профили на професионални кадри (на пр., сметководители, консултанти, дизајнери, програмери, правници и др.) треба да се допушти основање на приватни посреднички агенции, кои вршат наплата за своите услуги.

Заводот, како јавна служба за вработување, треба да им помогне на оние работодавачи кои имаат потреба од ниско платена работна сила на работни места кај кои постои висок степен на флукуација.

Потребна е автоматизација на Заводот и неговите подрачни единици, при што ќе се води сметка да не се изгуби личниот контакт со клиентите.

Во иднина државата, при евентуалното спроведување на активни мерки за вработување, ќе треба сè повеќе да ги користи услугите на приватните субјекти и невладините организации (NGOs), особено кај програмите за обука, при што нејзината функција ќе се сведе на финансирање на истите и надгледување на квалитетот на обуката која ја пружаат спомнатите субјекти.

Интервенција на државата на пазарот на работна сила со мерки на економската политика

1. *Политика на доход.* Политиката на приходи која сега се применува, со одредени корекции, е неопходно да продолжи и понатаму. Новите форми на корпоративно управување и потребата од унапредување на конкурентноста на стопанството, со што до извесна мера би се одржала вработеноста во претпријатијата, пресудно ќе влијаат врз потребата од интервенција на државата во областа на платите. Во иднина оваа интервенција може да се извршува со примена на т.н. даночно заснована политика на доходите (tax based incomes policy). Претпријатијата од приватниот сектор не треба да подлежат на ограничувањата на платите.

2. *Минимална плата*. Во периодот на микроекономското реструктурирање не е препорачлива поактивна политика во врска со минималните плати. Минималните плати би можеле да имаат негативни ефекти во процесот на микроекономското реструктурирање и обезбедувањето на пропорционална алокација на трудовите ресурси, насочена кон нивно ангажирање во попродуктивни цели. На краток рок, односно додека трае процесот на реструктурирање и прилагодување на стопанството во Македонија, не е неопходно законско санкционирање на висината на минималната плата, затоа што тоа би предизвикало повеќе негативни, одошто позитивни ефекти. Заптитата на најсиромашните работници и нивните семејства треба да се врши со мерките на социјалната политика, особено со детскиот додаток.

Во периодот по 2000-тата година, воведувањето на со закон пропишана минимална наемнина ќе зависи од вкупната економска состојба во земјата и од резултатот на борбата помеѓу партнерите на политички и социјален план.

ЛИТЕРАТУРА

1. Flanagan, R. (1994). *Labor Market Responses to a Change in Economic System*, paper prepared for the World Bank ABCDE, The World Bank, Washington, D. C.
2. Fretwell, D., and R. Jackman (1994). "Unemployment" in N. Barr (ed.), *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe: The Transition and Beyond*, Oxford University Press, Oxford.
3. Gomulka, S. (1991). "The Causes of Recession Following Stabilization", *Comparative Economic Studies*, 33: 2 (summer), pp. 71–89.
4. World Bank (1995). *World Development Report 1995: Workers in an Integrating World*, The World Bank, Washington, D. C.
5. World Bank (1996). *World Development Report 1996: From Plan to Market*, The World Bank, Washington, D. C.

Trajko SLAVESKI

**UNEMPLOYMENT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA
OPTIONS FOR ITS ALLEVIATION WITH THE ACTIVE
LABOR MARKET POLICY MEASURES**

(S u m m a r y)

The labor market in the Republic of Macedonia is highly distorted. There is a situation of a general collapse of labor demand. The market is a “buyer’s market” – the ratio between the number of registered unemployed and vacancies is over 60. The structure of unemployed is very serious. The share of long-term unemployment is very high – 41% of the total unemployed have been waiting for job over 5 years, while 75% are in a search of their first employment.

Wage subsidies might be used as a measure for temporary support of enterprises in depressed regions with an unemployment rate above the national average. The capacities of ALMP measures are strictly limited. The reasons are: (1) the collapse of output and a limited number of vacancies, and (2) the lack of funds in the state budget for this purpose.

The Employment Office may contribute to increasing the labor mobility with development of an adequate information system on the labor market.

Unemployment benefits should be restructured at an optimal amount and duration in order to provide income security and motivation for finding a new job of the same time. It is not opportunistic to establish a statutory minimum wage in the transition period.

СОДРЖИНА

<i>Ксенѝе БОГОЕВ</i>	
ПОСТИГНАТОТО И ПРЕТСТОЈНОТО ВО ТРАНЗИЦИЈАТА.....	5
<i>Александър ДИМИТРОВ</i>	
ВЪНШНОИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА НА ПРЕХОД.....	13
<i>Арийон ЖИКОВ, Владимир КАНДИКЈАН</i>	
НАДВОРЕШНО-ЕКОНОМСКИТЕ ОДНОСИ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ТРАН- ЗИЦИОНИОТ ПЕРИОД.....	33
<i>Никола УЗУНОВ</i>	
ПРЕСТРУКТУРИРАЊЕТО НА СТОПАНСТВОТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕ- ДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ НА ЕКОНОМСКАТА ТРАНЗИЦИЈА.....	45
<i>Никола КЉУСЕВ</i>	
СТРУКТУРНИ И РАЗВОЛНИ АСПЕКТИ НА ТРАНЗИЦИЈАТА ВО МАКЕ- ДОНИЈА.....	59
<i>Асен КОВАЧЕВ</i>	
ИНДУСТРИАЛНО-РЕГУЛАТИВНАТА ПОЛИТИКА ПО ПРЕСТРУКТУРИ- РАНЕТО НА ИКОНОМИКАТА.....	71
<i>Илия ГЕОРГИЕВ</i>	
ДРЖАВАТА И УПРАВЛЕНИЕТО НА ПУБЛИЧНИЯ НЕФИНАНСОВ СЕКТОР ПРИ ПРЕХОДА КЪМ ПАЗАРНО СТОПАНСТВО.....	79
<i>Таки ФИТИ, Љубомир КЕКЕНОВСКИ</i>	
ДРЖАВАТА И ЈАВНИОТ СЕКТОР ВО ТРАНЗИЦИЈАТА. ОД ДРЖАВЕН ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ КОН ДРЖАВНА РЕГУЛАЦИЈА И ДЕРЕГУЛАЦИЈА.....	89
<i>Спирѝак КЕРЕМИДЧИЕВ</i>	
БЪЛГАРСКИОТ МОДЕЛ НА МАСОВА ПРИВАТИЗАЦИЈА.....	107
<i>Верица ХАЦИВАСИЛЕВА-МАРКОВСКА</i>	
ПРИВАТИЗАЦИЈАТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	119

<i>Веселин НИКИФОРОВ</i>	
ПРИВАТИЗАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ И ВЪПРОСЪТ ЗА ПРЕХОДА Й КЪМ КОНКУРЕНТОСПОСОБНО ПАЗАРНО СТОПАНСТВО	131
<i>Дарина РУСЧЕВА</i>	
ПОЗЕМЛЕНАТА РЕФОРМА И СТРУКТУРНОТО ПРЕУСТРОЙСТВО НА АГРАРНИЯ СЕКТОР	143
<i>Глигор БИШЕВ</i>	
МАКРОЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА ВО ПЕРИОДОТ НА ТРАНЗИЦИЈА ВО МАКЕДОНИЈА	151
<i>Иван АНГЕЛОВ</i>	
МАКРОИКОНОМИЧЕСКА ПОЛИТИКА В БЪЛГАРИЯ	161
<i>Михаил ПЕТКОВСКИ</i>	
РЕФОРМИТЕ НА ФИНАНСИСКИОТ СЕКТОР ВО МАКЕДОНИЈА	171
<i>Ташјана ХУБЕНОВА-ДЕЛИСИВКОВА</i>	
ФИНАНСОВОТО ПОСРЕДНИЧЕСТВО В УСЛОВИЈАТА НА ПРЕХОДА НА БЪЛГАРИЈА КЪМ ПАЗАРНА ИКОНОМИКА	179
<i>Лиля ЧАНКОВА</i>	
ИНВЕСТИЦИИТЕ В БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА ПРИ ПРЕХОДА КЪМ ПАЗАРНО СТОПАНСТВО	189
<i>Јорде ЈАКИМОВСКИ</i>	
СОЦИЈАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ ВО ПЕРИОДОТ НА ТРАНЗИЦИЈАТА	197
<i>Сшою ДУЛЕВ</i>	
СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ, ПОРОДЕНИ ОТ ТРАНСФОРМАЦИЈАТА В БЪЛ- ГАРИЈА	205
<i>Слободан МАРКОВСКИ</i>	
УЛОГАТА НА МАЛОТО СТОПАНСТВО ВО ПРОЦЕСОТ НА ТРАНЗИЦИЈА ..	215
<i>Трајко СЛАВЕСКИ</i>	
НЕВРАБОТНОСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА. МОЖНОСТИ ЗА НЕЈЗИНО НАМАЛУВАЊЕ СО МЕРКИТЕ НА ПОЛИТИКАТА НА ПАЗА- РОТ НА РАБОТНА СИЛА	223